

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOĞAL AFETLER ve TRAFİK KAZALARI
BAĞLAMINDA KADER VE TEVEKKÜL
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman	Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN	Rukiye Bulak

MALATYA-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

**DOĞAL AFETLER ve TRAFİK KAZALARI BAĞLAMINDA KADER
VE TEVEKKÜL**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Rukiye BULAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Malatya-2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “DOĞAL AFETLER ve TRAFİK KAZALARI BAĞLAMINDA KADER VE TEVEKKÜL ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Rukiye BULAK

ÖN SÖZ

Her coğrafyada farklı tecrübelerle sonuçlanan doğal afetler, insanın araştırmaya ve anlamlandırmaya çalıştığı önemli bir konudur. Afetlerin bilimsel ve maddi sebepleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Gelişmiş ülkeler bu konuda önleyici tedbirler almaya daha fazla önem vermiştir.

Bu çalışmanın konusu ise ülkemizin doğal afetler hususunda yeterince önlem alamamış olması ve bunun altında yatan inançla ilgili yanlış tasavvurlardır. Sadece Müslüman toplumların değil Hristiyan Batı toplumlarının da doğal afetler konusunda yanlış anlayışları söz konusudur. İlahi takdirin doğru anlaşılmasından dolayı doğal afetlere yönelik tehlikeli bir teslimiyet anlayışı hâkimdir. İnsanlık tarihinde bu olaylar ya İlâhi bir ceza ya da İlâhî bir takdir olarak yorumlanmıştır. Bu yüzden tedbir almak, her zaman ikinci plana itilmiştir.

Hayatımızda deprem, sel, yangın gibi birçok doğal afete tanık oluruz. Bunun yanı sıra tüm dünyanın son dönemlerde yaşadığı Covid-19 salgını da bu konunun önemini arttırmış ve bu çalışmanın yapılmasında tetikleyici bir unsur oluşturmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde kader ve tevekkül kavramlarının tanımları verilmektedir. Bu kavramlarla ilgili itikâdi mezheplerin yorumlarına ve görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle insanın çeşitli sebeplerle yanlış geliştirdiği kader ve tevekkül algısı ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise doğal afetler ve trafik kazaları detaylıca incelenmiş bunların kader ve tevekkül bağlamında nasıl değerlendirilmesi gerektiği açıklanmıştır. Tedbir hususunda insanın eksik kaldığı noktalar belirtilerek ne tür çalışmalar yapılabileceği tespit edilmiştir. Nihayetinde doğal afetler karşısında sorumluluk almaktan uzaklaştırılan insanın; kader ve tevekkülü yanlış anlaması belirtilmiş ve bu durumun düzeltilmesi için tedbir ve sorumluluk bilinci geliştirmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yönlendirici tavsiyelerinden ve desteklerinden istifade ettiğim saygı değer hocam Prof. Dr. Fikret KARAMAN'a, ders dönemi boyunca bize kıymetli bilgilerini ve tecrübelerini aktaran değerli hocalarım Prof. Dr. Hulusi ARSLAN'a ve Doç. Dr. Mustafa BOZKURT'a minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Son ve özel teşekkürüm ise varlığıyla bana her daim güç veren canım kızım Ahsen Ela'ya...

Rukiye BULAK
MALATYA/2022

ÖZ

Doğal afetler ve trafik kazaları ülkemizde ve dünyada çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olan acı hadiselerdir. Bu afetleri engellemek adına sorumlu olan kişi ve kurumlar çeşitli uygulamalar geliştirmekle yükümlüdür. Doğal afetlerdeki kayıpları önleyici faaliyetlerin insanlar tarafından benimsenmemesi ise en büyük problemidir. Ülkemizde doğal afetler genellikle takdiri ilahi, kader ve tevekkül algısı üzerinden yanlış yorumlanmakta; sorunun insan sorumluluğuna bakan yönü göz ardı edilmektedir.

Bu çalışma toplumun doğal afetler ve trafik kazaları karşısında bir teselli ve avunma refleksi olarak geliştirdiği yanlış algıları düzeltmeyi hedeflemektedir. Doğal afetler karşısında insan faktörü, insan iradesinin yetkinliği, tedbir ve tevekkül gereği yapması gerekenler vurgulanmıştır. İnsan sorumluluğunun merkezde olduğu doğal afetler ve trafik kazalarında önlemlerin ve kurallara bağlılığın hayat kurtarıcı olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İslam dini insanın; doğal afetler ve trafik kazaları karşısında doğru kader ve tevekkül anlayışına sahip olarak, akıl ve iradesi doğrultusunda bu afetlere karşı önlemler geliştirmesini emretmiştir. Bilimsel ve teknik ilerlemeleri takip ederek koruyucu önlemleri alması zaruridir. Başına gelen hadiseleri takdiri ilahi şeklinde yorumlayıp tembelliğe düşmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu çalışma söz konusu yanlış kader ve tevekkül anlayışını tespit ederek çözüm önerileri sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kader, tevekkül, Trafik, Kaza, Tedbir, Doğal Afet

ABSTRACT

Natural disasters and traffic accidents are painful incidents that cause many people to die in our country and in the world. Persons and institutions responsible for preventing these disasters are obliged to develop various practices. The biggest problem is that people do not adopt the activities to prevent losses in natural disasters. In our country, natural disasters are generally misinterpreted through the perception of divine providence, destiny and submission; The human responsibility aspect of the problem is ignored.

This study aims to correct the misconceptions that society has developed as a reflex of consolation and consolation in the face of natural disasters and traffic accidents. The human factor in the face of natural disasters, the competence of the human will, the precautions and the things to be done in the face of natural disasters were emphasized. It has been tried to draw attention to the fact that precautions and adherence to rules are life-saving in natural disasters and traffic accidents where human responsibility is at the center.

Islam religion of man; Having the right understanding of fate and trust in the face of natural disasters and traffic accidents, he ordered him to develop measures against these disasters in line with his reason and will. It is essential to follow scientific and technical advances and take protective measures. It is not the right approach to interpret the events that happen to him as divine providence and fall into laziness. This study aims to identify the wrong destiny and resignation understanding and offer solutions.

Keywords: Destiny, tawakkul, Traffic, Accident, Precaution, Natural Disaster

İÇİNDEKİLER

ONURSÖZÜ.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZ	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU ve YÖNTEMİ	1
1. Konusu ve Önemi	1
2. Kapsamı ve Sınırlılığı	3
3. Yöntemi	4
4. Varsayımları	4
5. Alan Hakkında Yapılan Çalışmalar	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
İSLAM'DA KADER ve TEVEKKÜL İNANCI.....	8
1. Kader İnancının Temelleri.....	8
1. 1. Kader Kavramı.....	8
1. 2. Kur'an ve Kader	9
1. 3. Hadisler ve Kader.....	11
1. 4. Kader Probleminin Ortaya Çıkışı.....	12
1. 5. Kelâm Ekollerinde Kader Anlayışı	14
1.5.1. Cebriyye	14
1.5.2. Mu'tezile	15
1.5.3. Ehl-i Sünnet.....	16

2. Tevekkül İnancının Temelleri	20
2. 1. Tevekkül Kavramı.....	22
2. 2. Kur'an ve Tevekkül.....	22
2. 3. Hadisler ve Tevekkül	25
2. 4. Cebrî ve Tasavvufî Tevekkül Yaklaşımı.....	26
2. 5. Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı.....	30
İKİNCİ BÖLÜM	34
DOĞAL AFETLER ve TRAFİK KAZALARI KARŞISINDA KADER, TEVEKKÜL ve TEDBİR.....	34
1. Belli Başlı Doğal Afet Çeşitleri.....	34
1. 1. Deprem	35
1.1.1. Deprem Kader ve Tevekkülle İlişkisi.....	35
1.1.2. Yerleşim Alanlarının Düzensiz Olması.....	38
1.1.3. Sebepler ve Tedbirlerin İlahi Emir Gereği Olması	38
1.1.4. Tabii Düzen İçerisinde Deprem Yeri	40
1.1.5. Depremde İnsanın Sorumluluğu ve Tedbir.....	43
1.1.5.1. Yerleşim Bölgeleri ve Yapı, İnşaat Özellikleri Bakımından Tedbirler	45
1.1.5.2. Depreme Fiziksel ve Psikolojik Hazırlık	47
1. 2. Salgın Hastalıklar/ Pandemi	47
1.2.1. Tarihte Salgın Hastalıklar ve Pandemiler	48
1.2.2. Salgın Hastalıkların Kader ve Tevekkülle İlişkisi.....	49
1.2.3. Pandemi Dönemlerinde Tedbir	53

1. 3. Trafik Kazaları	56
1.3.1. Trafik Kazalarının Yol Açtığı Psikolojik ve Ekonomik Zararlar	56
1.3.2. Trafik Kazalarında Kader ve Tevekkül İlişkisi.....	57
1.3.3. Trafik Kazalarında İnsan Sorumluluğu ve Tedbir	58
1.3.4. Trafik Kurallarına Riayet Etmenin Önemi	59
1.3.4.1. Emniyet Kemerı Kullanımı	59
1.3.4.2. Trafikte Aşırı Hız.....	60
1.3.4.3. Trafik ve Alkol	61
1.3.4.4. Trafikte Öfke Kontrolü ve Sabır.....	63
SONUÇ	65
KAYNAKÇA	67

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU ve YÖNTEMİ

1. Konusu ve Önemi

İnsan hayatında maddi ve manevi hasarlara sebep olan deprem, sel, yangın, kıtlık gibi doğal afetler; savaş, göç, ekosistemdeki dengelerin bozulması ve son iki yıldır da insanlık gündemine giren pandemi süreci gibi olaylar çağımızın doğal ve insan kaynaklı felaketleri olarak nitelendirilebilir. Doğal afetler toplumun sadece bir kesimi değil; bütün insanlığı ilgilendiren bir sorundur. Trafik kazaları da günümüzün önemli sorunlarından. Bu sorunların çözümüne dair alınan kuralların geliştirilmesi, herkesin yaşam hakkının güvence altına alındığı anlamına gelir.

Doğal afetlere dair geliştirilen koruyucu sistemler, afet öncesinde ve anında uyulması gereken kurallar; maksadı itibariyle çok büyük bir öneme sahiptir. Aslında doğal afetlerin ve trafik kazalarının sebep olduğu can ve mal kayıplarını önlemek dinin gözettiği amaçla örtüşmektedir. Canın, malın, neslin, aklın ve dinin korunması; İslam dininin zorunlu prensipleri arasında yer almaktadır. Doğal afetler ve trafik kazalarında da aynı durum söz konusudur. Her ikisi de insanların malını, canını ve aklını korur niteliktedir.¹ Bu sebeple değerlendirmeye aldığımız konu, dinin bizzat üzerinde hükümler koyduğu önemli bir mevzuyu teşkil etmektedir.

Dini düşüncedeki Allah, âlem ve insan ilişkisinin zamansal diyalektiğini açıklamak için kullanılan kader kavramı; insanın kendini ve evreni anlamlandırması ihtiyacından doğmuştur.² Yüce Allah âlemi yaratmış ve onu belirli bir değişim ve dönüşüme tabi tutarak sürekliliğini sağlamıştır. Önceden takdir ve tayin edilen olaylar zamanı gelince Allah'ın iradesi doğrultusunda yokluktan varlık düzlemine geçmektedir. Kader bu bağlamda İlâhi bir plan dahilinde tüm detayları ile yaratılma ve yok olma hadiselerini içinde barındırır.

Bu görüş Ehl-i Sünnet'in kader ve kaza tasavvurunu ifade etmektedir.³ Bu düşüncenin zıttı, ezeli bir takdir ve planlamanın olmamasıdır. Bunun yanı sıra Yüce Allah'ın yaratımının evrende meydana gelecek her hadiseyi kapsamadığı görüşü de yer

¹ Hulusi Arslan, "Dinin Amaçları Açısından Trafik Kuralları", *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 47-60.

² Kılıç Aslan Mavil, "Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (11 Eylül 2016), 409.

³ Mavil, "Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı", 409.

almaktadır. Kısacası Ehl-i sünnet ve Mutezile'nin “*insan özgürlüğü*” ve “*ilahi takdir*” şeklinde ifade ettiği iki farklı bakış açısıyla meseleyi ele aldığı söylenebilir.

Yüce Allah'ın kurduğu sistemde, insan için çeşitli görevler ve yükümlülükler söz konusudur. Bu açıdan bakınca kaderin doğal afetlerle ve trafik kazalarıyla ilişkisini kurabilmek daha kolay olacaktır. Zira insanın doğal afetler, salgın hastalıklar, kazalar ve musibetlerle mücadele etme yolunu bulması ve bunlar hakkında elle tutulur bilimsel verilere erişmesi gerekmektedir. İnsanın kolay yolu seçerek “*Yapacak bir şey yok bunu yaşamak kaderimizde varmış*” şeklinde bir tutum sergilemesi, insana bir çözüm yolu göstermez, aksine çaresizliğe ve karamsarlığa iter. Bu karamsarlığa düşmeden, Allah'ın insanı yaratma ve yeryüzüne gönderme gayesine uygun davranılmalıdır. Nitekim Allah dünya üzerinde var olan bütün değerleri yönetmek için insanı görevlendirmiştir. Dünyada barışın, huzurun, bereketin, sağlığın ve iman hakikatlerinin hüküm sürmesi için; insanın elinden gelen tüm çabayı sarf etmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla deprem, sel, salgın gibi doğal afetlerde ve trafik kazalarında günümüzdeki modern veriler ve gelişmeler neyi gösteriyorsa ona uygun davranılmalıdır. Kader hayatın talihsiz ve can yakıcı yönünü ifade eden bir kavram olmaktan çıkarılmalıdır. Şarkı sözlerine bile (Kader sen bize eşit davranmadın/ Kaderin böylesine yazıklar olsun vs.) acımasız bir algıyla konu edinen bu kavram, Allah'ın muntazam yaratılışına işaret ederek açıklanmalı ve yanlış düşüncelerden arındırılmalıdır. Bu manada yaptığımız çalışmanın ehemmiyeti özellikle bugünlerde dikkate değerdir. Çünkü şu anda insan sağlığını tehdit eden Covid-19 salgını da kader kapsamında değerlendirilmesi gereken bir konudur.⁴ Bu tür hastalıkları yahut afetleri bir ceza ya da takdir-i ilahi olarak görüp mücadeleyi bırakmak, tedbirsiz davranmak mevcut durumu daha kötü hale getirecektir.

İlahi takdir neticesinde insan, iradeli ve akıl sahibi olarak yaratılmıştır. Bu manada insana sorumluluk, ceza ve mükâfattan bahsedilmiştir. Hem sosyal hem dini sorumluluk gereği doğal afetlerde ve trafik kazalarında alınması gereken tedbirler yerine getirilmelidir. Böylelikle tedbirden başka çözümler üretecek faaliyetler aksatılmazsa hayatın olumsuzluklarına karşı doğru bir duruş sergilenmiş olur. Bu çalışma, kader karşısında insanın sorumluluğa ve tedbire; gereken önemi vermesini hedeflemektedir.

Kader kavramının yanı sıra İslam ahlak sisteminin kavramlarından biri olan “tevekkülün” de tartışılması gerekir. Zira insan her türlü başarıyı elde etmek isteyen, hırslarıyla donatılan bir varlıktır. Tevekkül, insanın bu hırslarına esir olmaması için

⁴ Fikret Karaman vd. (ed.), *Afet İlmi-hali* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2020), 24.

güçsüzlüğünü ve sınırlı bir varlık olmasını hatırlatacak faziletli bir ahlak anlayışıdır. Aynı zamanda insanın kaybettikleri karşısında onu psikolojik olarak rahatlatan, böylece derin bir karamsarlığa düşmesini engelleyecek bir inançtır. Bu inancı benimseyen kul, iş ve ameline gereken azmi gösterdikten sonra Allah'a dayanmaları gerektiğini bilir.

Tevekkül, Kur'an'ın övdüğü ahlâkî formdan uzaklaştırılmamalı ve özellikle tedbirsizliğin kaynağı haline getirilmemelidir. Bu anlamda tevekkülün hem eleştirel hem de takdir edilen bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki muhtelif anlam arasında ince bir ayrım vardır.⁵ Tevekkül, bazı insanların tembelliklerine bahane olarak öne sürebilecekleri yahut sorumluluktan kurtulmak için kullanacakları pasif bir inanç olmamalıdır.

Bu çalışmada kader ve tevekkül kavramlarına Müslüman toplumların ihtiyaç duyduğu gerçek anlamları üzerinde durulacaktır. Böylece insanı sorumluluktan uzak tutan, tedbirsizliğe iten ve gelişmişlik düzeyini hem bireysel hem de toplumsal olarak etkileyen yanlış anlaşılmanın ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Çalışmamızın ana sorusu *“Doğal afetlerde ve trafik kazalarında İslam inancının tavsiye ettiği kaderi doğru algılama ve tevekkül anlayışı nedir?”* şeklindedir.

Kadere imanı ve tevekkülü konu edinen birçok çalışma vardır. Ancak bu çalışma doğal afet ve trafik kazaları gibi toplumun birçok kesimini etkileyen kitlesel felaketlerde çok yol alamayışımıza çözüm sunmaktadır. Sivil ve resmî otoritelerin bu anlamda söylemlerini değiştirmelerine, böylelikle halkın yanlış anlayışının tetkik edilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Öncelikle kavramların kelam ve tasavvuf eserlerindeki açıklamalarına yer verilmiştir. Ancak konunun temelinde doğal afetler (deprem, sel, salgın hastalık, vd) ve trafik kazalarında insanın sorumluluğunu ön plana çıkaran öğretileri hatırlatma ve alınacak tedbirleri ortaya koyma fikri vardır.

2. Kapsamı ve Sınırlılığı

Doğal afetlere yönelik yapılan bu araştırmada, üzerinde durulan mesele; afetlerin arka planındaki doğru bilinen yanlışlara dikkat çekmektir. Kader ve tevekkül bağlamında sahip olunan yanlış anlayışlar, doğal afetlerin isabetli bir şekilde yorumlanmasına engel teşkil etmektedir.

Öncelikli olarak kader ve tevekkül kavramlarına İslam düşüncesinde verilen anlamlar incelenmiştir. Kader ve tevekkülün kavramsal olarak açıklamalarına yer verilerek bu

⁵ Mustafa Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020), 177-209.

kavramlar hakkındaki itikadî mezheplerin görüşleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise doğal afetlerin bir kısmına yer verilerek tanımlaması yapılmıştır. İnsanların doğal afet anlarında, psikolojik bir rahatlama ya da sorumluluktan kaçma arzusuyla sığındıkları mazeretlere dikkat çekilmiştir.

Çözüm önerileri sunmak amacıyla doğal afetler ve trafik kazalarıyla ilgili resmî kaynaklarda yer alan veriler incelenmiştir. Hatanın tespiti için raporların sunduğu istatistikleri özellikle de doğal afetlerde insan kusurunun hangi oranda olduğunu görmek gerekmektedir. Buradan elde edilecek istatistiklerden yola çıkılarak insan iradesinin doğal afetler ve trafik kazalarındaki etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Şüphesiz doğal afetlerde ve trafik kazalarında can ve mal kaybına sebep olan birçok husus vardır. Ancak bu çalışmada, ihmalin yanlış kader ve tevekkül anlayışından kaynaklanan yönü ele alınmıştır. Mümin kişinin afetten önce, afet anında ve afet sonrasında yapması gerekenler; toplumsal sorumluluk bilinci gereğince aktarılmaya çalışılmıştır. Bu noktada bilimsel çözüm önerilerine yer verilmesi önemsenmiştir.

3. Yöntemi

Çalışmanın birinci bölümünde kader ve tevekkül kavramları açıklanarak bu kavramların doğal afetlerle ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise doğal afetlerin geçmişten bugüne nasıl anlaşıldığı, insanların inançları doğrultusunda bu afetlere nasıl anlamlar verdikleri incelenmiştir. Trafik kazalarının sebepleri ve sonuçları resmi veriler ışığında ele alınmıştır. Tedbir ve tevekkül zincirini isabetli bir şekilde anlamamanın önemine değinilmiştir.

Bu çalışma doğal afetlerin kader ve tevekkül bağlamında değerlendirilmesini konu edindiği için bu kavramların kullanımını Kur'an ve sünnet odaklı olarak inceleyip; kavramların lügatlerde nasıl anlamlandırıldığını ve itikadî mezheplerin bu kavrama nasıl yaklaştığı ortaya konulmuştur. Kader ve tevekkül kavramlarıyla ilgili çok sık başvurulmuş ayetlere ve bu ayetlerin muteber tefsirlerine yer verilmiştir.

Tüm bu çalışmalar araştırma-inceleme ve veri toplama yöntemleriyle ele alınmış, toplanan bu veriler, hipotezler geliştirilerek betimsel bir ifadeyle hazırlanmıştır. Sonuç kısmında çalışmadan elde edilen nihai görüşler genel bir değerlendirme yapılarak sunulmuştur.

4. Varsayımları

Ülkemiz, coğrafi özelliklerinden dolayı doğal afetleri çoğu kez tecrübe etmiştir. Ancak bu durum doğal afetlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasında yeterli bir faktör olmamıştır. Bilim insanlarının depremle ve salgın hastalıklarla ilgili belli dönemlerde uyarı

yapmasına rağmen toplum bu uyarılara tepki göstermemiştir. Trafik kazaları da aynı şekilde her gün karşılaştığımız olaylardandır. Günlük yaşantımızda karşılaştığımız bu duruma karşı toplumun duyarsızlığı dikkat çekici boyuttadır.

Bu tür felaketlerde toplumun, bir an önce toparlanmak için gösterdiği teslimiyet hali ciddi bir psikolojik rahatlama sunmaktadır. Belki bu anlaşılabilir bir inançtır ancak insanların kader ve tevekkül hakkındaki varsayımları oldukça yanlıştır. Cebrî düşüncenin hâkim olduğu kader anlayışı insanı iradeli davranışlarından ötürü sorumsuz bırakacak derecede anlam kazanmıştır. Yapılan ve yapılacak olan her şeyin kader olduğu, alın yazısında ne yazıyorsa onu yaşayacağı şeklindeki inançlar kabul görmüştür.

Oysa kader, Kur'an'da ve kelim kaynaklarında alın yazısı olarak telakki edilmemektedir. Aksine Allah'ın dünyayı ölçüyle yarattığına ve kullardan bu ölçü ve düzene uygun davranmaları gerektiğine işaret edilmektedir. Halkın kader hakkındaki varsayımları onları her durumda Allah'ı sorumlu tutmaya ve böylece aslında Allah insan ilişkisinin zarar gördüğünü göstermektedir. Ayrıca sorumsuz insanlar için de dini bir meşruiyet alanı oluşturmaktadır.

Söz konusu doğal afetler ya da trafik kazaları olduğunda, bu yanlış inanç topluma zarar vermektedir. Bu sadece bireysel bir cebri yaklaşım değil, insanlığı büyük oranda etkileyecek yanlış bir varsayımdır. Bu çalışma sürecinde durumun ciddiyeti yeterince anlaşılamamıştı. Fakat Özellikle Covid-19 pandemisinin yaşandığı günlerde toplumun bir kesiminin tedbirlere riayet etmediği görülmüştür. Bu davranışlara gerekçe olarak da “*Eğer kaderimde varsa mutlaka bu hastalığa yakalanırım. Kaderimde yoksa da yakalanmam.*” şeklinde ifadeler kullanılmıştır.⁶ İnsanların sahip olduğu yanlış tasavvurlar ve kader hakkındaki varsayımları ve aldıkları sorumluluğu reddetmeleri yapılacak çalışmanın gerekliliğini zarurî kılmıştır.

⁶ Mustafa Bozkurt, “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”, *Afet İlmi-hali*, ed. Mehmet Birsin vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 62.

5. Alan Hakkında Yapılan Çalışmalar

Çalışmamızın merkezini kader ve tevekkül kavramları oluşturmaktadır. Bu nedenle kavramların gerek klasik metinlerde gerek güncel eserlerde nasıl ele alındığını ve bu anlamda ne tür çalışmalar yapıldığını görmek için literatür taraması yapılmıştır. İtikadî mezheplerin konu hakkındaki görüşlerini öğrenmek için klasik kelimet metinlerine bakılmış ve bu eserlerdeki ilgili bölümler incelenmiştir. Bu metinlerin dışında, söz konusu problemlere yer veren kelimet tarihi⁷ ve sistematik kelimet⁸ çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Çalışmanın bir bölümünü kelimetın konu ettiğı kader ve tevekkül kavramları; diğerk bölümünü ise deprem, salgın hastalıklar ve trafik kazaları gibi afetlere dair bilgiler ve tedbirler oluşturmaktadır. Bu noktada özellikle bahsedilen kavramları ve bu kavramların afetlerle ilişkisini konu edinen eserlere başvurulmuştur. Söz konusu muhtevaya sahip olan eserlere bakıldığında: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 7-9 Nisan 2016 tarihleri arasında düzenlenen “*Din ve Trafik*” adlı sempozyum ve bu sempozyumun iki cilt şeklinde basılan kitabı, çalışmamız için bir kaynak teşkil etmektedir. Çünkü sempozyumun ana konusu kader, irade⁹ ve tevekkül¹⁰ gibi başlıkları içermesi hasebiyle konuyla büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.

Yine İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan ve üniversitenin yayınevinden “*Afet İlmi*”¹¹ ismiyle istifademize sunulan eser kaynaklar arasında yer almaktadır. Öğretim üyelerinin oluşturduğu bir komisyon tarafından hazırlanan kitap, doğal afetlerde ve salgın dönemlerinde halkın dini anlamda doğru davranış şekline sahip olmasını hedeflemektedir. Toplumun bilinçlenmesine vesile olacağı düşünülen bu eser, doğal afetler/salgın hastalıklar konusunda büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Müstakil olarak deprem ve depremde sorumluluk bilincine vurgu yapması açısından Fikret Karaman’ın *Diyanet İlmi Dergi*’de yayımlanan “*Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci*” başlıklı makalesi¹² bu alandaki en güncel çalışmalardan

⁷ Hulusi Arslan, *Kelimet Tarihi ve Ekolleri* (Malatya, 2018).

⁸ Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelam* (Malatya: TDV yayınları, 2018).

⁹ Namık Kemal Okumuş, “Trafik Kazalarında Kader, Kaza ve İnsan İradesinin Rolü”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/195-220.

¹⁰ Selim Özarslan, “Yanlış Tevekkül Anlayışının Trafik Kazalarındaki Rolü” (*Din ve Trafik*, Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 1: 185-195.

¹¹ Mehmet Birsin vd. (ed.), *Afet İlmi* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020).

¹² Fikret Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, *Diyanet İlmi Dergi* 56/3 (2020), 904-936.

biridir. Bunun yanı sıra Talip Küçükcan ve Ali Köse tarafından 2000 yılında hazırlanan “*Doğal Afetler ve Din*”¹³ isimli eser, konunun hem psikolojik tabanına hem de halkın reaksiyonlarına yer vermesi açısından son derece önemli bir çalışma olmuştur. Gülnur Külünkoğlu tarafından Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı’nda “*Ku’an’da Tevekkül*” konulu yüksek lisans tezi¹⁴ hazırlanmıştır. Meryem Şahin de tevekkülün psikolojik sebeplerini konu edinen doktora¹⁵ çalışması yapmıştır.

Güncel bir çalışma da; Fikret Karaman’ın “*Covid-19 Salgını ve İnsanlığın Sınavı*”¹⁶ isimli kitabıdır. Covid-19 salgınına musibet, kader ve tevekkül penceresinden inceleyen bu eser; toplumun salgın hakkında bilinçlenmesini sağlayan bu alandaki en güncel çalışmalardan biri olmuştur.

¹³ Talip Küçükcan - Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din* (İstanbul: İSAM, 2000).

¹⁴ Gülnur Külünkoğlu, *Kur’an’da Tevekkül* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹⁵ Meryem Şahin, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma* (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018).

¹⁶ Fikret Karaman, *Covid-19 Salgını ve İnsanlığın Sınavı* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA KADER ve TEVEKKÜL İNANCI

1. Kader İnancının Temelleri

Kader meselesi insanlık tarihiyle aynı yaşta olan kadim bir meseledir. Zira asırlardan beri Tanrı inancıyla beraber kader inancının da var olduğu bilinmektedir. Eski inanışlarda Tanrılar, Tanrıçalar insanların bütün işlerinde söz sahibi olan; dilediği şeyi veren, istediği şeyi başlarına saran, onlara belalar gönderen bir konuma sahipti. Her şey Tanrı'nın onlara verdiklerinden ibaretti.¹⁷

Cahiliye Araplarında da buna benzer ilkel ve cebrî kader anlayışını görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim de cahiliye Araplarının kader anlayışına işaret eden bilgiler verir: “*Şirk koşanlar diyecekler ki: Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız şirk koştuklardık.*”¹⁸ Ayette de belirtildiği üzere müşrikler kendi iradeleriyle gerçekleştirdikleri küfrü inkâr edip bunun müsebbibi olarak Allah'ı göstermişlerdir. Buradan hareketle onların kader hakkında cebrî bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir.

Kader kavramının İslam düşüncesinde nasıl ele alındığını, kaderin sözlük ve ıstılah anlamlarının yanı sıra itikadî mezheplerin konu hakkındaki görüşlerini incelemek gerekmektedir.

1. 1. Kader Kavramı

Kader kelimesi k-d-r kökünden türetilmiştir. Sözlükte bir şey için belirlenen zaman ve mekan¹⁹, gücü yetmek, ölçmek,²⁰ tanzim etmek, planlamak kaza ve hüküm²¹, tayin etme ve rızık daraltma²² anlamlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda kader, mümkün varlıkların yokluktan varlığa kazaya uygun olacak şekilde meydana gelmesi olarak tanımlanmıştır.²³

¹⁷ Orhan Aktepe, “Trafik Kazalarında ve Doğal Afetlerde Kaderin Rolü”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Malatya: TDV yayınları, 2016), 1/221.

¹⁸ En'am 6/148.

¹⁹ Râğib İsfâhanî, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015), "k-d-r", 774.

²⁰ Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihah Tacü'l-luga ve Sihah'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 2/787.

²¹ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Cami, ts.), "k-d-r", 2/114.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb* (Beyrut: Dâru's-Sâdr, ts.), “k-d-r”, 5/74-75.

²³ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Tâ'rîfât*, çev. Arif Erkan (İstanbul, 1997), 179.

Terim anlamı olarak kader; mahlukatın yaptığı iyilik ve kötülüğe dair ne varsa hepsinin ezelde takdir edilmesidir.²⁴ Kader, her şeyin olacağı zaman ve mekânı, hak veya bâtil olmasını belirlemek anlamına gelir.²⁵ Allah'ın ebede kadar olacak şeylerin yerini ve vaktini, nitelik bakımından hangi zamanlarda nasıl ve ne şekilde olacaklarını ezeli ilminde bilip o şekilde sınırlı tutması ve yaratmasıdır. Bu anlamda kader Allah'ın ilim sıfatıyla ilişkilidir. Kader Allah'ın ilmiyle, kâinatı ve ondaki her çeşit varlığı belli bir nizam ve ölçüye göre idare eden İlâhî bir yasayı ifade eder.²⁶

1. 2. Kur'an ve Kader

Kader kelimesi Kur'an'da 100'den fazla yerde geçmektedir. Bu kullanımlar, kelimelerin ilminin konusu olan insan fiilleri kapsamında ele alınacak özellikte değil daha çok sözlük anlamı şeklindedir.²⁷ Kader Kur'an'da en çok ölçü manasında kullanılmaktadır.²⁸ Söz konusu ayetler genel manada Allah'ın yaratılışındaki düzeni ve dengeyi ortaya koymaktadır.²⁹ “Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık”³⁰ ayetinde görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de kader miktar, ölçü, bir ölçü halinde tayin ve tahsis etmek her şeyi bir ölçü ve hikmet üzerine yaratmak manalarında kullanılmıştır. Bu vurgunun yapıldığı ayetler genel manada Allah'ın yaratılışındaki düzeni ve dengeyi açıklayacak niteliktedir.

Kur'an'da takdir kelimesinin geçtiği ayetlere bakıldığında Allah yarattıklarını düzene koyup bir hedefe doğru yöneltmiştir.³¹ Yılların belirlenmesi için aya belli bir düzen ihdas etmiştir.³² Geceyi dinlenme için, güneş ve ayın ise zamanın belirlenmesinde bir ölçüt olduğu buyurulmuştur.³³ İsfahânî (Ö. 502/1108) Allah'ın takdirinin iki şekilde gerçekleşeceğini söyler. Birincisi Allah'ın eşyayı belirli bir ölçüye göre yaratmasıdır. Aynı zamanda bir şeyin olmasına ve olmamasına hükmetmesidir.³⁴ “Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”³⁵ ayeti bu anlamdadır.³⁶ İkincisi ise, Allah'ın kullarına güç yetirme

²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri Muvazzah İlm-i Kelam* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 303.

²⁵ Ebu Mansur Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: İSAM, 2017), 409.

²⁶ Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB yayınları, 2007), “Kader”.

²⁷ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2010), “kader”, 189.

²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

²⁹ En'am, 6/96; Hicr, 15/21; Furkan, 25/2; Talâk, 65/3; Şûrâ 42/27; Mü'minûn, 23/18.

³⁰ Kamer, 54/49.

³¹ A'lâ, 87/2-3.

³² Yunûs, 10/5.

³³ En'am, 6/96

³⁴ İsfâhanî, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, 773.

³⁵ Talâk, 65/3.

³⁶ İsfâhanî, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, 773.

kabiliyetini vermesidir. Yüce Allah: “*Buna gücümüz yeter, biz ne güzel güç yetireniz.*”³⁷ şeklinde buyurmuştur. Bu ayet Allah’ın insanlara kudret bahşettiğini anlatmaktadır.

Kur’an’da kader meselesiyle ilişkilendirilebilecek diğer ayet grupları ise kaderin doğrudan bağlantılı olduğu Allah’ın zatî ve fiilî sıfatlarına yönelik ayetleridir. Özellikle ilim sıfatıyla ilişkisine bakıldığında Allah’ın gaybı bildiği, ilminin her şeyi kuşattığı,³⁸ gökte ve yerde olup bitene vakıf olduğu³⁹ açık veya gizli tutulanlardan haberdar olduğu⁴⁰ buyurulmaktadır.

Kader probleminin merkezindeki insanların fiilleri konusunda Kur’an’da isteyenin iman edebileceği, istemeyenin inkâr edebileceği⁴¹ boyun eğmenin ve isyan etmenin insanın hür iradesine bağlı kılındığı, kişilerin yaptığı ameller mukabilinde cennete veya cehenneme girecekleri, iyi işlerinin lehlerine, kötü işlerinin ise aleyhlerine olduğu⁴² ve Allah’ın kullarına asla zulmetmediği⁴³ buyurulmuştur. Kur’an, kadere iman konusunu doğrudan İslam inanç esasları arasında zikretmemiştir. Allah’ın kader bağlamındaki yetkin sıfatları zikredilmiş ve bunun yanı sıra insanın cebir altında olmadığı seçme özgürlüğünün bulunduğu vurgulanmıştır.⁴⁴

Şerhu’l Mevakıf’ta kaderin ve insanın seçimlerini savunanların delil olarak kullandığı yedi grup ayetten bahsedilir.⁴⁵ Bunlardan birincisi: Fiillerin insana izafe edildiği ayetlerdir. Bu ayetler: “*Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab’ı yazarlar.*”⁴⁶ “*Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti...*”⁴⁷ “*Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.*”⁴⁸ “*Artık kim dilerse ondan öğüt alır.*”⁴⁹

İkinci grup ise övgü-yergi ve vaat-vait içeren ayetlerdir.⁵⁰ Üçüncü grup ayetler de Allah’ın fiillerinin, insanın fiillerinde olduğu gibi çelişki ve çirkinlikten münezzeh

³⁷ Mürselât, 77/23.

³⁸ Talâk, 65/2.

³⁹ Hucurat, 49/16-18.

⁴⁰ Bakara, 2/77.

⁴¹ Kehf, 18/29.

⁴² Bakara, 2/286.

⁴³ Hâc, 22/10.

⁴⁴ Yavuz, “Kader”, 24/58-63.

⁴⁵ Seyyid Şerif Cürcanî, *Şerhu’l-Mevâkıf: metin - çeviri*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 264-266.

⁴⁶ Bakara, 2/79

⁴⁷ Maide, 5/30

⁴⁸ Rad, 13/11

⁴⁹ Müddessir, 74/55

⁵⁰ Bakara, 2/28; Necm, 53/37; Cin, 72/23

olduğunu bildiren ayetlerdir.⁵¹ Dördüncü grup ayetler ise “...Artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin...”⁵² minvalindeki insanın fiillerinin kendi arzularına bağlı olduğunu bildiren ayetlerdir. Beşinci grup ayetler Allah’tan yardım istemeyi emreden ayetlerdir.⁵³ Altıncı grup ayetler “Rabbimiz biz kendimize zulmettik.”⁵⁴ şeklinde peygamberlerin günahlardan pişmanlıklarını dile getirdikleri ayetlerdir. Yedinci grup ayetler “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım”⁵⁵ şeklinde insanların günahlarından pişman olup tekrar dünyaya gönderilmeyi istediği ayetlerdir. Cürcânî’ye göre (ö.816) yukarıda verilen ve genellikle mezheplerin görüşlerini desteklemek için kullandıkları bu ayetlerin yanı sıra “Allah her şeyin yaratıcısıdır”⁵⁶, “Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”⁵⁷ manasındaki kaza ve kaderi Allah’ın yarattığına işaret eden ayetlerden bahseder. Bu ayetlerin zahirî manalarını delil göstermekten ziyade aklî delillere başvurulması gerektiğini söyler.⁵⁸ İnsan özgürlüğünün yine Allah’ın belirlemesiyle gerçekleştiğini gösteren bu ayetler, ileride de bahsedileceği üzere itikâdi mezheplerin kader görüşleri kapsamında çeşitli te’villere konu olmuştur.

1. 3. Hadisler ve Kader

Kader konusunda hadislere bakıldığı zaman Kur’an’da olduğu gibi iki farklı görüşü destekleyecek nitelikte rivayetlerin olduğu görülmektedir.⁵⁹ Bazı hadislerde kader iman edilmesi gereken bir husus olarak zikredilmezken,⁶⁰ bazı hadislerde de hayır ve şer yönüyle kadere iman edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶¹ Kadere iman edilmesi gerektiğini ortaya koyan meşhur Cibril hadisi zikredilmektedir. Hadise göre, Cebrail insan suretiyle Hz. Peygamber’in yanına gelerek “İman nedir?” diye sormuştur. Hz. Peygamber de imanı “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe, Hayıryla ve şerriyle Allah’a inanmandır” şeklinde tanımlamıştır.⁶² Bir başka rivayette ise “Ebedî saadete eren, annesinin karnında

⁵¹ Mülk, 67/3; Nahl, 16/118

⁵² Kehf, 18/29

⁵³ Fatiha, 1/4; Bakara, 2/45

⁵⁴ A’raf, 7/23

⁵⁵ Mu’minun, 23/99-100

⁵⁶ Zümer, 39/62

⁵⁷ Saffât, 37/96

⁵⁸ Cürcanî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 264-266.

⁵⁹ Selim Sungur, *Kelam Ekollerinin Kader İnançlarının Şekillenmesinde Dini ve Sosyo-Kültürel Etkenler* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32.

⁶⁰ Buhârî, “İman”, 37; Tirmizi, “Fiten”, 63.

⁶¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 76, 77, 81, 87.

⁶² Müslim, “İman”, 1.

mü'min diye yazılandır. Bedbaht ise annesinin karnında kötü olarak yazılan kimsedir.”⁶³ Şeklinde buyurulmuştur.

Bununla beraber insan iradesine az da olsa yetki veren ve insanın hür olduğunu ifade eden hadisler de vardır. “Her çocuk tabii fitrat üzerine doğar. Sonra annesi ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsi yapar.”⁶⁴ Bu konu bağlamında “Ben kullarımın hepsini kötülükten arındırmış olarak yarattım. Sonra şeytan onları dinlerinden saptırmıştır”⁶⁵ şeklindeki rivayet edilen kutsî hadise de yer vermek gerekmektedir.

Hadislerin işaret ettiği önemli bir nokta da Allah’ın kaderi karşısında kulun tutumuna yöneliktir. İnsan faydalı olanı yapmak için gayret göstermeli ve Allah’tan yardım dilemelidir. Hadis rivayetlerinin bir kısmında Hz. Peygamber’in dualarında kaderin kötüsünden Allah’a sığındığı ve aynı şeyi ashabına tavsiye ettiği ifade edilir.⁶⁶ Resûl-i Ekrem ayrıca hastalığa yakalananların tedavi görmesinin gerektiğini ve bunun da bir kader olduğunu açıklamıştır.⁶⁷ Bütün bu hadisler insanın irade sahibi olduğu ve yaşamın getireceği olumsuzluklara karşı tedbir alınması gerektiğini gösterir.

1. 4. Kader Probleminin Ortaya Çıkışı

Kader meselesi henüz Peygamber (s.a.v) hayattayken de tartışılan bir konu olmuştur. ⁶⁸ Rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber’in bu tartışmaları yasakladığı görülmektedir. Ebu Hureyre’nin (Ö. 678) aktardığına göre mescitte kader konusu tartışılırken Hz. Peygamber büyük bir kızgınlıkla içeri girmiş: “Siz bununla mı emrolundunuz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim” diye sormuş ve ardından: “Sizden öncekilerin helak olmaları, bu konuyu tartışmaları dolayısıyla olmuştur. Bu konuyu tartışmaktan vazgeçin.”⁶⁹ diye buyurmuştur. Bu uyarıdan dolayıdır ki o dönem sahabeler arasında kader tartışılmaları terk edilmiştir. Ancak Peygamber’in vefatından sonraki dönemlerde sahabeler arasında yeniden tartışılan bir konu olmuştur.⁷⁰ Hz. Ömer (Ö. 644) veba salgını olduğu dönem Şam’a gitmekten vazgeçmiş ve geri dönmüştür. Bu durum bazı kesimler tarafından kaderden kaçış olarak yorumlanmıştır. Hz. Ömer’e göre ise

⁶³ Müslim, “Kader”, 1

⁶⁴ Buhârî, “Kader”, 3; Müslim, “Kader”, 6.

⁶⁵ Müslim, “Cennet”, 16.

⁶⁶ Buhârî, “Kader”, 13.

⁶⁷ Tirmizi, “Tıb”, 21.

⁶⁸ H. Musa Bağcı, *İnsanın Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu, 2009).

⁶⁹ Tirmizi, “Kader”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 85.

⁷⁰ Hanifi Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 53.

bütün fiiller kader kapsamındadır ve bir beldeye girmek de girmemek de Allah'ın kaderiyle gerçekleşmektedir. Hz. Ömer söz konusu yorumlara Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamayla cevap vermiş ve kader hakkında bu değerlendirmeleri yapanları cezalandırmıştır.⁷¹ Hz. Ali (Ö. 661) de kader hakkında kendisine yöneltilen bir soruya her şeyin Allah'ın kaza ve kaderinin kapsamında geliştiğini ifade ettikten sonra kaderin insan iradesinden tamamen bağımsız gelişmediğini söylemiştir. İnsanların hür iradeleri olduğunu aksi takdirde amellerimiz neticesinde ceza ve mükâfat ilişkisinin adaletli olmayacağını izah etmiştir. Son durumda da kaderin ilahi bir sır niteliğinde olduğunu bildirmiştir.⁷²

Hülefa-yi Raşidin Döneminde zihinleri meşgul eden kader meselesi, Müslümanlar arasında cereyan eden siyasi ve içtimai olayların da etkisiyle tartışılan meselelerinin başında gelmektedir.⁷³

Sahabenin son devrinden sonra Emeviler döneminde de bu tartışmalar hız kazanmıştır.⁷⁴ Birtakım telakkilere göre Emevî saltanatını kuran Muvâviye b. Ebu Süfyan (Ö. 680) icraatlerini meşrulaştırmak için kaderi cebrî yaklaşımla yorumlamıştır. Nitekim iktidarın yaptıklarını “Allah'ın kaderi” olarak sunması ve iktidara karşı gelenleri de “Allah'ın kaderine karşı gelme” şeklinde suçlaması işleri kolaylaştırmaktadır.⁷⁵

Siyasilerin kendi iktidarını güçlendirme arzusuyla geliştirdikleri cebri kader yaklaşımı iktidara yakın kesimler tarafından benimsenmiş olsa da bu düşüncüyü reddeden alimler de olmuştur. Ma'bed el-Cühenî (Ö. 83/702) bu isimlerin başında gelmektedir. Ma'bed el-Cühenî Emevilerin yaptıkları haksızlıklara karşı hayır ve şerri kadere dayandırarak meşrulaştırmalarını eleştirmiştir.⁷⁶ Bu tartışmaların devamında Kaderiyye ekolünün geliştiğini söylemek mümkündür.

Klasik Dönem kelimcileri söz konusu kader probleminin iç çatışmalardan ortaya çıktığını savunurken bazı görüşlere göre bu tartışmaların kaynağı yabancı kültürlerden etkilenme neticesinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki kader konusunda konuşan ilk kimse olduğu ileri sürülen Ma'bed el-Cühenî'nin görüşlerinin aslında Hristiyan teolojisinden etkilenilerek oluşturulduğu rivayet edilir.⁷⁷ Ancak böyle köklü ve önemli itikâdi bir meselenin sadece yabancı kültürlerden etkilenilerek ortaya çıktığını savunmak yetersiz

⁷¹ Yavuz, “Kader”, 24/58-63.

⁷² Yavuz, “Kader”, 24/58-63.

⁷³ Yavuz, “Kader”, 24/58-63.

⁷⁴ Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, 53.

⁷⁵ İbrahim Sarmış, *Kur'an'da Kader -Takdirin Anlamı ve Sunnetullah* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 14.

⁷⁶ Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, 99.

⁷⁷ Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, 82.

kalacaktır. Yabancı unsurların, kader meselesinin ortaya çıkışına değil de gelişimine etki ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır.⁷⁸

Hicri II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren itikadî tartışmalar arasında önemli bir yere sahip olan kader problemi daha çok ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatları ekseninde tartışılmıştır. Tartışmaların tarihî arka planında en etkili olan unsurun siyasi meseleler olduğunu söylemek mümkündür. İktidarın meşruiyet kazanmak için kader hakkında geliştirdikleri düşünceler, yukarıda bahsedildiği gibi birtakım âlimlerce eleştirilmiş ve bu âlimlerin görüşleri ilerleyen süreçte özgür iradeyi savunan itikâdi ekollerin alt yapısını oluşturmuştur.

1. 5. Kelâm Ekollerinde Kader Anlayışı

1.5.1. Cebriyye

Cebr sözlükte “bozuk olan bir şeyi düzeltmek, birine zor kullanarak bir şey yaptırmak” anlamlarına gelir. Cebriyye ifadesi ise “insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihnî ve amelî bütün fiillerin ilahi gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunanlar”⁷⁹ için kullanılır. Bu düşünceye sahip olanlara göre insan, Allah’ın emirleri karşısında hareket kabiliyeti olmayan tıpkı kumanda ile çalışan bir robot gibidir.⁸⁰

Cebriyye ekolünün ortaya çıkması ve gelişimi bizzat kader meselesinden kaynaklanmaktadır. Cebriyye’nin asıl kurucusu olarak kabul edilen Cehm b. Safvan’a (Ö. 128/745-46) göre hiçbir tasarruf bize muhtaç değildir ve bizimle ilgili değildir. Allah yaratırsa meydana gelirler yoksa hiç var olmazlar.⁸¹

Bu bağlamda Cehm b. Safvan Yüce Allah’ın irade ve yaratmasının her şeyi kuşatacak güçte olduğunu; böylelikle bütün fiillerin gerçek failinin Allah olduğunu, insanın ise ancak mecaz anlamda fail olabileceğini savunmaktadır.⁸² Cebriyye insana hiçbir güç ve irade tanımazken, Allah’ın kaderinin insan için kaçınılmaz olduğunu ve insanın kaderinde olana boyun eğmesi gerektiğini savunur.⁸³ Buradan anlaşılabacağı üzere cebriyenin kader

⁷⁸ Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, 54.

⁷⁹ İrfan Abdülhamid Fettâh, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/205.

⁸⁰ Mehmet Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB yayınları, 2007), “afet”, 84-85.

⁸¹ Kâdı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l- Hamse*, çev. İlyas Çelebi (Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013), 2/106.

⁸² Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, 65.

⁸³ Şerafettin Gölcük, “Kaza ve Kader Konusu”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 5.

hakkındaki görüşleri tamamen cebri/yazgıcı bir çizgidedir. Bu fikirler İslam'ın teklif ve sorumluluk esaslarıyla örtüşmemektedir.⁸⁴

1.5.2. Mu'tezile

Mu'tezile'nin kader konusunda belirttiği hükümler Sünni kelim anlayışından ve Cebriyye ekolünden farklıdır. Öyle ki Mu'tezile'nin akidevî anlamda ortaya koyduğu birçok meselenin arka planında kader hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Mu'tezile, insan irade sahibi olduğunu için yaptıklarının hem fâili ve hem de sorumlusu olduğunu belirtir. Mu'tezile, Allah'ın ancak iyi olanı dilediğini, kötüyü irade etmediğini ifade eder zira kötülüğü dilemek bizzat kötülüğün kendisidir. Allah'ın kötülüğü dilemesi ise asla düşünülemez.⁸⁵

Mu'tezilede kazaya gereklilik ve haber verme anlamları verilirken; kadere ise beyan⁸⁶ anlamı verilir. Fakat ne kader ne de kaza için yaratma anlamı kullanılamaz. Çünkü bu durumda fiillerin sorumluluğunun Allah'a dayandırılması gerekir. Eğer öyle olursa insanın kusurlarından ya da arzularından hâsıl olan fiillerin de bu şekilde değerlendirilmesi gerekir ki bu kabul edilemez.⁸⁷ Eğer insanın fiilleri Allah'ın takdir etmesiyle meydana gelmiş olsaydı, bu fiiller hakkında Allah'ın rızasından bahsetmemiz gerekirdi. Bahsettiğimiz fiillere küfür ve ilhad gibi fiiller de dahil olacaktır ki küfre rıza göstermek ise küfürdür.⁸⁸ Mu'tezile'ye göre, Allah zatı gereği âlim olduğu için O'nun fiilleri daima muhkem, sağlam, tertiplidir. Yani Allah'ın fiillerinde mutlaka bir gaye ve hikmetin olacağını savunurlar.⁸⁹ İnsan fiilleri unutma ve cehalet gibi sebeplerden dolayı daima bu nitelikte gayeli ve hikmetli olmayabilir.⁹⁰

İnsanın gerçekleştirdiği tüm fiillerin; Allah'ın kaderi doğrultusunda gerçekleştiğini savunmak, bu fiiller neticesinde meydana gelen her türlü durumun da aynı zamanda ilâhî iradeye uygun bir netice olduğu anlamına gelecektir. Böylece insan kendisine yazılan rolü tatbik eden bir oyuncudan farksız olmayacaktır.⁹¹ Kanaatimizce Mu'tezile'nin bu konudaki

⁸⁴ Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, 65.

⁸⁵ Hamdi Gündoğar, "Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004), 213.

⁸⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l- Hamse*, 2/718.

⁸⁷ Mavil, "Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı", 409.

⁸⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l- Hamse*, 2/720.

⁸⁹ Hulusi Arslan, "Yaratma Ve Gâyelilik Bağlamında Mutezilenin Fayda Teorisi", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (10 Eylül 2016), 357.

⁹⁰ Hulusi Arslan, "Mutezilî Düşüncede İlâhî Fiil-İnsânî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri", *Dini Araştırmalar* 6/16 (01 Haziran 2003), 60.

⁹¹ Mavil, "Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı", 410.

tavrının sebebi insanın fiillerinde hür olduğu, irade ve kudret sahibi olduğu prensibine zarar vermemektir.

Kötülüklerin Allah'a izafe edilmeyeceği hususunda oldukça hassas davranan Mu'tezile âlimleri, iyiliklerin ise Allah'a ait olduğu konusunda ılımlı bir tavır göstermişlerdir. Kader görüşünün merkezini oluşturan insan fiillerine dair meselede Mu'tezilenin genel bakış açısı, insan fiillerinin Allah'a izafe edilmeyeceği yönündedir.⁹²

1.5.3. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet terimi, Hz. Peygamber ile ashabın, dinin temel meselelerinde takip ettikleri yolu benimseyenler anlamına gelmektedir. Erken dönem kaynaklarında Ehl-i Sünnet tabiri görülmemektedir.⁹³ Bu tabir ilk defa Muhammed b. Sirîn (Ö. 110/728) veya Hasan el-Basrî (Ö. 110/728) tarafından kullanılmıştır.⁹⁴

Emevîler'in cebr anlayışını siyasî maksatlarla yaymaya çalışması ile Hicrî I. yüzyılın sonlarında Mab'ed el- Cühenî'nin kaderi inkar etmesi ve büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi gibi meseleler ortaya çıkmıştır. Hayatta olan sahabiler ve tabiin tarafından bu meselelerin Kur'an ve hadislerdeki hükümleri araştırılmaya başlanmıştır.⁹⁵ Müslümanların yaşadığı fikir ayrılıkları ve siyasî anlaşmazlıklar; bunun yanı sıra yabancı din ve kültürlerden etkilenilmesi gibi durumlar Ehl-i Sünnet kavramının oluşmasına sebep olmuştur.

Ehl-i Sünnet kelimasının ortaya çıkmasına kadar, sünnete bağlı olan Müslümanlara Selefiyye veya sıfatullahı inkar edenlere karşı çıktıkları için Sıfâtiyye adı verilmiştir.⁹⁶ Ehl-i Sünnet başlangıçta kelam ilmine mesafeli olsa da zamanla görüşlerini savunmak için kelam yöntemine başvurmuştur. Böylelikle Basra'da Eş'arî (Ö. 324/935-36) ve Semerkant'ta Mâtûridî (Ö. 333/944) tarafından kurulmuş, tabilerince geliştirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.⁹⁷ Eş'arî'nin ve Mâtûridî'nin kader hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

⁹² Hulusi Arslan, "Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahsil, Tenkid ve Öneriler", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (30 Eylül 2002), 73.

⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/525.

⁹⁴ Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 185.

⁹⁵ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10/525.

⁹⁶ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)* (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 50.

⁹⁷ Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 200.

Eş'arî'ye göre her şey Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana gelir.⁹⁸ Eş'arî kelamcılar kazaya kader, kadere kaza manalarını verirler ve onlara göre kaza kavramı takdir ve belirleme manası taşımaktadır.⁹⁹ Kaza, karar ve hüküm manasında olup, Allah'ın eşyayı sonradan nasıl meydana gelecekse ezelde öylece belirlemesidir. Kader ise, Cenab-ı Hakkın her şeyi zamanı geldiğinde ezeli ilmine münasip olarak, dilediği şekilde yaratmasıdır.¹⁰⁰ Eş'arîlere göre kaza, kaderden daha geniş bir kapsama sahip olup Allah'ın irade ve ilmine; kader ise kudret ve bu kudretin de hâdis kısmına işaret etmektedir. Kaza, ilâhî kaderin vakti geldiğinde var edilmesi, önceden belirlendiği şekliyle de yaratılmasıdır.¹⁰¹

Mâtürîdîlerin kaza manası yüklediklerine Eş'arîler kader; kader dediklerine ise, kazâ anlamı vermektedirler. Bu tanımlardaki farklılık, Mâtürîdîyye ve Eş'ariyye'nin "*insan iradesi*" meselesine bakış açılarının farklılığını göstermektedir. Her iki ekolün de, insan iradesi anlamındaki görüşlerini bu tanımlarda görmek mümkündür. Zira sözlük anlamlarına bakıldığında kader kavramı, kaza kavramına kıyasla insanın irade özgürlüğüne alan açacak niteliktedir. Kazada kesin bir tayin etme durumu varken, kaderde yaratma anlamı bulunmaktadır. Bu da kesin olarak her şeyin Allah tarafından belirlendiği anlamına gelmemektedir. Sadece Allah'ın gelecekte olacak şeylerin bilgisine sahip olduğuna ve her şeyin O'nun ilmi çerçevesinde meydana geldiğine işaret etmektedir.¹⁰²

Her iki mezhep de insanın iradeli eylemlerinin yaratılmasıyla aynı eylemlerin iyi veya kötü olarak anlam kazanmasını ayrı ayrı değerlendirmiştir. Zira Allah'ın yaratması iyi veya kötü olarak değerlendirilmekten uzaktır. Allah'ın kaza ettiği iyilikler, hak; kötülükler ise, batıl olarak değerlendirilebilir. Nitekim küfür batıldır fakat yaratma manasında Allah'ın kazasındandır.¹⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere, Allah'ın bir şeyi takdir etmesi iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Şüphesiz ki bir olayın iyi yahut kötü olarak vasıflandırılması, insanın niyetine, maksadına ve yönelimine göredir. Buradan hareketle Sünnî kelamcılar olayların özü ile niteliklerini birbirinden bağımsız düşünmüşlerdir. Olay veya olguların özünün yaratılması Allah'ın kudretiyle ilişkilendirilirken; niteliği ise tamamen fiilin sorumlusu olan insanın niyetine, maksadına ve azmine bağlanmaktadır.¹⁰⁴

⁹⁸ Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 252.

⁹⁹ Yavuz, "Kader", 24/58-63.

¹⁰⁰ M. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987), 107.

¹⁰¹ Topaloğlu - Çelebi, "kader", 179.

¹⁰² Ömer Aydın, *İslam İnanç Esasları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2012), 212.

¹⁰³ Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 253.

¹⁰⁴ Çağfer Karadaş, "İnsan Fiilleri", *Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker, 2012), 411.

Ehl-i Sünnet'in bu görüşü benimsemesinin arkasında yatan sebep; Yüce Allah'ın iradesinin sınırlı olmadığı ve insanın iradesinin de Allah katında kayıt altına alındığıdır. Bu durumda fiile iki güç etki etmektedir: Allah ve insan. Allah'ın fiil üzerindeki tesiri onu yokluktan varlık düzlemine taşıması, kulun tesiri ise iyi veya kötü vasıflarını o fiile kazandırmasıdır.¹⁰⁵ Eş'arilerin geneli bu görüşü benimser. Mâtûrîdiler ise iradeli insan fiilleri üzerinde iki kudretin etki ettiğini belirtir. Allah'ın fiiller üzerindeki tesirinin yaratma şeklinde olduğunu, insanın kudretinin ise kendisindeki irade-i cüz'iyeye ile seçenekler arasında bir tercihte bulunarak o fiile yönelme şeklinde olduğunu ifade edilir.

İmam Mâtûridî'ye göre kader mahlûkata dair her şey yaratılırken sahip olduğu tabiata ve vasıflarına göre belirlenmektedir. Yaratılan şeyin fayda- zarar yahut iyilik-kötülük gibi niteliklerle belirlenmesi söz konusudur. Yaratılan her şeyin zamanı, mekânı ve onlara nispet edilecek olan ödül yahut ceza da belirlenir.¹⁰⁶ Mâtûridî'ye göre küfür Yüce Allah'ın kazasına temas etmekle oluşur ve insan kazanın İlahî olduğuna rıza gösterilmelidir. Takdir edilmiş, yaratılmış olan şeye değil. Küfrün iki ciheti vardır. Bir yönü Allah'a dayandırılır. Çünkü küfür de Allah'ın yaratması ile meydana gelmektedir. O dilediğini gerçekleştirir. Diğer bir cihet ise kula dayandırılır. Zira kul seçimleri neticesinde o fiili kesp eder ve onda sıfat olarak meydana gelir.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere kader kavramı, İslam düşünce tarihinde mezheplerin farklı değerlendirmeleriyle gündeme gelmiştir. Bu kavram, insan iradesi noktasında bakıldığında kimi yaklaşımlara göre bir sınırlandırma olarak anlaşılmıştır. Allah'ın irade sıfatı dilediğini yapan ve yaratan bir yetkinliktedir. Allah dileyseydi herkesin iman etmesini gerçekleştirebilirdi. Ancak Allah kulların kendi hür irade ve tercihleriyle iman etmesini istemiştir. Kur'an ışığında bakıldığında kader, insan iradesini kısıtlamanın aksine insana bir özgürlük tanır.

Netice olarak kader hakkında İslam düşüncesinin 3 temel eğilimi olduğunu söylemek mümkündür:

1) İnsanın herhangi bir konuda bir işi gerçekleştirmek için gücü, kabiliyeti ve iradesinin olmadığını savunanlar. Bunlar tüm fiillerin mutlak failinin ancak Allah olduğunu, insanın bu noktada ne bir gücünün ne de bir iradesinin olduğunu ifade ederler.

¹⁰⁵ Karadaş, "İnsan Fiilleri", 412.

¹⁰⁶ Nûreddin Sâbûnî, *Mâtûridîyye Akaidi: el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 152.

¹⁰⁷ Gölcük - Toprak, *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*, 288.

Bu minvalde insanlar, esasında sorumlu varlıklar da değildir. Kelam tarihinde bu düşünceye mensup olanlara Cebriyye denmiştir.

2) İnsanın irade ve bu iradeye dayanarak yetkin bir gücü olduğunu, Allah'ın müdahalesi olmadan kendiliğinden bir şeyleri gerçekleştirme gücünün olduğunu savunanlar. Bu düşünceye sahip olan ekoller Kaderiyye ve Mu'tezile'dir. Bu ekollere göre insanın sorumlu tutularak İlâhi huzurda ceza ve mükâfata tabi olması ancak böyle mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde insanın sorumlu tutulması hiçbir anlam ifade etmez.

3) Bu iki düşüncenin ortasında bulunanlar yani Eş'ariler ve Mâtûridiler; onlara göre insanın bir işi gerçekleştirebilmesi için iradesi ve kabiliyeti vardır. Ancak bu irade ve seçimler sonucunda meydana gelecek olan işi yaratan Allah'tır. Onlara göre Allah yaratan, insan ise, o işi kesp edendir.

Eş'arilerin kader ve irade konularında cebriyyeye yakın olduğu için “Cebr-i Mutavassıt”, Mâtûridilerin ise Mu'tezileye yakın görüşlerinden dolayı “Tefvîz-i Mutavassıt” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Bu aşamada mezheplerin tafsilatta yaptıkları ayrımlar göz önünde bulundurulduğunda orta yolu temsil eden Mâtûridilerin yaklaşımı makul ve tatmin edici görünmektedir.¹⁰⁹ Buna göre dünyada yaratılmış ve yaratılacak olan her şey Allah'ın bilgisi, dilemesi, takdiriyle gerçekleşmektedir. Her şeyin bir kaderi vardır. Allah, insanların kendi iradeleri doğrultusunda seçtikleri ve seçecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçildiğini ve seçileceğini sınırsız ilim sıfatıyla bilmektedir. Bu sıfatına ve bilgisine göre istemektedir. Allah'ın istemesiyle olaylar takdir edilmekte ve kulun seçimine göre de yaratılmaktadır.

Allah'ın olacıklara dair ilim sahibi olması, fiiller üzerinde zorlayıcı bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Allah'ın bilmesi insanı belirli davranışları seçmeye itmemektedir. Allah insanı seçim yapabilen ve seçtiklerinden ötürü sorumlu olan bir varlık olarak yaratmıştır. Bu bilgi şöyle bir örnekle açıklanabilir: Aynı rayın üzerinde karşı istikametlerden hareket eden iki trenin birbirine doğru ilerlemekte olduğunu varsayalım. Bu trenler birbirlerinden habersiz karşı yönlerden ilerlemektedirler. Kısa süre sonra bir noktada çakışıp büyük bir çarpışma yaşayacaklardır. Bu iki treni görebilecek açıda bir dağın tepesinde duran kişi durumu fark etmiş, birazdan trenlerin çarpışacağı bilgisine sahip olmuştur. Bu durumda yaşanacak olan tren kazasında, dağın tepesinde kazanın

¹⁰⁸ Rıdvan Özdiñ, *Akıl, İrade, Hürriyet* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 95.

¹⁰⁹ Veysi Ünverdi, “Trafik Kazaları ve İnsan İradesinin Rolü”, *Din ve Trafik* (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/399.

gerçekleşeceğini bilen o kişiyi sorumlu tutmak mümkün müdür? O kişi, kazanın olacağını daha önceden bildiği için mi kaza olmuştur?

Anlaşılabileceği üzere bir şeyin olacağı bilgisine ezelf ilminde haiz olan Allah Teâlâ'yı yaşadığımız olaylardan dolayı sorumlu tutmak bu örnekte olduğu gibi ilmî bir değere sahip değildir. Yüce Allah her şeyi bir ölçü ve düzenle yaratmış ve bu yarattıklarının bilgisini de insanlara sunmuştur. Eşyanın hakikatine dair bilgisi olan her insan yer çekimi kanunuyla yukarıdan yere bırakılan bir varlığın yere çakılacağını, aynı rayın üzerinde birbirine doğru hareket eden trenlerin çarpışacağını, ateşin sirayet ettiği yeri yakacağını bilir. Aynı şekilde hastalıklar da tedavi edilmezse insanların ölümüyle sonuçlanabileceği, içinde kurşun olan bir silahın tetiğine basılınca hedefe isabet edeceği ve yıkılmaya yüz tutmuş bir binanın depremde ayakta kalmasının mümkün olmayacağı gerçeğini bilir. Bunları meydana getirecek şartlar bir araya getirilirse olması gerekenler olur ve bunu da Allah o an kaderi gereği yaratır. Ancak bu şartları bir araya getiren de olumsuz şartları ortadan kaldıracabilecek olan da insanın ta kendisidir.

Kader meselesini bir sır haline getirmek işi çıkmaza sokmaktır. Oysaki kişisel olarak sorumluluk geliştiren kader şöyle açıklanabilir: Hesap vereceğin ve sonucunda ödül ya da cezayı hak edeceğin fiil senindir. Buna nazaran hesap vermekle yükümlü olmayacağın ve sonucunda sorguya çekilmeyeceğin fiil ise senin dışındaki etkenlerin yükümlülüğündedir.¹¹⁰ İnsanın irade sahibi olması, belli oranda kendi kaderini belirleme kuvvetine sahip olmasının ilk aşamasıdır.

Bu netliğe rağmen kader konusunun bir sorunsala dönüşmesi, insanların bu meseleye bakış açılarındaki anlayıştan kaynaklanmaktadır. İslam âlimlerinin ve mezheplerin bu probleme yaklaşırken önceledikleri bazı sıfatlar vardır. Bunlar: ilim, irade ve kudrettir. Öncelikle ilim sıfatı gelmektedir. Devamında ise irade sıfatı devreye girmektedir. “Mutlak kader” anlayışını oluşturan kudret sıfatının sonucunda ise yaratma gerçekleşir. İrade sıfatıyla yaklaşıldığı takdirde insana daha farklı bir sorumluluk alanı açmak mümkün olacaktır. Aksi takdirde kader diyerek mevcut tüm sorunlar Yüce Allah’a atfedilir ve O suçlu konuma getirilir.

2. Tevekkül İnancının Temelleri

Tevekkül İslam ahlak sisteminde yer alan önemli kavramlardan biridir.¹¹¹ Özellikle tasavvuf kaynaklarında tevekkülün iman ve tevhitle ilişkisine yer verilmiştir. Tevekkül

¹¹⁰ Okumuş, “Trafik Kazalarında Kader, Kaza ve İnsan İradesinin Rolü”, 1/208.

¹¹¹ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, 180.

inancı Hz. Peygamber ve sahabe Dönemi'nden itibaren tabiun nesline kadar yaşantının bir parçası haline gelmiştir. Hicri ikinci asrın ikinci yarısında ise müstakil bir düşünce hareketi haline dönüşmüştür.¹¹² Söz konusu tasavvufî hareketi Zühhd Dönemi, Tasavvuf Dönemi ve Vahdet-i Vücut Dönemi olmak üzere üç farklı yaklaşımda incelemek mümkündür.¹¹³ Tasavvufun erken dönem eserlerinde tevekkül kavramına yer verilmiş olsa da kavramın açıklamalar ve değerlendirilmelerinin yapıldığı dönem hicri üçüncü asırdır. Tevekkülü açıklama çalışmalarından sonra, dördüncü asırda kavramsallaşma süreci başlamıştır.¹¹⁴

Tevekkül, insan fitratından beslenen bir duygudur. İnsanın yaratılış kodları diğer varlıklara kıyasla daha aciz ve fakirdir.¹¹⁵ İnsanın sahip olduğu bu yapı, onu daha güçlü ve cömert olan bir varlığa yöneltmiş, kendisi gibi sınırlılığı olmayan kudretli bir varlığa sığınma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İnsanın tecrübesi ve yönelimleri de gösteriyor ki bu duygu İslam inancındaki tevekkül kavramıyla karşılık bulmaktadır.

Tevekkülün iman ve tevhitte olan ilişkisi şu şekilde açıklanabilir: Tevekkül ilahi bir emirdir ve Kur'an'da bahsedilen peygamberlerin de tevekkül ederek feraha ermeleri bu kavramın temellendirilmesinde etkili olmuştur. Kur'an ve hadislerin gösterdiği kaideler üzerine tevekkül eden kişi, mutluluğa ve rahatlamaya kavuşma duygusunu yaşar. Bu da tevekkül inancının içselleştirilmesinde oldukça etkili olmaktadır.

Tevekkül kavramının, tarih boyunca farklı yorumlamalardan dolayı anlam kaymasına uğradığı görülmektedir. Mutasavvıflar tevekkül kelimesine çeşitli anlamlar yükleyerek kavramsallaştırmışlardır. Tasavvuf âlimlerinin tevekkülün itikâdi yönünü vurgulamak maksadıyla yaptıkları tanımlamalar, pratik hayatta tembelliğin kamuflajı haline dönüşmüştür.¹¹⁶ Oysaki tevekkül hiçbir zaman tembellik, başıboşluk ve miskinlik anlamına gelmemektedir.¹¹⁷

¹¹² Şahin, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma*, 18.

¹¹³ Süleyman Uludag, *İslam Düşüncesinin Yapısı - Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 110-111.

¹¹⁴ Mirza Tokpınar, *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım* (İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2009), 54.

¹¹⁵ Kasım Karataş - Mustafa Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (26 Haziran 2019), 110.

¹¹⁶ Tokpınar, *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, 52.

¹¹⁷ Hulusi Arslan, "Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum ve Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/13 (Haziran 2014), 11-27.

2. 1. Tevekkül Kavramı

Sözlükte “bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine vekil tayin etmek”¹¹⁸ anlamlarına gelen vekil sözcüğünden türetilmiştir. Cürçânî’ye göre tevekkül kişinin Allah katından gelene güvenmesi, insanların elindekilerden de ümidini kesmesidir.¹¹⁹

Tevekkül ıstılahta; her hususta Allah’a güvenmek, dayanmak, teslim olmak, işlerini Allah’a havale etmek demektir.¹²⁰ Tevekkül eden kişi, Allah’ın her şeye gücü yettiğine inanır ve yapacağı işin gerçekleşmesinde gerekli olan tüm maddi ve manevi sebepleri bir araya getirir. Bu tedbirleri yerine getirdikten sonra da o işin gerçekleşmesi için Allah’a güvenir.¹²¹

Ahmet Hamdi Akseki’ye (Ö. 1951) göre tevekkül: “Maksada erişmek için lazım gelen maddi ve manevi sebeplerin hepsine yapıştıktan ve başka hiçbir şey kalmadıktan sonra Allah’a itimat etmek...”¹²² demektir.

Mehmet Akif’e (Ö. 1936) göre ise tevekkül; “Meşru bir maksada doğru yürürken hiçbir fütur getirmemek; tevfi-k-i ilahinin tecellisinden emin olarak muttasıl ilerlemektir.”¹²³

Yukarıda verilen tevekkülün tanımlarında teslimiyetçi açıklamaların yanı sıra sebeplere başvurmayı vurgulayan iki farklı yönün olduğu görülmektedir. Tevekkül kavramının Kur’an ve hadislerde hangi anlamlarda kullanıldığını incelemek gerekmektedir.

2. 2. Kur’an ve Tevekkül

Kur’an-ı Kerim’de farklı kalıplarıyla 40 yerde geçen bu kelime, 4 ayette mütevekkil şeklinde yer almakta, yirmi dört yerde ise “vekil” kullanımıyla genellikle Allah’ın sıfatı olarak geçmektedir.¹²⁴ Genel manada tevekkül kavramı Kur’an’da olumlu bir ahlaki davranış olarak anlatılmıştır.

Kur’an’da inanan kimsenin sadece Allah’a tevekkül etmesine dair emirler vardır. “...Allah’a tevekkül edene Allah yeter...”¹²⁵ ayetinden de anlaşılacağı üzere tevekkül edilmesi gereken yegâne varlık Allah’tır. Yine bu minvalde işlerini Allah’a havale etmeyen

¹¹⁸ İsfâhanî, *Kur’an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, "v-k-l", 1095.

¹¹⁹ Cürçânî, *Kitâbu’t-Tâ’rîfât*, 67.

¹²⁰ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB yayınları, 2007), “Tevekkül”.

¹²¹ Fikret Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Haziran 1996), 68.

¹²² Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara, 1958), 97.

¹²³ Ramazan Gülendam, “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/20 (01 Mayıs 2009), 133.

¹²⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

¹²⁵ Talak, 65/3.

ve bu sebeple başka bir makam arayanlar için Yüce Allah: “*Allah kuluna yetmez mi?*”¹²⁶ ayetiyle uyarı yapmıştır. Tevekkülle ilgili Kur’anî mesajlara bakıldığı zaman iman ve tevekkül arasında ciddi bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Tevekkül de iman gibi kalbin gerçekleştirmesi gereken bir eylem olarak görülür. İmanın tekâmülünden sonra gerçek tevekkülden bahsetmek mümkün olacaktır.¹²⁷

İmam Gazzâlî (Ö. 505/1111) *Tevekkülün Aslı Olan Tevhidin Hakikati* başlıklı beyanında iman ile tevekkül arasındaki tamamlayıcılığı izah etmektedir. Tevekkülü imana giden kapılardan biri olarak nitelendirmektedir. Tevekkülün hem ilim hem de amel boyutuna işaret ederek tevekkülün aslı olan ilimden kastedilenin iman olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸ Çünkü tevekkül de tıpkı iman gibi kalp ile tasdik etmektir. Kalp ile tasdik edilen her şey ilimdir ve bu gerçekleştiği vakit yakîn niteliği kazanmaktadır. Yakînin ise birçok kapısı vardır. İnsanın muhtaç olduğu tevekkül üzerine kurulan yakîndir.¹²⁹ Tevekkülün özünde Allah’ın birliğine inanmak ve O’nun sonsuz merhamet sahibi olduğuna güvenmek yatar. Kur’an-ı Kerimde de tevekkül ve iman ilişkisini açıklar nitelikte ayetler yer almaktadır.

“*Kim Allah’a tevekkül ederse (o kazanır). Şüphesiz Allah mutlak galiptir. Hikmet sahibidir.*”¹³⁰ Bir başka ayette de “*Eğer mü’minler iseniz ancak Allah’a güvenin*”¹³¹ buyurulmuştur. Yüce Allah Peygamberimiz’e (s.a.v.) karşılaştığı zorluklarda tevekkül etmesini, sadece Allah’a güvenmesi gerektiğini buyurmuştur. “*(İnkârcılar) yüz çevirirlerse de ki: Bana yalnızca Allah yeter. Ondan başka ilah yoktur. Ben yalnızca ona güvendim. O yüce arşın sahibidir.*”¹³² Bu ayetlerde tevekkülün gerekleri arasında Allah’a inanmanın ve O’nun tek ilah olduğuna itimat etmenin vurgusu yapılmaktadır. İnkârcılardan gelen zorlamalara karşı mü’minlerin direnç göstermesini isteyen ve bu hususta peygamberleri örnek veren ayet, tevekkül kavramının hem iman hem de amelle olan ilişkisine de vurgu yapmaktadır.

Bazı ayetlerde de iman ettikten sonra Allah’a güvenmek gerektiği şeklinde emirlerin¹³³ yer alması tevekkülün İslam inancında imandan sonra yer aldığını vurgular niteliktedir. “*Eğer Allah’a inandıysanız ve O’na teslim olduysanız, sadece O’na güvenip*

¹²⁶ Zümer, 39/36.

¹²⁷ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, 70.

¹²⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 4/450.

¹²⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-dîn*, 4/450-451.

¹³⁰ Enfal, 8/49.

¹³¹ Maide, 5/23.

¹³² Tevbe, 9/129.

¹³³ Enfal, 8/2.

dayanınız.”¹³⁴ Bu ayette mü'minlerin birtakım özelliklerinden bahsedilirken iman ve tevekkülün birbiriyle güçlü bir ilişkiye sahip olduğu vurgulanır. Allah'ın adı anıldığında mü'minlerin kalplerinin titrediği, Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarının arttığını ve mü'minlerin sadece Allah'a inanıp güvendiklerinden bahsedilir.¹³⁵

*“İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever”*¹³⁶ ayetinde tevekkülden önce azmetmek gerektiği buyurulmuştur. Ayet bir bütün olarak ele alındığında; din uğruna mücadele edilirken, öncelikle araştırma yapılması gerektiği, sonra ne yapılacağına karar verilmesi gerektiği, karar verdikten sonra da başarıya ulaştıracak olanın yalnızca Allah olduğunu unutmadan ve korkuya kapılmadan işe başlanması gerektiği emri ortaya çıkmaktadır.¹³⁷

Bir işi Allah'a ısmarlamak, ona güvenip dayanmak, o iş için gerekli olan şartları yerine getirdikten sonra; sebeplere sarılıp önlemler alınarak o iş gerçekleşmelidir. Tevekkül birey ve toplum için yapılması programlanan bütün çalışmalarda önceden gerekli şartları sağlamasını ifade etmektedir. Bu sorumlulukların tümünü sosyal tevekkül olarak nitelendirmek mümkündür.¹³⁸ Bilimsel verileri takip ederek önlemler almak tevekkülün ortaya koyduğu maksatla paralellik arz etmektedir.¹³⁹ Müslüman gerçek bir tevekküle sahip olduğunda elinden gelen çalışma ve gayreti gösterir ancak gayretinin sonucunun Allah'ın iradesine bağlı olduğunu bilir. Bu bakış açısına göre sonuçlarla sebepler arasında mutlak bağlılığın olmadığı bilincindedir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın hiçbir şeyi yaratma zorunluluğunda olmadığını gözden kaçırmaz. İnsanın gayreti araç olmaktan amaç olma haline dönüşürse tevhit ve tevekkül inancı zarar görmüş olur. Kişinin; tevekkülü hem akla, hem dini esaslara hem de tevhide uygun olarak gerçekleştirmesi gerekmektedir.¹⁴⁰

Kur'an'da tevekkülle ilgili ayetlerin muhtevası incelendiğinde genel olarak şu anlamların kullanıldığı görülmektedir: Yüce Allah'ın, inanmayanlara karşı mücadele eden peygamberlerden tevekkül etmelerini istediği ayetler ve peygamberlerin korkmadan vahyi takip etmelerini istediği ayetler. Aynı zamanda yalnızca Allah'ın yardımı ve desteğiyle başarıya ulaşacaklarını belirten ayetler de burada zikredilebilir. Bir tevhit esası olarak

¹³⁴ Yunus, 10/94.

¹³⁵ Enfal, 8/2.

¹³⁶ Âl-i İmran, 3/159

¹³⁷ Tokpınar, *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, 74.

¹³⁸ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 915.

¹³⁹ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 916.

¹⁴⁰ Şahin, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma*, 27.

inanmayanların sadece Allah’a tevekkül etmeleri gerektiği anlamında kullanılan ayetler ve nihayetinde de sadece Allah’a inananların başarıya ulaşacağını ifade eden ayetler.¹⁴¹

2. 3. Hadisler ve Tevekkül

Kur’an’ın yanı sıra birçok hadiste tevekkülle aynı kökten türeyen farklı kelimeler geçmektedir. Tevekkül konusunda en çok başvurulan rivayetlerin başında Hz. Peygamber’in “*Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?*” sorusuna karşılık: “*Önce bağla, sonra tevekkül et*”¹⁴² şeklindeki cevabıdır. Bu hadis tevekkülün nasıl olması gerektiğini açıklayacak niteliktedir. Buna göre tevekkül etmeden önce tedbir almanın zorunluğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴³

Hiz. Ömer’den rivayet edilen bir başka hadise göre de Peygamberimiz (s.a.v.): “*Eğer Allah’a hakkıyla tevekkül etseydiniz, kuşları rızıklandırırdı gibi sizi de rızıklandırırdı. Onlar sabahleyin aç olarak çıkarlar ve tok olarak dönerler.*”¹⁴⁴ buyurmuştur. Hadiste yapılan vurgulardan biri kuşların sabah aç olarak çıkmasıdır. Kuşlar rızık bulmak için kendi usullerine göre arayışa girmekte ve rızıklarını elde etmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere hakiki tevekkül azim ve çaba göstermektir.

Hiz. Peygamber’in yaşantısına bakıldığında zaman tevekkül örneklerini birçok alanda görmek mümkündür. Hiz. Peygamber teheccüt namazı için kalktığında şu duayı okurdu: “*...Allah’ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim, sana yöneldim...*”¹⁴⁵ Yine Hiz. Peygamber’in evden çıkarken şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir: “*Allah’ın adıyla Allah’a tevekkül ettim. Allah’ım! Zillete düşmekten, dalalete düşmekten, zulme uğramaktan, cahillikten, hakkımızda cehalete düşmüş olmasından sana sığınırım.*”¹⁴⁶ Hadislerde tevekkül konusunda verilen ortak mesaj tevekkülün kişinin gayretine bağlı olmasıdır. Faydalı olanı elde etmek için tam bir azimle çalışılması ve aşılamayan zorluklarla karşılaşıldığında, Allah’ın takdirine rıza gösterilmesi tevekkülün gerçekleşmiş hâlidir.

Tevekkül Kur’an ve hadislerde emredilen bir davranıştır. Tevekkül eden kişiler övülmektedir. Tevekkül kavramın geçtiği ayetler ve hadisler genel manada

¹⁴¹ Tokpınar, *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, 68-69.

¹⁴² Tirmizî, “Kıyâme”, 60.

¹⁴³ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 920.

¹⁴⁴ Tirmizî, “Zühd”, 33.

¹⁴⁵ Buhârî, “Teheccüt”, 1.

¹⁴⁶ Tirmizî, “Daavat”, 35.

değerlendirildiğinde, tevekkülün İslam inancında temel kavramlardan biri olduğu ve tevekküle farklı duygu ve motivasyonla yönelim gösterildiği görülmektedir.¹⁴⁷

Bununla beraber dini düşüncede tevekkül kavramına ilişkin farklı yorumların olduğunu söylemek de mümkündür. Bilhassa tasavvuf ve kelim âlimleri arasında görüş farklılıkları vardır. Tasavvuf ehlinin tevekkül anlayışı, yazgıcı bir yaklaşıma sahipken kelimcilerin tevekkül anlayışı sebeplere riayet etmeyi savunan ve tedbiri önemseyen özgürlükçü bir yapıdadır.¹⁴⁸ Bu iki düşüncenin konu hakkındaki izahlarını ve yaklaşımlarını incelemek gerekmektedir.

2. 4. Cebrî ve Tasavvufî Tevekkül Yaklaşımı

Tasavvuf ıstılahında tevekkül, “Her türlü tedbiri alıp gerekli çalışmayı gösterdikten sonra işi Allah’ın takdirine bırakmaktır. Allah’ın katında olana güvenip, insanlara bel bağlamamak, sadece Allah’tan ümit etmektir.”¹⁴⁹

Sehl b. Abdullah’a (Ö. 283) göre; “Tevekkül, kişinin kendini murâd-ı ilahîye salıvermesidir.”¹⁵⁰ Zünnûn’a (Ö .860) “Tevekkül nedir?” diye sorulduğunda Zünnûn; şu cevabı vermiştir: “Nefsin tedbirini bir kenara bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemektir.”¹⁵¹

Tevekkül; sufî anlayışta bir makam ve hali anlatmak için kullanılır. Burada tevekkülün birçok çeşidinden ve derecesinden bahsedilir.¹⁵² Tevekkül bir hal olduğu için değişebilir. Sufiye bağlı olarak çalışma ve gayret neticesinde kalıcı duruma geçebilir. O zaman hal olmaktan çıkıp makam mertebesine yükselir.¹⁵³ Bu düşünce ekseninde tevekkülün çeşitli aşamalarından bahsedilmektedir. Genel anlamda ise tevekkülü tanımlayan sufilerin çoğu, tevekkülün kalben Allah’a güvenmek olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Şahin, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma*, 28.

¹⁴⁸ Mustafa Ünverdi, “Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Din ve Trafik* (Ankara: TDV yayınları, 2016), 294.

¹⁴⁹ Kadir Özköse, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tevekkül, Teslim ve Tefvîz Anlayışı”, ed. Cengiz Gündoğdu (Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu(6-18 Kasım 2011), Erzurum, 2012), 355.

¹⁵⁰ H. Kamil Yılmaz, *Ebu Nasr Serrac Tusi el-Lüma’ -İslam Tasavvufu: Tasavvufta İlgili Sorular-Cevaplar* (İstanbul: Erkam, 2016), 51.

¹⁵¹ Yılmaz, *Ebu Nasr Serrac Tusi el-Lüma’*, 51.

¹⁵² Süleyman Uludağ, “Tevekkül (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

¹⁵³ Özköse, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tevekkül, Teslim ve Tefvîz Anlayışı”, 355.

¹⁵⁴ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (30 Haziran 2018), 134.

Tasavvuf erbabının tevekküle verdiği anlamlar, aslında imanı kuvvetlendirme ve teslimiyeti arttırma açısından; manevi yorumlar olduğu söylenebilir. Halka değil Hakk’a teveccüh etmek, yalnız O’ndan yardım istemek, rızkı ondan dilemek, dünyanın sıkıntılarına karşı sabredip işlerimizi Allah’a havale etmek gibi yorumlamalar bunlara örnektir. Bu kullanım şekli insan hayatının onurlu ve kaygılardan uzak sürdürülebilmesi için başvurulabilecek yorumlardır. Görüldüğü üzere hakiki tasavvuf mensupları tevekkülü hep inanç ve güven şeklinde yorumlamışlardır.¹⁵⁵

Ancak Mistik Hint anlayışından yahut bazı cebri düşüncelerden etkilenen tasavvuf ehlinin tevekküle verdikleri bazı anlamlar halkı tedbirsizliğe itmesi hasebiyle sakıncalı görülmüştür.¹⁵⁶ Sufilere göre tevekkül Allah’ın takdirine boyun eğme ve bu doğrultuda tedbire gerek duymadan teslim olma anlamına gelmektedir. Tedbirsizliğe ve tembelliğe yönlendiren bu tevekkül anlayışı dönemin âlimleri tarafından da eleştirilmiştir.¹⁵⁷ İslam düşünce tarihinde tasavvuf ve kelam disiplinleri bazı konularda birbirlerini eleştirerek farklı görüşler belirtirken bazı konularda ise mutabık olmuşlardır. Zira tasavvuf ilmi bazı dönemlerde, sapkın ve mistik telakkilerden ayrılmak için Ehl-i Sünnet kelamıyla meşruiyet kazanma yoluna gitmiştir.¹⁵⁸

Tasavvufta kesp ve tevekkül genellikle beraber düşünülmüş ancak bazı sufiler kesbi reddederek gerek rızık gerek diğer tüm dünyevi kazanımlarda çalışmanın Allah’a güvensizlik olduğunu savunmuşlardır.¹⁵⁹ Özellikle tevekkül halinden tefviz haline yükselen kişinin rızık konusunda endişelerinin ortadan kalktığı düşünülmüştür.¹⁶⁰ Bu sebeptir ki Horasan ekolünden olan Şakîk-ı Belhi (Ö. 194/810) kesp ve tevekkül anlayışından ötürü tenkit edilmiştir. Ona göre tevekkülün en önemli gereklerinden biri kulun rızık kazanma hususunda Allah’a güven duyması ve bu anlamda bireysel çaba sarf etmekten vazgeçmesidir. Hem güven duyduğunu söyleyip hem de çalışması ve gayret göstermesi, esasında Allah’a güvenmediği anlamına gelmektedir.¹⁶¹

Emeviler Dönemi’nde yaşanan siyasi baskılar halkın cebir anlayışını benimsemesine, zühd hayatını tercih etmesine ve zamanla yazgıcı tevekkül anlayışını geliştirmelerine sebep

¹⁵⁵ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, 69.

¹⁵⁶ İbrahim Coşkun, “Trafikte Tedbirsizliği ve Kural İhlallerini Meşrulaştıran Kader ve Tevekkül Anlayışı”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/165.

¹⁵⁷ Coşkun, “Trafikte Tedbirsizliği ve Kural İhlallerini Meşrulaştıran Kader ve Tevekkül Anlayışı”, 1/165.

¹⁵⁸ Yunus Eraslan - Mahmut Çınar, “Vahiy ve İlham Bağlamında Erken Dönem Hanefî-Mâtürîdî Kelâm Sisteminin Tasavvufla İlişkisi”, *Kader* 17/2 (31 Aralık 2019), 351.

¹⁵⁹ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, 185.

¹⁶⁰ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, 184.

¹⁶¹ Sezai Küçük - Zahit Enes Çakar, “Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (21 Ağustos 2020), 208.

olmuştur.¹⁶² Züht hareketi iktidar hırsını yok eden ve dünya hayatına mesafe koymayı emreden bir düşüncedir. Bu düşünce her ne kadar siyasi iktidarın istediği ve desteklediği bir düşünce yapısı olsa da halk arasında cebrî tevekkülün gelişmesi sadece Emevi iktidarı tarafından gerçekleşmemiştir. Bazı sufilerin tevekküle yükledikleri manalar ve bunları eserlerinde belirtmiş olmaları; cebrî düşüncenin güçlenmesine sebep olmuştur. Tasavvuf tarihi boyunca kök salan bu düşüncenin mimarı olarak İbrahim b. Ethem'i (Ö. 777) zikretmek mümkündür. İbrahim Ethem, cebrî tevekkül anlayışının gelişmesine ve kavramlaşmasına zemin oluşturan kişidir.¹⁶³ O varlıklı ve ihtişamlı bir hayatı olmasına rağmen yaşadığı bir olaya istinaden varını yoğunu dağıtır ve dünya nimetlerini terk ederek cebrî çizgide bir hayat sürmeye başlar. Cebrî tevekkül düşüncesini sadece İbrahim Ethem'de değil tasavvuf tarihinde birçok isimde görmekteyiz. Örneğin Zunnûn-i Mısırî tevekkülü "Sebeplerin kökünü kazımak" şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁴

Tasavvufun ilk dönemi olarak bilinen Züht Dönemi'nde Basra ve Horasan sufileri kesp ve tevekkülü beraber düşünmektedir. Buradan hareketle de rızık konusunda geçinmek için çalışmanın ya da herhangi bir alanda tedbire başvurmanın dünyaya çok fazla ağırlık vermedikleri müddetçe; hakiki manada tevekkül etmeye engel teşkil etmeyeceğini savunmuşlardır. Bununla beraber sadece tevekkülü tercih edip kesbi terk etmenin daha değerli olmasından ötürü ibadet ve taatle ilgilenmenin mümkün olabileceğini söylemişlerdir. Görüldüğü üzere sebeplere bağlanmak ve tedbir almak tasavvufta öncelikli kabul edilen bir tevekkül anlayışı değildir.

Tasavvufî düşüncede her ne kadar kesbin tevekkül bağlantısı kurulmaya çalışılsa da pratikte sufilerin tam teslimiyet anlayışıyla sebepleri reddettikleri ve tedbir almayı yasakladıkları vakidir. Tasavvuf literatüründeki "terk-i irade ve tedbir" ve "seyr-i sülûk" gibi haller bu yaklaşımları açıklar türdendir.¹⁶⁵ Sufilerin sebepleri terk etmeyi salık veren tevekkül anlayışlarından ötürü azıksız halde çölde yolculuk yaptıkları, hastalandıklarında tedaviyi reddettikleri, rızık elde etmek için çalışmayı terk ettikleri şeklinde hikâyeler anlatılır.¹⁶⁶ Gazali bu hikâyelerde sufilerin karşılaştıkları nimetleri riyazet ve nefis terbiyesine bağlar. Zira ona göre tevekkülün dayandığı şey mücahededir.¹⁶⁷ Sufilerin

¹⁶² Ramazan Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri", *Dini Araştırmalar* 3/7 (01 Haziran 2000), 119.

¹⁶³ Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri", 119.

¹⁶⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-dîn*, 4/244.

¹⁶⁵ Ünverdi, "Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı", 288.

¹⁶⁶ Külünkoğlu, *Kur'an'da Tevekkül*, 17.

¹⁶⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-dîn*, 4/485.

mücâhededen elde ettikleri makamların doğal bir sonucu olarak çalışmadan rızıkları kendilerine ulaşmıştır. Süleyman Ateş ise bunu sufilerde son derece ağır basan Allah’a güven duygusuna bağlamaktadır. Bu durum her insanın fitratında yer alan bir vasıf değildir. Sufilerin de tüm ömürleri boyunca böyle davrandıklarını düşünmenin doğru olmayacağını söylemektedir.¹⁶⁸ Olağanüstü şekilde ve bireysel tecrübe olarak aktarılan bu haller, bir kenara bırakıldığında; sufilerin kaçındıkları konu, nefesine güvenen kişinin elde ettiği başarıyı kendinden ve aldığı tedbirden bilmemesidir. Bu sebeptendir ki tasavvufta sebeplerin ilahlaştırılması endişesinden ötürü bu durum “şirk-i esbâb” olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ Tüm bunlara rağmen tasavvufta kısmi irade anlayışının olduğunu söylemek gerekir. Ancak tasavvufî düşünce gönül dünyasını Allah’a yakınlaştırmak için tesis edilmiş olsa bile bu konuda itidalli bir yol geliştiremeyen Müslümanlar cebrî anlayışa kaymışlardır.

Tevekkül için “*gassâl önünde meyyit*”¹⁷⁰ benzetmesi tasavvufta kabul görmüş, ancak bunu kabul etmeyen mutasavvıflar da olmuştur. Gazzâlî’ye göre de bu tevekkül etmenin en üstün halidir.¹⁷¹ Bunun yanı sıra Gazzâlî tevekkülü diğer mutasavvıflardan farklı yorumlamaktadır. Kulun “tevekkül ettim” diyerek tembellik etmesini ve tedbirleri terk etmesini Allah’ın kendisine yüklediği birtakım farzlardan dolayı şer’en haram olduğunu söylemiştir.¹⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “*Mevlam görelim neyler, neylerse güzel eyler*” dizeleriyle aktarılan tasavvufî tevekkül biçimi; cebrî anlayışın olduğunu gösterecek niteliktedir.¹⁷³

Tevekkülü tevfiz ve teslimiyet kavramlarıyla açıklayan tasavvuf ilmini kendi iç dünyasında yorumlamak ve sınırlandırmak gerekir.¹⁷⁴ Halkın nezdinde yaygınlaşan bu düşünceler, itikadî manada cebri kader anlayışının ve buna katkı sağlayan tasavvufî tevekkül anlayışının kabul görmesine böylece tedbirin terk edilerek kendi ataletlerine dini bir zemin oluşturmalarına sebep olmuştur. İslam tarihinde tevekkülün rızıkla olan ilişkisini yorumlamada çoğu zaman yanlış anlaşılmalara ve istismarlara söz konusu olmuştur.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi* (İstanbul: KUBA, 1997), 20/399.

¹⁶⁹ Uludağ, “Tevekkül”, 41/4.

¹⁷⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul, 2012), 249.

¹⁷¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmid-dîn*, 4/446-482.

¹⁷² Zahit Enes Çakar, *Gazzâlî’de Kesb ve Tevekkül Anlayışı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 119.

¹⁷³ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, 287.

¹⁷⁴ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, 186.

¹⁷⁵ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, 78.

Oysaki İlahi emir insanın çalışmasına teşvik edecek niteliktedir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de : “İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur.”¹⁷⁶ buyurmaktadır. Tevekkül etmek, düşünüldüğü gibi uzanıp yatmak veya ipin iki ucunu bırakmak şeklinde anlaşılmamalıdır.¹⁷⁷ Nitekim insanın, yaşamını devam ettirebilmesi için yeme içme gibi temel ihtiyaçlarını karşılaması ve bunun için çalışması gerekmektedir. Ancak bunların hiçbirini yapmayarak Allah'ın kendisini doyuracağını beklemek Kur'an'ın emrettiği hakiki tevekkülle bağdaşmamaktadır. Bu bilakis İlahi emirleri yok saymak anlamına gelmektedir. İslam düşüncesi bu sebeple tevekkülün en önemli şartı olarak çalışmanın ve tedbir almanın altını çizmiştir.

2. 5. Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı

Tevekkül kavramını klasik kelimatülmünasirde müstakil bir konu başlığı olarak görmek mümkün değildir. Ancak kulların fiilleri, kader ve irade mevzularında tevekkül ile ilgili fikirleri görmek mümkündür. Ayrıca mütekellimlerin kaleme aldıkları tefsirlerde konuya ilişkin yorumları görülmektedir. İmam Mâtürîdî'ye göre tevekkül etmek, dar zamanda da rahat günlerde de, bolluk içindeyken de yokluğu yaşarken de her zaman işlerin neticesini Yüce Allah'a havale etmek ve her konuda O'nun en hayırlısını takdir edeceğine güvenmektir.¹⁷⁸ Mâtürîdî, tevekkülü bir bakıma insanın bir eşyasını başkasına emanet etmesine benzetir. Kişi güvenmediği birine bir şey emanet edemez, güvenmek emanet etmenin ön koşuludur. Kul ile Allah arasındaki ilişki de buna benzer. Güvenilecek yegâne adrese teslim olmak ve işlerin neticesini O'na ısmarlamak büyük bir iman göstergesidir.

Eşarî mütekellim Seyyid Şerif Cürcânî'ye göre ise tevekkül, Allah'a güvenmek ve O'nun katında olan her şeye güvenmek; insanların elinden gelen şeylere ise güvenmemektir.¹⁷⁹ Tevekkül günümüzde de kelimatülmünasir ilmi açısından kader ve kaza konusu ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. *Ana Hatlarıyla Kelam Akâidi ve Kelâma Giriş* kitabında tevekkül “Kader ve Kazaya İman” bahsi içerisinde ele alınmıştır. Burada tevekkül: “hedefe ulaşmak için gerekli olan maddi ve manevi sebeplerin hepsine başvurduktan ve yapacak başka şey kalmadıktan sonra, Allah'a güvenmek ve ondan ötesini Allah'a havale etmek”¹⁸⁰ olarak tanımlanır.

¹⁷⁶ Necm, 53/39

¹⁷⁷ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, 78.

¹⁷⁸ Ebu Mansur Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2006), 8/192.

¹⁷⁹ Cürcânî, *Kitâbu't-Tâ'rîfât*, 67.

¹⁸⁰ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 111.

Babanzâde Ahmet Naim'e (Ö. 1934) göre, tevekkül kader konusuyla ilişkilidir. Cebri kader anlayışıyla tevekkül bir araya geldiğinde tedbirsizliğe yol açabilir. Oysaki tevekkül tedbirsizlik ve tembellik sebebi olarak görülmemelidir. Boş gezerek çalışmadan kendilerini mütevekkil olarak tanımlayan kişilere karşı, Hz. Ömer "Hayır, siz mütevekkil değil, müteekkilsiniz (yiyicisiniz). Yalancısınız, tohumu yere atıp sonra tevekkül edene mütevekkil denir." Şeklinde tepki vermesi tevekkülün şartlarını ortaya koymaktadır.¹⁸¹ Bu durumda tevekkül tabii yasaların gerektirdiği kurallara uymaya dayanmaktadır. Aksi takdirde sorumluluğu yerine getirmeyen kişilerin kendilerini mütevekkil olarak tanımlaması kabul edilemez bir durumdur.

Yüce Allah : "*Asla Allah'ın yasasında bir değişiklik bulmazsın, Allah'ın kanununda bir sapma da bulmazsın*"¹⁸² buyurmuştur. Kelamda, Allah'ın yeryüzünde ve gökyüzünde eşyanın hakikatleri bağlamında takdir ettiği yasaların her birinin, tam olması gerektiği gibi işlemesi, hiçbir aksamanın olmaması ve yapılan her işte "sünnetullah" denilen İlâhi yasaya güvenilmesinin gerekliliği, tevekkül olarak tanımlanmıştır. Cebri reddeden özgürlükçü tevekkül anlayışının temelinde, sebep-tevekkül ilişkisinin var olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸³

Sebepler Arapçada kendisiyle maksada ulaşılan şey demektir.¹⁸⁴ Nitekim insanın amacını gerçekleştirmesi için önüne bazı şartlar çıkar ve bu şartlar yerine getirilmezse hedefe ulaşılmaz. Eşyanın hakikatindeki nedensellik ilişkisi de aynıdır. Yüce Allah : "*Biz onu kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.*"¹⁸⁵ buyurmuştur. Ayette geçen sebep kavramıyla bir hadisenin gerçekleşmesinin başka olaylara veya durumlara bağlı olduğu gösterilmektedir. Sebepler bir araya geldiğinde başka bir durum ya da olay gerçekleşir. İnsanın da amacını gerçekleştirmesi için sebeplere sarılması gerekmektedir.

Yüce Allah böyle davranmayanları, yani sebeplere riayet etmeyenleri kınamaktadır. Ayette: "*Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.*"¹⁸⁶ buyurulmuştur. Ayette hem sadece Allah'a güvenip O'ndan yardım istenmesi gerektiği

¹⁸¹ Ahmet Naim Babanzâde, *İslam Ahlakının Esasları*, thk. Recep Kılıç (Ankara: TDV yayınları, 1995), 50.

¹⁸² Fâtır, 35/43.

¹⁸³ Ünverdi, "Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı", 291.

¹⁸⁴ Cürçânî, *Kitâbu't-Tâ'rîfât*, 120.

¹⁸⁵ Kehf, 18/84

¹⁸⁶ Ra'd ,43/14.

hem de fiilleri gerçekleştirmek için harekete geçmek gerektiği vurgulanmıştır. Yani bir kişi su kaynağının başına gelip suyun ağzına gelmesi için dilediği kadar Allah'ı zikretsin. Eğer elini uzatıp suyu ağzına götürmedikçe susuzluğu giderilmeyecektir. Sebeplere tevessül etmenin zaruretin bir başka ayette de belirtilmiştir: “*Ey iman edenler hazırlığınızı görün*”¹⁸⁷ Sadece Müslüman olmak, Allah'ın yardım ve inayetinin her zaman ve her koşulda bize ulaşacağı anlamına gelmemektedir.¹⁸⁸

İş ve eylemlerde Allah'ın yardımını dilemenin yanı sıra o filin gerçekleşmesine etki edecek sebeplerin de yerine getirilmesi gerekmektedir. Tevekkül, hiçbir zaman insanın kendine düşen eylemleri ihmal edip sonra da bu eylemlerin gerçekleşmesini Allah'tan beklemek anlamına gelmemektedir. Elmalılı Hamdi Yazır da tevekkülü şu şekilde yorumlamıştır: “Bütün ceht ve gayretini sarf ettikten sonra Allah'a güvenmek, kadere, kazaya razı olarak işin sonucunu Allah'a bırakmaktır.”¹⁸⁹

Sebeplere riayet ederek, çalışarak tevekkül etmenin gerektiğini savunan ve özgürlükçü tevekkül anlayışına sahip önemli isimlerden biri de hiç şüphesiz İstiklâl Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'dur. Mehmet Akif'in eleştirdiği tevekkül anlayışı hem kendi dönemini hem de günümüzü kapsayacak niteliktedir. Mehmet Akif'in kader ve tevekkülü konu alan şiirlerinde ana temanın, halkın içinde zuhur eden yanlış kader ve tevekkül anlayışı olduğu görülür. İslam tarihinde, hâkim olan yazgıcı tevekkül anlayışı, baskıcı Emevi politikalarının bir ürünü olarak günümüze kadar ulaşmış ve bir inanç halini alarak bireyin özgür ve girişimci ruhunun yok olmasına sebep olmuştur.¹⁹⁰

Mehmet Akif'e göre de toplumda yer alan cebrî kader anlayışı ve bu bağlamda gelişen edilgen tevekkül algısı, milletimizin geri kalmışlık sebeplerinden biridir.¹⁹¹ Şair, “Vaiz Kürsü'de” başlıklı şiirinde toplumda yer edinen tevekkül algısına dair tespitlerde bulunmuştur:

“ *Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun
Sonunda bir tevekkül sıkıştırdın araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya* ”¹⁹²

¹⁸⁷ Nisa, 4/71

¹⁸⁸ Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, 125.

¹⁸⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Yayınları, 1971), 6/525.

¹⁹⁰ Bryan S Turner, *Oryantalizm Kapitalizm ve İslam* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 17-18.

¹⁹¹ Arslan, “Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı”, 17.

¹⁹² Ersoy, Safahat, 229

Günümüzde insanlar kendi eylemsizliklerini, bir şey yapmama arzusunu yahut her olaya karşı boş vermişlik halini, tevekkül ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Hiçbir çaba ve emek göstermeden “Hayırlısı neyse o olur çok düşünmeye gerek yok” şeklinde bir rahatlama mekanizması kurmuşlardır. Kimileri ise önlem almayı önemsemeyip gelecek kaygısını aşabilmek amacıyla kendilerine seçenekler üretmişlerdir. Fal baktırmak veya sıra dışı özelliklerse sahip olduğunu düşündükleri kişilerden yardım istemek gibi davranışlara yönelmişlerdir.¹⁹³ Tüm bunları tercih etmelerinin sebebi, tevekkülü doğru idrak edememelerinden kaynaklanmaktadır.

¹⁹³ Ünverdi, “Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, 293.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL AFETLER ve TRAFİK KAZALARI KARŞISINDA KADER, TEVEKKÜL ve TEDBİR

1. Belli Başlı Doğal Afet Çeşitleri

Afet sözlükte “müsibet, bela, zarar, kusur, hastalık, isabet ettiği şeyleri genellikle yararlı olmaktan çıkaran durum” anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁴ Afetler doğal veya insan kaynaklıdır.¹⁹⁵ Doğal olmayan yani insan veya teknoloji kaynaklı olan afetler terör, sivil kargaşa ve endüstriyel kazalardır. Doğal afetler ise tropikal fırtınalar, sel baskınları, kuraklık, volkanlar, depremler ve heyelanlar olarak sıralanabilir. Erozyon, deprem, kıtlık, çölleşme, yangın gibi afetler insan faktörünün etkisiyle afet boyutu daha da artan türlerdendir.¹⁹⁶ Nitekim her doğa olayını afet olarak kabul etmek mümkün değildir. Meydana gelen bir doğa olayının afet boyutunu kazanması, ortaya çıkarılan sonuçların sebeplerinden dolayıdır. Örneğin mimari yapısı dayanıksız olan bir binanın orta şiddetli bir deprem sonucunda yıkılması ve can kayıplarının yaşanması sadece doğal bir afet neticesinde gerçekleşmemiştir. Burada gözden kaçmaması gereken husus can veya mal kaybına sebep olayların doğal mı yoksa insan etkisiyle mi gerçekleştiğidir.

Doğal afetlerin oluşum süreçleri incelendiğinde bazı afetlerin önlenemez olduğu görülmektedir ancak bu afetlerde yaşanabilecek kayıpların önlenebilir olduğu ortadadır. İnsanlar, doğa olayları üzerinde önleyici bir etkiye sahip olmayabilir fakat doğa olaylarının etkisini azaltabilir.¹⁹⁷ Her afet için can ve mal kaybını yok edecek, yok edemese de ortaya çıkacak olan zararı daha da azaltabilecek nitelikte önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu bölümde afetlerde alınması gereken önlemler bilimin ışığında sunulmaya çalışılmıştır. Nihayetinde, insanları sorumluluk almamaya iten ve insanlara psikolojik bir rahatlama sunmak için dayandırılan birtakım düşüncelerin olduğu görülmektedir. Kader ve tevekkül kavramları üzerinden geliştirilen bu düşünceler, insanların kendi irade ve sorumluluklarını görmezden gelmelerine sebep olmuştur.¹⁹⁸

İslam dini insanın onuruna ve şerefine uygun bir yaşam için zararlı olan her şeyden uzak durulmasını ve faydalı olan şeylere yönelmeyi emretmiştir. Nihayetinde yeri göğü ve bunların içindekilerini yaratan Allah’tır ve Allah bu döngünün muntazam bir şekilde

¹⁹⁴ Canbulat, “afet”, 9.

¹⁹⁵ Mazhar Oyanık - Ekrem Cengiz, “Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği”, *The Journal of International Scientific Researches* 5/Ek (31 Aralık 2020), 87.

¹⁹⁶ Oyanık - Cengiz, “Afet Bilinci ve Kader İlişkisi”, 89.

¹⁹⁷ Oyanık - Cengiz, “Afet Bilinci ve Kader İlişkisi”, 88.

¹⁹⁸ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 916.

ilerlemesini ister. Allah'ın ortaya koymuş olduğu doğal dengeler bozulursa anormal bir tabiat ortaya çıkar ve maalesef bu durumdan canlı cansız bütün varlıklar zarar görmeye başlar.¹⁹⁹ Bunlar Allah'ın rızasına uygun olmasa da evrenin yasaları gereği gerçekleşir. Alkol ve zararlı madde bağımlılıkları, eşcinsellik, ekosistemdeki dengenin bozulması, küresel ısınma, doğal afetlerdeki ağır hasarlar ve can kayıpları İslam dininin ortaya koyduğu ilkelere uyulmamasından dolayı ortaya çıkmış ve bozulmuş tabiat örneklerindendir. Tüm olayların sadece Allah'ın takdiriyle gerçekleştiği düşünülerek insan saf dışı bırakılmamalıdır. İnsanın sorumluluk alanına temas eden doğal afetleri, kader ve tevekkül bağlamında doğru okumak gerekmektedir.

1. 1. Deprem

Deprem, yerin altındaki fay düzlemi denilen kırıkların üzerinde biriken enerjinin, baskı ve sıkışması nedeniyle aniden dışarı çıkması sonucu gelişen jeolojik bir hadisedir.²⁰⁰ Yer kabuğundaki bu kırılmaların neticesinde, aniden ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar halinde yayılarak geçtiği bölgeleri sarsma olayına, deprem denir. Arapçada “bir şeyi hareket ettirmek, şiddetle sarsmak, vurmak”²⁰¹ anlamlarına gelen “zelzele” kelimesiyle ifade edilir. Magmadaki levhaların hareket etmesiyle meydana gelen depremler tektonik deprem olarak adlandırılır. Depremlerin birçoğu bu gruba girmektedir. Volkanların magmadaki alevli yapıyı yeryüzüne püskürtmesiyle meydana gelen depremler ise volkanik depremlerdir. Üçüncü tür depremler ise yer altında mağara tipi boşlukların aşağıya doğru çökmesinden kaynaklanan depremlerdir.²⁰²

1.1.1. Depremi Kader ve Tevekkülle İlişkisi

Deprem, bütün insanlığın geçmişten bugüne kadar sürekli karşılaştığı doğal afetlerdendir. İnsanlığın ortak meselesi olan depremler ortaya çıkardığı hasarlar boyutunda hafızalarda yer etmiştir. Dünyanın her tarafında olduğu gibi İslam dünyasındaki topraklar da bulunduğu coğrafi ve jeolojik yapı sebebiyle depremlerle birçok kez karşılaşmıştır. Yaşanan bu depremler insanların nezdinde felaket boyutu taşımakla beraber; insanın kendi acziyetini de hissettiği olaylardır. Deprem karşısında çaresiz kalan insanlar, bu muazzam sarsıntının İlâhi boyutunu düşünmeye başlamışlardır.

¹⁹⁹ Arslan, “Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler”, 28.

²⁰⁰ Yavuz Unat, “Zelzele (Fiziksel Yönü)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

²⁰¹ Nuh Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/227.

²⁰² Coşkun İşçi, “Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 3/9 (01 Haziran 2008), 961.

Bu düşünceler ekseninde sorular sorulmuş ve tartışmalar başlamıştır. Müslümanlar arasında konu sadece dini eksende tartışılmamış, dini perspektifin yanı sıra depremin fiziksel yönü de öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda İslam dünyasının depreme dair müktesebatı oldukça gelişmiştir. İslam tarihinde yaşanan ve Arap Yarımadası'nda hatırdan kalan depremlerin başında Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir (Ö. 634) ile Uhud Dağı'nda olduğu sırada yaşanan deprem gelir.²⁰³ Yine Müslümanların yaşadığı en eski depremlerden biri de sahabeden Ebu Derdâ'nın (Ö. 652) Şam kadılığı yaptığı esnada meydana gelen depremdir. Ebu Derdâ depremin akabinde Müslümanlara yaptığı konuşmada bu zelzelenin Allah tarafından bir uyarı olduğunu dile getirmiştir. Hicri IV. asırda yaşanan bir depremin akabinde ise bu doğal afetin hem fiziksel hem de metafiziksel boyutları konuşulmuştur.²⁰⁴ Günümüzde depremi açıklamak üzere yapılan tanımlamalara ve değerlendirmelere yakın malumatlar ortaya konulmuştur.

Müslümanların depremi algılama biçimleri incelendiğinde, daha ilk dönemlerden itibaren teknik bilgiler içeren ifadelerin olduğu görülür. Fakat Hristiyan Batı dünyasında bu algılama söz konusu değildir. 1 Kasım 1755'te gerçekleşen büyük Lizbon depreminden sonra yapılan yorumlar bunu göstermektedir. Engizisyonun kutsal kenti kabul edilen Lizbon'da yaşanan depremde 32 kilisenin harabeye dönmesiyle 15.000 kişi can vermiştir. Katoliklerin kutsal kabul ettikleri Azizler Günü'nde inananların kilisede ayin için bir araya geldiği bir güne tesadüf eden bu deprem dinî otoriteler tarafından şiddetli bir biçimde ceza olduğu vurgulanarak yorumlanmıştır. Örneğin toplumun tahrif olduğuna kanaat geliştiren Cizvit tarikatına mensup Portekizli dindar bir kişi, depremin Lizbon'daki ahlaki bozulmalara Tanrı'nın gönderdiği bir bela olduğunu düşünüyordu. Metodist ekolün kurucusu olan İngiliz John Wesley (Ö. 1791) de görüşlerini halka anlatmak için tüm ülkeyi atın üzerinde gezerek gerçekleştirdiği vaazlarda depremin fiziksel yönünü vurgulamayıp manevi sebeplerine dikkat çekerek depremin tek sebebinin halkın günahlarla dolu hayatı olduğunu savunuyordu.²⁰⁵ Hristiyan dünyası bu düşüncesini meşru bir zemine oturtmak için meseleyi asli günah üzerinden destekleme yoluna gitmiştir. Depremin sebebinin, Âdem ve Havva'nın işlediği ilk günahlarının yeryüzündeki laneti olduğunu savunmuşlardır. Lizbon'da gerçekleşen 1755 depremi deniz üzerinden etkisini alarak kilometrelerce uzakta bulunan Kuzey Afrika'nın Rabat şehrindeki El-Mansur Camisi'nin

²⁰³ Arslantaş, "Zelzele".

²⁰⁴ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 57.

²⁰⁵ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 48.

yıkılmasına da sebep olmuştur. Bu nedenledir ki İslâm camiası engizisyonun merkezi olan ve bu sebeple defalarca eleştirilen Katolik Hristiyan dünyasında yaşanan bu depremi; Allah'ın bir cezası olduğu şeklinde yorumlamaktan uzak durmuştur.²⁰⁶

Esasında geçmişteki her medeniyet depremi açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışırken dini perspektiften bakmıştır. İslâm kaynaklarında, depremin fiziksel yönüne dikkat çekildiği görülse de sonraki asırlarda deprem; ilahi bir ceza olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hatta İstanbul merkezli birçok deprem, siyasi yönden de ele alınmıştır. Depremin padişahı tahtan indirmek üzere bir komplo olduğu düşüncesi, halk arasında yayılmıştır. 1894 yılındaki depremde sonra ortaya atılan bu mesnetsiz düşünceler II. Abdulhamit'in (Ö. 1918) İstanbul rasathanesinden istediği bilimsel bir raporla bu iddialar ortadan kaldırılmıştır. Hazırlanan raporda depremin sebebinin yeryüzünün oluşumundaki tektonik hadiselerle bağlı olduğu bilgisine yer verilmiştir.²⁰⁷ Daha yakın bir örnek vermek gerekirse; 17 Ağustos 1999 Marmara depreminde Gölcük'teki askeri bir tesisin denizden yükselen dalgaların altında kalması bile bazı gruplar tarafından 28 Şubat olaylarının İlâhî bir cezası olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra depremin içki tüketen, çıplaklığı yaygınlaştıran halka karşı Allah'ın intikamı şeklinde yorumlanmıştır.²⁰⁸

Depremlerin meydana gelmesinin sadece İlâhî ceza boyutuyla açıklanmaya çalışılması doğal afetleri daha tehlikeli bir hale getirilecektir. Çünkü insan müdahalesinin olmadığı bu afet türü; zihinlerde sadece Allah'ın ilahi takdiri ve cezası olarak yer edinirse insana düşen tedbir ve tevekkül boyutu atlanmış olur. Geçmiş dönemlerde, Müslümanlar; depremi Allah'ın kazası ve kaderi olarak değerlendirdikleri için, deprem anında bulundukları yerden hareket ederek kurtulmaya çalışmak gibi zorunlu bir davranışı dahi cebrî yaklaşımla değerlendirip tartışır hale gelmişlerdir. Yanlış kader ve kaza anlayışı Müslümanların zihinlerini meşgul ederken âlimler; olayın tetkikini söz konusu etmiştir. Yapılan açıklamalarda, deprem anında binalardan kaçmanın mekruh olmadığı; aksine müstehap bir amel olduğu izah edilmiştir. Bununla ilgili Hz. Peygamber'in yıkılmaya yüz tutmuş bir hedefin/duvarın yanından geçerken adımlarını hızlandırmasını konu eden hadisi delil olarak kullanılmıştır. Zira Peygamberimiz (s.a.v) sahabenin “*Allah'ın kazasından mı kaçırıyorsunuz?*” şeklindeki sorusuna “*Allah'ın kazasından kaderine kaçıyorum*”²⁰⁹

²⁰⁶ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 50.

²⁰⁷ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 61.

²⁰⁸ “Büyük Marmara depremi ve gizlenen gerçekler! - Yeni Akit” (Erişim 27 Haziran 2022).

²⁰⁹ Tirmizi, “Kader”, 3.

şeklinde cevap vermiştir. Buradan anlıyoruz ki Allah'ın takdiri karşısında kulun tedbiri ve sorumluluğu söz konusudur.

1.1.2. Yerleşim Alanlarının Düzensiz Olması

Modern hayatın kitleler üzerinde etkilerinden biri de düzensiz şehirleşmedir. Köyü terk edip şehirde yaşamayı kanıksatan modern hayat tasavvuru, şehirdeki nüfus yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Bu sebeple şehirlerde konut ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sert kayalıklarda inşa edilmesi gereken evler, iskan probleminden dolayı yumuşak ve sulu tarım arazilerinde hatta dere yataklarında inşa edilmiştir. Zemini güçlü olmayan birbirine bitişik yapılar inşa edilmiş, daha fazla alan elde etmek için ağaçlar kesilmiş, yanlış ıslah edilen derelerin yataklarında yerleşim alanları kurulmuş, bununla beraber trafik, alt yapı ve çevre kirliliği gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır.

Tüm bu sebepler bir araya geldiğinde deprem kuşağında yer alan ülkemizde, ufak sarsıntılar dahi büyük felaketlere sebep olmaktadır. Can ve mal kaybının yaşandığı bu tür felaketlerde bilim insanlarının söylediği hiçbir uyarıya kulak asmayıp tüm bunları modern hayatın bir getirisi olarak kabul etmek ve hatalar silsilesine devam etmek son derece sorumsuzca bir davranıştır. İnsanların felaketlere karşı kolay yolu tercih edip: “Ne yapalım bunu yaşamak kaderimizde varmış” gibi sözde teslimiyetçi yaklaşımları çözüm değildir.²¹⁰ Bahaneler üreterek yahut sorumluluğu kabul etmeyerek hayat sürmek hem bilime hem akla hem de tecrübelerle saygı duymamak demektir. İncancımız da bu noktada aklın ve bilimin ışığında yol almayı; kötülüğe, olumsuzluğa sebep olacak tüm unsurları ortadan kaldırmayı emretmiştir. Allah'ın sebepler üzerinden takdir ettiği olaylar karşısında bize düşen tedbir almak sonrasında İlâhi iradede yardım istemektir.

1.1.3. Sebepler ve Tedbirlerin İlâhi Emir Gereği Olması

Doğal afetlerde nedensellik ve tevekkül ilişkisi dikkat çekmektedir. Hadiseleri oluş sebebi üzerinden incelemek, bu sebepleri görmezden gelmeyecek elinden geleni yapıp çalışmak ve Allah'a güvenmek; doğru tevekkül anlayışını ifade etmektedir. Tevekkülde, Allah'a güven duyma halinin; mü'minlere emniyet ve huzur duygusu vermesi beklenir ancak bu durum mü'minleri asla rehavete ve tembelliğe itmemelidir. Mutlak güven duygusu, bazen Müslümanları böyle bir davranışa sevk edebilir.

Ancak tevekkülü Kur'an'dan ve hadislerden öğrenen ve onları doğru benimseyen kişi, büyük küçük her şeye hareket kazandıran kanunların olduğunu, bu kanunlara riayet etmek gerektiğini fark eder. Kur'an'da kainattaki bu kanunları ve düzeni var edenin Yüce

²¹⁰ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 924.

Allah olduğu, O'nun dilemesiyle her şeyin gerçekleştiği ve hiçbir şeyin ondan habersiz olmayacağı şeklinde hatırlatmalar vardır. Ancak bu hatırlatma ve uyarılar Yüce Allah'ın hikmetle yarattığını ve insanın bundan gafil olmaması gerektiğini gösterir. Buradan hareketle sebeplere olan güvenin azalmaması gerekir. Nedensellik unsuru ortadan kaldırıldığında ve âlemin tamamıyla ilahi kontrolle kurlsız işlediği varsayıldığında, dünya üzerinde ne bilim ne de imardan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Kâinattaki her varlık, mevcut kanunlarını ve düzenini ilahi iradeye borçludur.²¹¹ Burada insana düşen rol, İlâhi iradenin muhatabı olmasından ötürü, evrendeki nedenselliği keşfetmesidir. İnsanın yaratıcısının ilkelerine bağlı kalması, akıl ve duyularıyla tedbirler geliştirmesi, insanın varlık aleminin maddi manevi imtihanlarına doğru cevaplar vermesi demektir. Hayatın her alanında idrak edilmesi gereken nokta şudur: Sebeplere riayet ederek bireysel gayret ve çabanın neticesinin en hayırlı şekilde tecelli etmesi için Allah'a havale etmek; gerçek tevekküldür.

Aksi düşünceler toprağa ekin ekmeden meyve vermesini beklemek gibidir. Verim almak isteyen kişi toprağın ve iklimin yapısına göre uygun tohumu eker; sonrasında suyunu ve gübresini ihmal etmez. O ekinden fayda görölmesi için, fiziki tüm şartları yerine getirilmesi gerekir. Bunun sonucunda bereketli bir hasat dönemi yaşanabilir. Tüm çabaya rağmen aşırı soğuklardan dolayı don olayı yaşanabilir. Bir sel tüm emeklerini zayı edebilir. Böyle durumlarda tekrar düşünmesi gerekir acaba alınması gereken önlemlerin hepsi tam olarak aldım mı? Yapabilecek başka bir şey var mı? Hiçbir emek vermeyip “Nasipte varsa yeriz yoksa ne yapsak da boş” demek çalışma ve tevekkül arasındaki ilişkiye riayet etmemektir. Bir meyvenin nasibinde olup olmadığını görmek için çalışmak ve uğraşmak gerekir. Sonuç olarak tabi ki Allah takdir ederse maksada ulaşılır.

Peygamberlerin uygulamaları da sebeplerle ve tedbirlerle olmuştur. Hz. Peygamber hayatının önemli bir kısmını müşriklerle mücadele ederek geçirmiştir. Yeri geldiğinde hicret etmiş, yeri geldiğinde savaşmıştır. Savaşın öncesinde, savaş anında ve sonrasında gereken çabayı göstermiş; ashabıyla istişare etmiştir. Eğer savaşılacaksa fiziki anlamda gereken tüm hazırlıkları yapmıştır. Ne tedbir alınacaksa gözden geçirmiş ve nihayetinde Kur'an'ın, “*Allah bize yeter O ne güzel vekildir*”²¹² hükmüne uymuştur. Bu yaklaşım gerçek tevekkülü gösterir niteliktedir.

²¹¹ Ünverdi, “Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, 291.

²¹² Âli İmran 3/173

Hız. Yusuf (as) da bir peygamber olarak zindana atıldığında çaresizce bir kenara çekilip hiçbir şey yapmadan durmamıştır. Allah’a durumunu arz edip yalvarmış, yakarmış ve yardım istemiştir. Sadece dua etmekle de kalmayıp zindanda rüyasını tabir ettiğı ve kurtulacağını bildiğı kişiye: “ *Hapisten çıkınca efendine benden söz et dedi*”²¹³ şeklinde bir talepte bulunmuştur. Bu isteğı onun Allah dışında birinden medet umması anlamına gelmemektedir. Aksine Rabbinin sunduğı fırsatları ve sebepleri değerlendirmesi anlamına gelmektedir. Eğer tevekkül hiçbir eylemde bulunmayıp sadece dua etmek ve yakarmak olsaydı Hız. Yusuf da o şekilde yapardı. Ancak sünnetullah gereğı davranmak bir peygamberin yapacağı en isabetli tutumdur. Müslümanların örnek alması gereken tevekkül anlayışı Kur’an’da peygamber kıssaları üzerinden anlatılmıştır. Buna göre sebeplere sarılmak, kötü sonuç almamak için mücadele etmek, tedbir almak ve Allah’ın iradesine güvenmek hakiki tevekküldür.

1.1.4. Tabii Düzen İçerisinde Depremi Yeri

Evrenin yaratılış hikmetleri ve sebepleri incelendiğinde depremlerin yaratılışta önemli bir gayeye hizmet ettiğı görülür. Günümüzdeki bilimsel verilere bakıldığında yer kürenin devamlılığı açısından depremlerin olması önemlidir. Sonuçları itibarıyla depremler, bir felaket gibi gözükse de dünyanın oluşum evrelerinden itibaren insanların ve diğeri canlıların devamlığı açısından muazzam bir yaratılışın olmazsa olmazları hükmündedir. Dünyadaki yaşamı güzelleştiren olayların çoğı depremler sayesinde oluşmuştur. Depremler; denizleri, gölleri, dağları, ovaları ve madenleri meydana getirmektedir.²¹⁴

Eğer depremlerin olmadığı bir zaman dilimi yaşanırsa asıl o zaman dünya bir felakete doğru sürüklenecektir. Bu konu hakkında uzmanlara yöneltilen sorulardan alınan net cevaplar bu gerçeğı göstermektedir. Jeofizik uzmanı Oğuz Gündoğdu (Ö. 2022) konuyla ilgili olarak depremlerin azalmasının dünyanın sonuna doğru gidildiğine bir işaret olduğunu ve adeta kalp krizi olacağını söylemiştir.²¹⁵ Yer kürenin içinde bulunan sıkışık enerji depremler aracılığıyla atılmakta ve bu atılımlar esnasında yeryüzünde muhteşem oluşumlar olmaktadır. Depremler aracılığıyla toprakların zenginleşmesi ve bitkilerin bu topraklarda filizler vermesi, insanlığın faydasıdır. Şüphesiz ki Yüce Allah her şeyi

²¹³ Yusuf 12/42

²¹⁴ “Depremin faydaları”, <https://www.yenidonem.com.tr> (Erişim 07 Temmuz 2022).

²¹⁵ “Depremler Olmuyorsa Dünya Kalp Krizi Geçiriyor Demektir”, <https://www.aksam.com.tr/pazar/depremler-olmazsa-dunya-kalp-krizi-geciriyor-demektir/haber-312399> (2014).

olduğu gibi depremleri de hikmeti ile yaratandır. Ancak insanların hikmetsiz davranmaları, depremin bir felaket olarak sonuçlanmasına kapı aralamaktadır. Esasında deprem böyle muhteşem bir yaratma sürecine hizmet ediyorken, bir afet olarak sonuçlar vermesi insanın kendi yaptıklarındandır.

Dindarlık düzeyi ne olursa olsun deprem gibi bir felaketi yaşayan insanların reflekslerine bakıldığı zaman, çoğunlukla Allah’a yönelme; tövbe ve istiğfar etme gibi eylemlere geçtikleri görülmektedir. Depremin yaşandığı bir bölgede insanlar akın akın camilere yönelmekte, kendi yaşantıları üzerine düşüncelere dalıp tövbe ederek Allah’tan yardım istemektedir. Demek ki insanlar başına gelen olumsuzluklarda Allah’ın, kötü davranışlardan sakınmak için kendilerini uyardığını hissetmektedirler. Bu his yanlış ve isabetsiz olmamakla beraber kalıp haline geldiği takdirde maksadı aşmakta ve halkı nefrete yönlendiren tetikleyici bir boyuta dönüşmektedir.

Bazı kişilerin kendini adeta yargı makamındaymış gibi kabul edip, sosyal medya aracılığıyla henüz olayın sıcaklığını yaşamakta olan yaralı insanlara yönelik; azap, ceza ve intikam gibi dini ifadelerle tehdit dilini tercih etmeleri son derece vahimdir. İnsanların dünyada olup biten olayları değerlendirmesi, sebep ve sonuçlar üzerinden dersler çıkarması doğal karşılanabilir ancak kimsenin yaşanan mağduriyetleri sebep göstererek dini söylemlerle bir başkasını toplum nezdinde suçlama ve tehdit etme hakkı yoktur.²¹⁶ Bu suçlayıcı dil, dini algılama problemi yaşayan yahut tanrıtanımaz kişiler için birtakım karşıt söylemler geliştirmeye ve halkın manevi duygularına zarar vermeye başlamaktadır. Deprem, “Allah’ın insanlara ahlaksızlıklarından dolayı gönderdiği bir cezadır” şeklinde ifade edilen ve ne dini ne bilimsel olan mesnetsiz yorumlamalar, insanların zihinlerinde dayanağı olmayan soru/sorunları ortaya çıkacaktır. Örneğin deprem İlâhi bir ceza ise bu depremlerde suçu günahı olmayan masum bebeklerin, çocukların ölmesi nasıl açıklanabilir?

Konunun bu yönü Allah’ın iradesine dair bir okumadır. İslam inancında doğal acı ve ıstıraplar Allah açısından asla kötülük olarak değerlendirilmez.²¹⁷ Muhakkak ki insanın afetlerde yahut kendi dünyasındaki musibetlerde bir uyarı ve ikaz görmesi kaçınılmazdır. Ancak bunlar spesifik olarak bir olaya hasredelirse Allah’ın yaratmasında sünnetullah gereği olan yaratılışlar ve hikmetler görülmemiş olur. Kur’an’da yerde ve gökte yaratılan her şeyin insan için yaratıldığı ve onun hizmetine sunulduğu ifade edilmektedir. Doğal

²¹⁶ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 914.

²¹⁷ Arslan, “Doğal Felaket ve İstıraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler”, 27.

afetlerin de bu bağlamda tabii düzenin işlemesi için gerekli olan mekanizmalar olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.²¹⁸ Bilimsel veriler ve insanların tecrübeleri de bu doğrultudadır. Tabii düzenin işlemesine hizmet eden doğal afetlerin insan için ibret ve ceza olduğu yönündeki görüşlerin; insanın Allah ve din ile ilişkisine zarar vereceği göz önünde bulundurularak, müspet ilim ışığında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.²¹⁹

Aksi takdirde doğal afetlere dair yapılan bu tarz bir çıkarım, sadece bazı yönleriyle denk gelmiş olayları birbirine bağlamaktan öteye gitmez ve kuşatıcı bir yorumlama da olmaz. Zira Allah Teâlâ evreni ve onun tekâmülü için gerekli olan diğer parçaları bir ölçüye göre yaratmıştır. Göklerde ve yerde meydana gelen her bir olay planlı ve tesadüften uzak bir şekilde gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de: *"Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarındaki taneyi de bilir. Hiçbir yaş, hiçbir kuru yoktur ki apaçık kitapta olmasın."*²²⁰ buyurulmaktadır. Allah'ın her şeyi bir ölçüyle yaratmasının kader kavramıyla açıklandığı daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla bu yaratma ve onun muhteşem nizamında yer alan her olguyu kavrayabilmek mümkün olmayacağı için kader karşısında belki de en saygın duruş bu olmalıdır. İnsan yaratılışın hikmetlerini, bilimsel gelişmeler ve ilmi veriler ışığında irdelerse yeryüzündeki- gökyüzündeki doğa olaylarını; dar bir bakış açısıyla değerlendirmemiş olur.

İslam dininde sistemli bir şekilde bu düşüncenin yürütüldüğü görülmemektedir. Bu nedenle kötülük problemi Müslümanlar arasında Batı'daki gibi anlaşılmamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) oğlu İbrahim'in defin edildiği esnada güneş tutulmasının gerçekleşmesi üzerine bazıları bu durumu, İbrahim'in vefatıyla ilişkilendirmeye çalışmış ve bu anlamda ifadeler kullanmışlardır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) güneşin ve ayın Allah'ın ayeti olduğunu, bir insanın ölümü sebebiyle tutulmayacaklarını, insana düşen vazifenin tutulma sırasında dua etmek olduğunu bildirmiştir.²²¹ Buradan anlaşıyor ki İslâm düşüncesinde yeryüzünde - gökyüzünde meydana gelen olayları ve Allah'ın fiillerini başka olaylara ve olgulara aksettirerek okumaya çalışmak doğru bir bakış açısı değildir.

²¹⁸ Arslan, "Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler", 33.

²¹⁹ Arslan, "Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler", 34.

²²⁰ En'am 6/59.

²²¹ Feyza Betül Köse, "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merasimleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1/23 (2018), 114.

1.1.5. Depremde İnsanın Sorumluluğu ve Tedbir

Tedbir kelime anlamı olarak “düşünmek, işin sonucunu hesaplayarak gereği gibi davranmak, iyi yönetmek”²²² anlamlarına gelir. Bir olay ve durum karşısında olabilecek tüm ihtimalleri göz önünde bulundurulması ve gerekli tüm önlemleri alınması mevcut olumsuzlukların ortadan kaldırması anlamına gelir. Hayatın birçok aşamasında bu kontrol mekanizmasını hazır tutmak gerekebilir. Bu mekanizma düşünüldüğü gibi kişiyi sürekli taciz eden, strese sokan bir durum değil, aksine gerekli önlemler alındıktan sonra; kişiye büyük bir rahatlama ve konfor sağlayan bir durumdur. Tedbirsiz yaşamak ise her an bir tehlikeyle karşı karşıya olma riskini barındırdığı için asıl bu duygu insanı strese ve yorgunluğa sevk eder.

İnsan, Allah tarafından yaratılmış şerefli bir varlıktır. Kendisine bahşedilen akıl ve etkin irade sayesinde bu vasfa sahip olmuştur. Ancak insan aklının tam olarak kestiremediği ve müdahil olamadığı durumlar da söz konusudur. İnsan hayatın her alanını birebir kontrol edebilecek bir hâkimiyete sahip değildir. İradesinin dışında meydana gelen olaylarla karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal hayatın içinde tedbirli diye nitelendirdiğimiz kişiler, meydana gelen bir hadiseden ufak olumsuzluklarla kurtulmaktadırlar. Bazıları ise tedbiri abartarak ufak olumsuzlara dahi isabet etmemek için, hayatın her aşamasını kontrol etmeye çalışmaktadır. Kimilerine göre ise hayat hiçbir şekilde kontrol edilemeyeceği için gelişigüzel yaşanmalıdır.

İslam inancı tedbir hususunda da itidalli hareket etmeyi tavsiye etmiştir. Dini öğretiler ve toplumsal tecrübeler vasıtasıyla insanlar, olumsuzlukların önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Ancak insanın çabalarının yeterli olmadığı noktalar da olacaktır. Doğal afetler ve trafik kazaları da bu kapsamda değerlendirebilecek olaylardandır. Ancak insanın bu acizliğine rağmen çaba göstermeden pasif kalması doğru değildir. İnsanın sorumluluğu açısından olaya bakılırsa olumsuz bazı durumlar için oluşabilecek zararı en aza indirmek, insanın aslî görevidir. İşte tedbir, insanın felaketler öncesinde kendisinin elinden gelen çabayı göstermesidir. Tedbirlerin bazen bireysel bazense kitlesel olarak alınması gerekmektedir.

İslam düşüncesi, tedbir ve tevekkül arasındaki ilişkiyi; tedbir alarak Allah’a güvenmek şeklinde yorumlamıştır. Hiçbir önlem almadan başımıza gelen durumları “Allah’ın takdiri böyleymiş.” şeklinde yorumlamak, Kur’an’ın ortaya koyduğu ilkelere ters

²²² Abdullah Yeğin, *tedbir* (İstanbul: Tüdev yayınları, 1981), “Osmanlıca-Türkçe Büyük Ansiklopedik Lügat”, 2/2123.

düşmektedir. Hem Kur'an'ın hem Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında, tedbirleri terk etmek; tasvip edilmemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ortaya çıkması muhtemel müsibetlerde daima Müslümanları tedbir almaları konusunda uyarmıştır.²²³ Bu konuda insanın can güvenliğini tehdit eden bazı zararlı hayvanların ihramlıyken bile öldürülebileceğini buyurmuştur.²²⁴ Medine'de bir evin, ev halkı içerideyken yanması haberi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verildiğinde: "Bu ateş var ya! Sizin düşmanınızdır. Uyuduğunuz zaman onu söndürün de size zarar vermesin"²²⁵ şeklinde buyurmuştur. Hatta bu tedbir ve önlemler hususunda dini ve ahlaki sorumluluğun olacağı bildirilmiştir. Bu bağlamda İslam'da kul hakkı olarak bildirilen sorumluluk ve tedbir konusunda, mü'minleri eğiten bir inanç silsilesi vardır.

Doğal afetlerde, uyulması gereken ilkeleri doğru benimsemek yaşanması muhtemel felaketlere karşı insanı daha güçlü kılacaktır. Deprem gibi adetullah gereği gerçekleşen ve günümüzdeki bilimsel çalışmalara göre önceden tespit edilmesi mümkün olmayan bir afette dahi kişilerin alacağı tedbirler, can kaybını en aza indirgeyecek potansiyele sahiptir. Japonya örneğine bakıldığında depremin nasıl afet olmaktan çıktığını görmek mümkündür. Bir ülkenin afetlerde ve trafik kazalarındaki can kayıplarının oranı, o ülkenin gelişmişlik düzeyini yansıtmaktadır.

Günümüzde tedbir ve sorumluluk alma duygusunun küçümsenmesinin altında yatan sebepler, daha önce de ifade edildiği üzere insanların kader ve tevekkül kavramlarını yanlış yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Kader ve tevekkülün yanlış tasavvuru, sorumsuz insanların tedbir almamalarına bir bahane oluşturmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de konuya ilişkin Allah şu şekilde buyurmuştur: "*Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alın...*"²²⁶ Bunun için gelişmiş ülkelerin standartlarına uygun nitelikte tedbirler alınmalıdır.

Depremde önlem almak neyi değiştirir ki? Can kaybının yüksek olması depremin şiddetine bağlı değil midir? Depreme bizler nasıl müdahale edebiliriz ki? Bu tür soruların cevaplarını vermek, deprem karşısında insanın nasıl kurtarıcı bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Öncelikle deprem felaketinin insanı çaresiz bırakan bir afet olduğu ön yargısını, yıkmak gerekmektedir. Toplumun depremde meydana gelen can kayıplarına son verilebileceğini dair inancını koruması gerekmektedir. Bu inanç ve öz güveni kazandıktan

²²³ Fatih Zengin, "Hz. Peygamber'in Afet Zamanlarındaki Tutumu", *Afet İlmi Hali*, ed. Mehmet Birsin vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 240.

²²⁴ Müslim, "Hac", 68.

²²⁵ Buhârî, "İsti'zan", 499.

²²⁶ Nisa, 4/71.

sonra bilimsel veriler ve yöntemler ışığında bireylerin ve kurumsal yapıların üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir.

Deprem öncesinde, deprem anında ve deprem sonrasında yapılması gerekenlerin neler olduğunu konunun uzmanları ve sahada araştırmalar yapan kuruluşlar bildirmişlerdir. Nitekim AFAD tarafından yayımlanan yazılarda bu hususlara ulaşmak oldukça kolaydır. Özellikle deprem öncesinde alınması gereken önlemler hayati önem arz etmektedir.

1.1.5.1. Yerleşim Bölgeleri ve Yapı, İnşaat Özellikleri Bakımından Tedbirler

Yerleşim bölgeleri titizlikle belirlenmeli, kaygan ve ovalık bölgeler iskâna açılmamalıdır. Toprağı gevşek ve meyilli olan arazilerde binalar yapılmamalıdır. İmar planına açılmış yerler dışındaki alanlara bina inşa edilmemelidir. Dik yarıkların olduğu bölgelerin yakınına veya dik boğaz ve vadilerin arasına bina yapılmamalıdır. Çok kar yağış alan ve bu yüzden çığ oluşabilecek yamaçlar üzerine bina yapılmamalıdır.²²⁷

Burada değinilen hususlar arazi koşullarının depreme dayanıklı olma gerekliliğini gösterirken işin diğer tarafında da yapılan binaların dayanıklı olma zorunluluğu gelmektedir. Zira arazi koşulları ne kadar müsait olursa olsun üzerine inşa edilen yapılar güçlü olmazsa maksat hâsıl olmamış olur. Bu anlamda yapılacak her binanın; yapı tekniğine ve inşaat mevzuatına uygun inşa edilmesi gerekmektedir. Mevcut yapılar ise güçlendirme çalışmaları yapılarak gerekli kriterlere uygun hale getirilmelidir. Kişisel menfaatlerin arttırılması ve kâr oranının yükseltilmesi için konutlarda kullanılan malzemelerin dayanıksız, eksik ve kusurlu kullanımı binaların daha ilk yıllarında dahi zarar görmesine sebep olmaktadır.²²⁸ Eski ve dayanıksız binaların kentsel dönüşümle yeniden kazandırılması söz konusuysa yeni inşa edilen yapıların dayanıklılık hassasiyetine sahip olmaması büyük bir tehlikedir.

Allah, yeryüzünde her şey için bir ölçü ve kanun koymuştur. Bu kanun eşyanın tabiatına en uygun olanı göstermektedir. Yapılan her işte ölçü ve mizan esas alınarak uygulanması gerekir. Aksi takdirde kargaşa ve çöküş meydana gelecektir. Kuran-ı Kerim bu durumu, birçok ayetinde fesat çıkarmak tabiriyle ifade etmiştir.²²⁹ Yapılan binalarda, gerekli kurallara uymayarak malzemeden çalmak fesadı ortaya çıkarır ve bunun neticesinde can ve mal kaybı olur. Bir memleketin konutları, yolları ve her türlü yapısı teknik donanımdan inşa edilme şekline varıncaya kadar belirlenen standartlara uygun inşa

²²⁷ “<https://www.afad.gov.tr/deprem-oncesi-ani-ve-sonrasi-alabileceginiz-onlemleri-biliyor-musunuz>”(05 Mart 2018).

²²⁸ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, 919.

²²⁹ En’am 6/152, A’raf 7/85, Hud 11/84, Şu’arâ’ 26/181-183, Kamer 54/49, Rahman 55/7-9, Hadîd 57/25.

edilmelidir. Bir malzemede olması gereken oranlara uymayarak malzemeden çalmak, dünyada o işin bozulmasına sebep olmaktadır. Ahirette ise bu davranışın karşılığı olarak azap görülmesi demektir.²³⁰ Zira Mutaaffifin süresinde insanların daima hafife aldıkları hak ihlallerinden dolayı hesaba çekilecekleri belirtilmiştir:

“Yazıklar olsun o ölçek ve tartıda hile yapan mutaaffiflere! Onlar insanlardan bir şeyi ölçüp alacakları zaman kılı kırk yararlar. Ama insanlar için ölçüp tattıkları zaman kıyısından köşesinden kenarından kırparak verirler. Gerçekten onlar bütün insanların hesap vermek üzere Allah’ın huzurunda hazır bulunacakları o büyük gün için dirilteceklerini hiç akıllarına getirmezler mi? Dikkat edin! Facirlerin hesabı siccindir. Bildin mi siccîn nedir?(Bu ucundan kenarından kırptıkları şeylerin) rakam rakam yazıldığı kitaptır (amel defteri)”²³¹

Sureye ismini de veren “mutaaffifin” kelimesi ölçü ve tartıda hile yapmak²³² anlamına gelmektedir. Bu kişilerin meşru sınırları aştıkları için, Allah’a karşı suç işledikleri ve bu sebepten de hesaba çekilecekleri anlatılır.²³³ Ayeti, günümüzdeki hilekar müteahhitler için uygulamak da mümkündür. Kurallara aykırı davranan, kalite standartlarını düşüren, malzemeyi eksik kullanan yahut kendi menfaati için mevcut binaların kolonlarını kesen kimselerin; Yüce Allah’ın azabını hak edecek kişiler olacakları buyurulmuştur. Allah’ın açık ve net bir şekilde uyarısı ortadayken bunlara riayet etmeyip kuralları çiğneyen bu kişilerin, yaptıkları binalar depremde yerle bir olduğu zaman tefekkür etmek gerekir; insanları öldüren şey deprem midir yoksa çürük binalar mı?

Toprak yapısı itibariyle elverişli olmayan alanlara inşa edilen yapılar ve bu yapıların depremlerin şiddetine dayanıklılık gösterecek malzemelerle inşa edilmemesi depremi bir afet boyutuna taşımaktadır. Nitekim 24 Ocak 2020 tarihinde Elâzığ-Sivrice merkezli 6.8 şiddetinde gerçekleşen deprem bu sorunu bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. 41 kişinin hayatını kaybettiği depremde, en çok zarar gören mahalleler, eski yapı stoklarının yoğun olduğu ve jeolojik olarak alüvyal saha üzerinde kurulmuş olan alanlar.²³⁴ Elazığ depremi üzerinde yapılan çalışmalar deprem kuşağında yer alan ülkemiz adına önemli gerçeklikleri

²³⁰ Saffet Köse, “Kur’an ve Sünnet Işığında Trafik Sorunları ve Çözümü”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 1/24.

²³¹ Mutaaffifin 83/1-9.

²³² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mutaaffifin Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

²³³ Yaşaroğlu, “Mutaaffifin Sûresi”.

²³⁴ Emrah Şikoğlu - Yasemin İnce Güney, “24 Ocak 2020 Sivrice (Elazığ) Depremi’nin Kent Merkezindeki Yansıması Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme”, *Dirençlilik Dergisi*, (2020), 275-292.

de ortaya koymaktadır. Kentsel dönüşüm faaliyetleriyle eski yapı stoklarının ortadan kaldırılması gerekmektedir.

1.1.5.2. Depreme Fiziksel ve Psikolojik Hazırlık

Evin içerisinde kullanılan bütün eşyaların deprem anında tehlike oluşturmayacak konumda yerleştirilmesi gerekmektedir. Dolaplar ve devrilebilecek eşyalar duvara sabitlenmeli; avize, klima vb. malzemeler kendi ağırlıklarını taşıyacak şekilde monte edilmelidir. Yatakların baş ucuna; devrilme ihtimali olan dolap, raf türü şeyler konulmamalıdır.²³⁵

Ev içindeki fiziki kuralların uygulanmasının yanı sıra deprem anında ne yapılacağına dair aile fertlerinin de birbirlerini bilinçlendirmesi ve depreme hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Konunun uzmanlarının deprem anında yapılması ve kaçınılması gereken davranışlara dair öğütlerine kulak vermek hayati önem taşımaktadır. Panikten uzak durup kendisi için ve sevdikleri için ne yapması gerektiğini bilen kişiler, afetler karşısında her zaman daha güçlüdür. Deprem anında ve sonrasında aile bireylerinin birbiriyle nasıl iletişim kuracakları ve nerede toplanacakları kendi aralarında önceden kararlaştırılmalıdır.

Deprem bahsedilmekten korkulan, konuşulması ertelenen bir konu olmamalıdır. Hayatın akışı içinde doğanın bir kanunu olarak meydana gelen hadiseler olarak algılanmalıdır. Afet konularını gündeme almaktan kaçınmamak, bunun hayatın gerçeği olduğunu kabullenmek ve tedbirleri aldıktan sonra da işin neticesini Allah'a bırakmak Müslümanın afet karşısında takınacağı genel tutumu olmalıdır.

Sünnetullah gereği meydana gelen ve artık bilimsel ilerlemeler neticesinde çözüm yolları da bulunabilen doğal afet türü hadiseler ancak insanlar üzerine düşen görevleri yerine getirdiği takdirde aşılabılır. Ülkemiz gelişen ve değişen dünya düzeninde bilimsel yolların ve mühendislik harikası buluşların takipçisi olarak bunları tatbik etmelidir.

1. 2. Salgın Hastalıklar/ Pandemi

Salgın hastalıklar insanlığın geçmişten bugüne kadar mücadele verdiği en ağır imtihanlardır. Öyle ki bulaşıcı yönü olan bu hastalıklar, sadece hastalığa yakalanan kişi için değil; tüm toplum açısından bir tehdit oluşturur ve hızla yayılır. Bir hastalığın insandan insana veya hayvandan insana herhangi bir yolla bulaşma özelliğine sahip olması bulaşıcı hastalık olarak tanımlanır.²³⁶ Bu tür hastalıklar epidemi olarak tanımlanır. Çünkü

²³⁵ “<https://www.afad.gov.tr/deprem-oncesi-ani-ve-sonrasi-alabileceginiz-onlemleri-biliyor-musunuz>” (05 Mart 2018).

²³⁶ Hikmet Pekcan vd., *Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri* (Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2008), 17.

bazen bir ülkeyi, bir kıtayı hatta tüm dünyayı etkileyecek düzeyde olabilir. Bu nedenle etki alanı geniş olan salgın hastalıklar, pandemi kavramıyla ifade edilmiştir. Pandemi; Yunanca “Pan” tüm , “demos” insanlar anlamına gelen iki sözcükten türeyen “tüm insanlığı etkileyen” manasında bir kavramdır. Bir hastalığın pandemi olarak nitelendirilmesine Dünya Sağlık Örgütü (WHO) karar vermektedir. Hasta edici mikroorganizmalar insandan insana, hayvandan insana; havadan, sudan, topraktan insana veya hayvana geçebilmektedir.²³⁷

1.2.1. Tarihte Salgın Hastalıklar ve Pandemiler

İnsanlık tarihinde geniş coğrafyaları etkileyen, toplu ölümlere ve sağlık problemlerine sebebiyet veren sayısız pandemi yaşandığı açıktır. Bunlardan bazıları Britanya adalarında yaşanmış 664 Vebası (M.Ö 668-664), Avrupa’da etki etmiş Justinianus Veba salgını (M.Ö 542-541)’dır. Atina’da yaşanmış Antoninus Vebası (M.Ö. 429-426) ve Kıbrıs Vebası(M.Ö 266-250)’da yine bu salgın hastalıklardandır. Aynı şekilde Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika’da etkili olmuş Antoninus Vebası(M.Ö. 180-165) gibi milattan önceki tarihlere dayanan salgın hastalıkların yanı sıra hemen hemen her yüzyılda ağır etkiler oluşturmuş salgınlar olarak bilinmektedir.²³⁸

Bu salgınlar arasında, Batı dünyasının “kara veba” olarak adlandırdığı Amvas Vebası’nın ilk görüldüğü yer Kudüs olarak bilinmektedir. 639 yılında ortaya çıkmış olan salgın hastalık Urfa, Şam, Ürdün ve Filistin dahil bir çok bölgede etkili olmuştur. Bu salgında Ebu Ubeyde b. el-Cerrah (v.639), Muaz b. Cebel (v.639), Hz. Abbas’ın oğlu Fadl b. Abbas (v.634), Süheyl b. Amr (v.639) ve Haris b. Hişam (v.639) gibi sahabelerin de aralarında bulunduğu yirmi beş bin kişi hayatını kaybetmiştir.²³⁹

1796 tarihinde çiçek hastalığını, sonraki yıllarda da veba, kuduz gibi hastalıkları önlemek için aşılar geliştirilmiş. Daha sonra sığır vebası için Bakteriyolojihane-i Osmani’de ilk aşının geliştirilmesiyle insan ve hayvan sağlığı için yeni bir dönem başlamıştır.²⁴⁰ İlerleyen dönemlerde birçok hastalığa deva olacak nitelikte aşılar ve antibiyotikler icat edilmiş böylece insanlık çok değerli bir ilerleme kaydetmiştir. Aşı ve

²³⁷ Fadime Çınar - Berrin Özkaya, “Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi”, *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi* 2/2 (29 Haziran 2020), 37.

²³⁸“Salgınlar listesi”, *Vikipedi Özgür Ansiklopedi* (25 Aralık).

²³⁹ Mustafa Fayda, “Amvâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/100.

²⁴⁰ Recep Arslan, “Geçmişten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid 19”, *Ayrıntı Dergisi* 8/85 (2020), 36.

antibiyotik öncesinde hastalıktan kırılan, acılar içinde can veren insanlar, telef olan hayvanlar söz konusuydu.

Hayatın içinde güzellikler, sevinçler olduğu gibi acılar, zorluklar ve hastalıklar da bulunmaktadır. Tüm bunlar Yüce Allah'ın hikmetleri doğrultusunda iç içe yaratılmıştır.²⁴¹ Hastalıklar, afetler ve musibetler Yüce Allah'ın kullarını sınadığı imtihanlardır; bunlara karşı “Başa gelen çekilir elden bir şey gelmez.” mantığı ile tevekkül ettiğini düşünmek isabetli değildir.

1.2.2. Salgın Hastalıkların Kader ve Tevekkülle İlişkisi

Salgın hastalıklar ve pandemi süreçlerinin zorlukları çok eskide kalmış mevzular değildir. Öyle ki 2019 yılı aralık ayında daha önce insan türünde tespit edilmemiş olan, yeni varyantıyla da ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde tespit edilen “Covid-19” isimli virüs bütün dünyayı etkileyen büyük bir felakete dönüşmüştür. Tıbbi terminolojide bir virüsün pandemik olabilmesi için bazı kriterlere sahip olması gerekir. Bu kriterler virüsün insanları enfekte edebilmesi ve hastalık oluşturabilmesinin yanı sıra hastalığın insandan insana kolayca bulaşabilmesi gerekir²⁴² Bu şartların hepsini taşıdığı için Covid-19 virüsü Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak tanımlanmıştır. İlk aşamada İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, İspanya, Belçika, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok ülkede etkilerini ağır bir şekilde göstermeye başlamıştır. Mart 2020'de Türkiye'de ilk vaka görülmüş; günümüzde de hâlâ psikolojik ve ekonomik etkilerini hissettiren bir virüs olarak varlığını sürdürmektedir. Dünya Sağlık Örgütü ve ülkemizde kurulan Bilim Kurulu komisyonu ilk andan itibaren çalışmalarını yürütse de virüs hakkında yeterli bilgilere ulaşamamıştır.

Bilim Kurulu, halkı virüs hakkında bilgilendirmek ve hastalığın tedavisi için izlenmesi gereken yolları belirlemek üzere oluşturulan bir kuruldur. Bu kurul salgının ilk döneminden itibaren yaptığı açıklamalar ile halk nezdinde önemli bir konuma sahiptir. Salgının ilk ortaya çıktığı günlerde insanlar, büyük bir tedirginlik ve üzüntü içerisinde ekranlardan yapılacak açıklamalara, günlük vaka ve vefat sayılarına odaklanmıştır. Fakat insanlar, zaman geçtikçe salgınla yaşamayı öğrenmiştir. Ayrıca pandeminin getirdiği sosyal mesafe kuralları psikolojik çöküntüleri ve kaygı bozukluklarını beraberinde

²⁴¹ Hulusi Arslan, “Doğal Afetler Bağlamında Takdir, Tedbir ve Sorumluluk”, *Afet İlmi-hali* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 50.

²⁴² Figen Sezen, “İnfluenza Pandemileri”, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi* 66 (2009), 4.

getirmiştir. Bu korkular bazı insanları komplo teorileri üreten bir zihne dönüştürmüş, bazı insanlarda ise boşvermişlik, vurdumduymazlık ve duyarsızlığa neden olmuştur.

İnsanlar bir araya geldiği her ortamda sadece hastalıkla ilgili konuşur hale gelmiştir. Bazıları maske taktığı için eleştirilmiş, bazıları maske takmadıkları için düşmanca tavırlara maruz kalmıştır. Kısaca bu durum, toplumda öfke patlamalarına neden olmuştur. Oysa Bilim kurulu'nun salgının başlangıcından itibaren toplumu din, eğitim, ahlaki değerler, sosyal yardımlaşma, salgının psikolojik ve sosyolojik boyutu gibi konularda yeterince bilgilendirmesi ve aydınlatması beklenirdi.²⁴³ İnsanların tahammül sınırlarının zorlandığı, sabrının tükendiği, sevdikleriyle sınındığı, yoksullaşmaya başladığı ve ümitsizliğe kapıldığı bu dönemde herkes dört gözle aşı haberini beklemekteydi. Ancak bir yıl sonra virüsü kısmen etkisiz kılabilcek aşı bulunmuş ve birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştı. Aşı üretilmiş fakat sürekli mutasyona uğrayan bu virüsün kesin olarak ortadan kaldırılmasına dair hâlâ bir kanaat oluşmamıştır.

Sağlık sektörü büyük bir sınava tabi tutulmuştur. Hastalığın önlenmesi için gerekli olan yasaklar, hem uluslararası çapta hem de ülkenin iç dinamiklerinde birtakım ekonomik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Küresel yönetimlerin bir yol ayrımında olduğu düşünüldüğünde, pandemi krizin yönetilmesinde, kendi dünyalarına döndükleri görülür. Devletlerin de ulusal politikalar geliştirerek sınırlarını koruma altına almalarına kapı aralamaktadır. Ülkelerin pandemiden bu yana Covid-19 salgınına karşı yürüttükleri mücadele yöntemleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler giriş çıkışları farklı gerekçelerle sınırlandırmıştır. Bazı ülkeler de hastaların tedavi edilmesinde, ilaç temininde ve sosyal güvence gibi konularda; ırk, renk, yaş ve dini inançlara göre ayırım yapmıştır. Bu durum pandeminin başından itibaren tartışma konusu olmuştur.²⁴⁴

Küresel bir salgın haline gelen Covid-19 pandemisi, insan hayatını birçok alanda etkilemiştir. Sosyal hayat kısıtlanmış, ekonomi alt üst olmuş, okul hayatına uzun süre ara verilmiş, turizm durma noktasına gelmiş, eğitim ve iş toplantıları gibi birçok görüşme dijital platformlar üzerinden yapılmaya başlanmıştır. İzolasyon şartları gereği toplu alanların birçoğuna yasaklar getirildiği için hizmet sektöründe büyük ekonomik krizler yaşanmıştır. Bilim Kurulu tarafından maske, mesafe ve temizlik tedbirleri bütün kamuoyuna bildirilmiş ve kurallara uymayanlara kolluk kuvvetleri tarafından cezai

²⁴³ Fikret Karaman, “İnsanın Doğal Afetler Karşısındaki Tavrı ve Gücü”, *Afet İlmi*, ed. Mehmet Birsin vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2020), 9.

²⁴⁴ Karaman, *Covid-19 Salgını ve İnsanlığın Sınırı*, 40.

işlemler uygulanmıştır. İlk etapta çok sıkı yürütülen yasaklar ve kapanmalar, zamanla vaka sayılarının azalmasıyla birlikte hafifletilmeye başlamış, hayatın normale dönmesi için adımlar atılmıştır.

“Yeni normal” adı verilen bu süreçte adım adım eski hayata dönmek için kararlar alınmıştır. Okullar yüz yüze eğitime geri dönmüştür. Sosyal hayatta da düzenlemeler yapılarak esnafın yüzünü bir nebze de olsa güldürmek için bazı iyileşmeler olmuştur. Hayatın normale dönmesinde en büyük etken hiç şüphesiz hastalığın artık biraz daha çözümlenebilir olması ve aşı uygulamasının hayata geçirilmesidir. Maske, mesafe ve hijyen kuralları hayatın bir parçası haline gelmiş toplum bu tedbirleri benimsemiştir. Bu sayede hastalığın bulaş düzeyi kontrol altına alınabilmektedir. Aşı karşıtı bazı kesimlerin olmasına rağmen, toplumun büyük çoğunluğu aşısını zamanında yaptırarak bu salgınla mücadeleye destek vermiştir.

Covid-19 salgınının kader ve tevekkül ile ilişkisine de bu anlamda değinmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere İslam düşüncesinde bireysel çaba ve gayret göstermeden tevekkül gerçekleşmiş olmaz.²⁴⁵ Tevekkül, tüm zorluklara rağmen Allah’ın yardım ve desteğine güvenmeyi ifade eder. Sebeplere riayet edilerek ve tedbirler alınarak gerçekleştiren tevekkül, Müslümanlar için zaaf değil bir güçtür ve aksiyon gerektirir.²⁴⁶ Bulaşıcı hastalık gibi zor imtihanlar karşısında herkesin kadere ve Allah’a tevekkül etmeye sığındığını düşünerek: “Bana bir şey olmaz” yahut “ Ne yaparsak yapalım kaderimizde hastalık varsa bizi bulur” şeklinde bir mantık kabul edilmez.²⁴⁷

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yaşantısına bakıldığında onun her daim bir çaba ve mücadele içinde olduğu görülür. Her konuda olduğu gibi salgın hastalık dönemlerinde de onun mücadeleyle geçen hayatı insanlığa örnek teşkil etmektedir. Yaşadığı olumsuz durumlar karşısında gösterdiği tavır incelendiğinde, onun her zaman sebep sonuç ilişkisine önem verdiği, esbaba tevessül edip tedbirleri almayı ihmal etmediği görülmektedir.²⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) hem kendi sağlığı hem de çevresindekilerin sağlığı için dönemin tıbbî tedavi yöntemlerine başvurarak ilaç kullanmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu tür felaketlerden korunmak için Allah’a sığınmayı ve tedbirler almayı tembihlemiştir.²⁴⁹

²⁴⁵ Bozkurt, “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”, 65.

²⁴⁶ Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, 135.

²⁴⁷ Bozkurt, “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”, 69.

²⁴⁸ Selahattin Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Afet Zamanlarındaki Tutumu”, *Afet İlmi Hali* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 249.

²⁴⁹ Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Afet Zamanlarındaki Tutumu”, 249.

Bu konuda yer verilmesi gereken olaylardan biri de, Hz. Ömer'in Amvas Vebası'nın yaygın olduğu dönemdeki uygulamasıdır. Hz. Ömer, salgının etkili olduğu dönemde; bölgeye seyahat etmiş, yolda Ebu Ubeyde b. el-Cerrah tarafından şehrin girişinde kendisine salgının hızla yayıldığı bilgisi verilmiştir. Hz. Ömer bu haberi aldıktan sonra bölgeye gitmekten vazgeçip geri dönmeye karar vermiştir.²⁵⁰ Hz. Ömer'in bu kararı neticesinde Ebu Ubeyde Hz. Ömer'e: *"Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun?"* şeklinde sitem etmiş, Hz. Ömer ise *"Ey Ebu Ubeyde keşke bu sözü sen değil de bir başkası söyleseydi! Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Bir deve sürünüz olsa, bir tarafı çorak bir tarafı verimli bir vadiye götürsen, onları verimli yerde de çorak yerde de otlatsan Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?"* şeklinde ona cevap vermiştir. Aralarında geçen bu konuşmayı duyan Abdurrahman b. Avf: *"Bende bunun cevabı olabilecek bir bilgi var. Allah'ın elçisinin şöyle dediğini duydum: Bir yerde veba olduğunu iştirseniz oraya girmeyin. Eğer bulunduğunuz yerde veba ortaya çıkarsa oradan ayrılmayın."*²⁵¹ Hz. Ömer, nakledilen bu hadisi iştirince Allah'a hamd ederek oradan ayrılmıştır. Aktarılan bu rivayet Hz. Peygamber'in (s.a.v.) salgın hastalıklar konusunda, günümüz pandemi önlemlerini aratmayacak türden tedbirler uyguladığını göstermektedir.²⁵²

İslam dininin ortaya koyduğu bu tavır müthiş bir öngörü ve hassasiyet içermektedir. Vebayla ilgili hadis kaynaklarında geçen karantinaya benzeyen uyarılar dikkat çekicidir. Dünyanın karşı karşıya kaldığı sıkıntılara duyarsız kalmayan, evrensel sorunları mesele edinen ve panik yapmadan isabetli bir tevekkül anlayışının benimsendiğini görmekteyiz. Esasında bu anlayışın arkasında Kur'an ışığına sahip olunan ileri bir akıl, doğru anlaşılmış bir kader tasavvuru olduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan Ar-Ge çalışmaları, bilimsel gelişmeler ve tıbbi buluşlar, sadece bir bireye değil topluma da deva olacak ve çığır açacak ilerlemelerdir. Kur'an'a göre bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibi değerlendirilir. Aynı şekilde bir insana derman olup onu kurtarmak da bütün insanlığı kurtarmak gibi değerlendirilir.²⁵³ İslam inancının bu bakış açısı insan hayatının önemini ortaya koymaktadır. Buna rağmen her kim salgınlara

²⁵⁰ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi Hülefâi Raşidin* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 3/131.

²⁵¹ Buhârî, Tıb, 30, Müslim, Selam, 100,

²⁵² Adnan Demircan, "İslâm'da İlk Koruyucu Hekim ve Karantina Uygulaması", *Derin Tarih Dergisi* 97 (Nisan 2020).

²⁵³ Mâide 5/32

karşı tedbir almayıp teslimiyetçi bir yaklaşımda olmayı savunursa İslam'ın özünden uzaklaşıp, Hz. Peygamber'in yolundan sapmış olur.²⁵⁴

1.2.3. Pandemi Dönemlerinde Tedbir

Salgın hastalıklarda korunmak ve bulaş riskini azaltmak çok önemlidir. Hastalıktan korunmanın yanı sıra, tedavi olmak da Covid-19 gibi salgın hastalıkların uzun sürmemesine katkıda bulunmak da toplum sağlığı için oldukça önemlidir. Hastalıkların, hem kişiler hem de toplum sağlığı üzerinde ağır zararlar oluşturma potansiyeli vardır. Bu nedenle bireyin tedavi yollarına başvurması veya kendisine sunulan tedavi imkânlarından yararlanması, bir ödev (vücûb) niteliğindedir.²⁵⁵ Salgın hastalığa yakalanan insanların, başkalarının yaşamına zarar verme ihtimali olmasına rağmen, tedaviyi reddetmesi kişisel bir hak olmaktan öte, toplumsal bir haktır.

İslam dini, tedavi olmayı ve hastalığa teslim olmamayı emreder. Gerek Kur'anî delillerde gerek Peygamberimizin (s.a.v) öğretilerinde tedavi olmayı gerekli kılan hükümler vardır. *“Ey Allah'ın kulları tedavi olun çünkü Allah, yarattığı her hastalık için mutlaka bir deva yaratmıştır. Ancak bir dert müstesna, o da ihtiyarlıktır.”*²⁵⁶ buyuran Hz. Peygamber tedavi olmanın gerekliliğini vurgulamıştır. İnsanın başına gelen hastalıkları Allah'ın kaderi olarak değerlendirip tedaviden kaçması doğru kader anlayışı ile uyuşmamaktadır. Hastalanmanın da iyileşmenin de Allah'ın bilgisi dâhilinde gerçekleşeceğini bilmek ve buna uygun davranmak gerekmektedir. Tedavi olmanın yanında, salgının ortaya çıktığı günden itibaren hasta olmamak için, sağlık otoritelerinin; salgınla ilgili ortaya koyduğu önemlere de, riayet etmek gerekmektedir.

“Maske, mesafe ve temizlik” sloganıyla salgına karşı tedbir alınması gerektiği vurgusu; yetkili otoriteler tarafından sürekli tekrarlanmaktadır. Hastalıktan korunmak ve başkalarına bulaştırmamak için maske takmak ve sosyal/fiziksel mesafeyi korumak, salgını önleyecek tedbirlerin başında gelmektedir. İslam hukukunda, “Zarar ve zarar karşılık zarar yoktur” kaidesi bahsedilen önemlerle paralellik arz etmektedir. Maske ve mesafe uygulamalarına dikkat etmek, zarar önleme kaideleri bakımından ele alındığında, çok anlamlı tedbirlerdir. Sadece hastalık belirtisi gösteren yahut hasta olan kişilerin dikkat etmesi gereken şeyler değil aynı zamanda zararda uğramamak isteyen kişiler için de

²⁵⁴ Bozkurt, “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”, 69.

²⁵⁵ Mehmet Birsin, “Afet ve Zorluk Hallerinde Dini Hükümlerin Kolaylaştırılması İlkesi ve Sınırları”, *Afet İlmihâli*, ed. Yusuf Batar vd. (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 83.

²⁵⁶ Ebu Davud, Tıb, 1; Tirmizi, Tıb, 2; İbn Mace, Tıb, 1

önemlidir. Zararlı olanı uzaklaştırmak ve bunun için gerekirse yararlı olandan vazgeçmek gerekir.

Pandemi sürecinde insanların en çok zorlandığı konu, sosyal/fiziksel mesafeyi korumaktır. Çünkü örf ve geleneklerde tokalaşmak, sarılmak ve fiziksel yakınlık kurmak gibi davranışlar adeta kemikleşmiş davranışlardır. Alışkanlığa dönüşen bu davranışları terk etmek, hayli zor olmuştur. Samimiyet göstergesi olarak kabul edilen bu davranışlar, pandemiyle beraber hükmünü kaybetmiştir. Sağlık otoriteleri, damlacık yoluyla bulaşan hastalığın önlenmesi için; kalabalık ve kapalı alanlarda bulunulmaması için toplumu sürekli uyarmıştır. Bu sebeple düğün ve taziye gibi kalabalık oluşturan her türlü ortamlar yasaklanmış, düğünler bir süreliğine iptal edilmiş, sonrasında da sınırlı sayıda kişilerin katılımına izin verilmiştir. Bu yasaklara rağmen bazı eğlencelerin gizli saklı yapıldığı mekânlara baskınlar düzenlenmiş ve çok sayıda katılımcının olduğu düğün salonlarına denetlemeler yapılmıştır.

Dini otoriteler tarafından salgın hastalık dönemlerinde, ibadetlerin kolaylaştırılması ve maslahat gözetilerek oluşturulan zaruri haller Müslümanlara ilan edilmiştir. Böylece hasta olan kişilerin, tam izolasyonla evde ibadet etmeleri, hasta olmayanların da maske ve mesafe kurallarına riayet ederek cemaate katılmaları tebliğ edilmiştir. Teravih, mukabele ve bayram namazı gibi yaygın olarak cemaatle gerçekleşen ibadetler salgının başladığı ilk yıl camilerde gerçekleşmemiştir. Bu hastalığın insan hayatı üzerinde bıraktığı olumsuz durumları yok etmenin en önemli yolu bağışıklık sistemini güçlendirmektir. Yeme içme, dinlenme ve takviye edici vitaminleri kullanma dini bir yükümlülük olarak ifade edilmiştir.²⁵⁷ Hastalık zamanlarında oruç tutmaya takati olmayan kişiler, hekim kontrolünde olmak şartıyla oruç tutmamalarına izin verilmiştir. Hastalık semptomlarının artması ve şiddetlenmesi halinde, İslam dininin canı koruma maksadı öncelikli hale gelir. Hasta olan kişinin gereken tedaviyi alması farz olduğu için oruç tutmasının caiz olmayacağı yönünde uyarılar yapılmıştır.²⁵⁸

Tedbirsiz davranarak hastalığı başkalarına bulaştırma konusu, hem dinî hem de vicdanî bir durumdur. Böyle bir durumu yaşamamak için, hastalığın tabiatı neyi gerektiriyorsa ona göre davranılmalı, tedbirsiz hareket edilmemelidir. Elbette hastalığın yapısından dolayı başkalarına bulaştırma riski vardır. Ancak bir hastalığın nasıl ilerleyeceği ve kime nasıl bir etki edeceği, Allah'ın ilmi dâhilindedir. Bu yüzden insana

²⁵⁷ Birsin, "Afet ve Zorluk Hallerinde Dini Hükümlerin Kolaylaştırılması İlkesi ve Sınırları", 91.

²⁵⁸ Birsin, "Afet ve Zorluk Hallerinde Dini Hükümlerin Kolaylaştırılması İlkesi ve Sınırları", 91.

düşen, gerekli önlemleri almak ve Allah’a dua etmektir. Pişman olmamak için tedbiri elden bırakmamak ve doğru bir tevekkülle Allah’a sığınmak, hastalıklar karşısında bir Müslümanın uyması gereken çizgidir.

Salgın hastalıklarda, en önemli tedbirlerden biri de temizliğe özen göstermektir. İslam dininin temizliğe verdiği önem, bilimsel verilerin ortaya koyduğu yöntemlerle paralellik gösterir. Yüce Allah kitabında tevbe edenleri ve temiz olanları sevdiğini buyurmuştur.²⁵⁹ İslam inancına göre ibadetleri yerine getirebilmek için; maddi ve manevi temizlik şarttır. Aynı şekilde ibadet edilecek ortamın da temiz olması istenmektedir. Hem kişisel temizlik hem de ortam temizliğini gerekli gören sağlık otoriteleri bu konuda halkı bilinçlendirmek için birçok çalışma yapmıştır. Medya aracılığıyla el yıkamanın nasıl yapıldığı dahi videolarla detaylıca anlatılmıştır. Toplumun göreceği birçok alanda bu hijyen kurallarını hatırlatan afişler asılmıştır.

Pandemi sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi için yapılan kısıtlamalar, aşının bulunmasıyla yerini farklı düzenlemelere bırakmıştır. Maske takmak, temizliğe özen göstermek, mesafeyi korumak ve aşı olmak salgına karşı kişiyi güçlü tutan tedbirlerdir. Bu tedbirlere riayet etmek, hem hastalığa yakalanma riskini azaltmak hem de toplum sağlığını tehlikeye atmamak demektir. Zira salgının etki alanını azaltmak ve hastalığın zararlarını en aza indirmek için, tedbirlere uymak gerekir. Hastalığın kontrol altına alınması için tedbirlere uymak, her şeyden önce İslam’ın bir emridir. Bu hususta, faydalı olduğuna inanılan tüm çarelerin uygulanması; bir zarurettir. Hatta yeni tedbirler ve çareler –ilaç, aşı, vs.- üretmeleri İslam dininin bir emridir.²⁶⁰

Aşı yapma konusunda görüşler farklılık arz etmektedir. Kimileri kesinlikle aşılardan uygulanması gerektiğini savunurken kimileri mutlak surette aşılardan uzak durulmasını savunmaktadır. Bu tartışmalar, uzmanlar tarafından ele alınması gereken bir konudur. Asıl üzerinde durulması gereken konu; hastalığın kader, hastalıktan ölmenin de ecel olarak kabul edilmesidir. Aşı olmamayı savunan bazı kesimler buna gerekçe olarak da “Hastalığın bir kader olduğunu, ne yapılırsa yapılsın Allah isterse hastalığa yakalanacaklarını” dile getirmişlerdir. Aşı olmamak bir tercih olabilir. İnsanların öngördükleri ve destekledikleri fikirler doğrultusunda, bu karara varmaları normaldir. Zaten aşılardan isteğe bağlı uygulanmıştır. Ancak bu kararlarını “Aşı fayda etmez, Allah dilerse hasta oluruz” şeklinde bir düşünceyle savunmak oldukça yanlış bir bakış açısıdır. Bu tavır Allah’ın insanı imtihan

²⁵⁹ Bakara 2/222

²⁶⁰ Bozkurt, “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”, 69.

ettiği zorluklar ve hastalıklar karşısında; önleyici uygulamaları ve alınması gereken tedbirlerin işlevselliğini boşa çıkarmaktadır.

1. 3. Trafik Kazaları

Trafik kazası, kamuya açık veya özel bir kara yolu üzerinde ya da çevresinde en az birinin yaralanmasına veya ölmesine sebep olan, hareket halinde olan bir veya daha fazla aracın çarpışması sonucunda meydana gelen olay olarak tanımlanır.²⁶¹ Nüfusun giderek artması ulaşım ihtiyacının da artmasına sebep olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da ülkeler ulaşım ihtiyacını gidermek amacıyla hava, deniz, kara ve demir yollarını geliştirmişlerdir. Bunlar arasında genellikle en çok tercih edilen seçenek kara yoludur.²⁶² Ülkemizde taşımacılığın %95'i kara yolu üzerinden sağlanmaktadır. Ancak insan ve araç sayısındaki yoğunluğu karşılayamayan kara yolları, güvensiz trafik ortamını oluşturmaktadır.²⁶³ Karayollarında yaşanan bu düzensiz yoğunluk trafik kazalarına sebep olmaktadır.

1.3.1. Trafik Kazalarının Yol Açtığı Psikolojik ve Ekonomik Zararlar

Ülkemiz, kara yolu ulaşım ağında 2021 yılında toplam 1 milyon 186 bin 353 trafik kazası gerçekleşmiştir. Bu kazaların 998.390 adedi maddi hasarla sonuçlanırken 187.963 adedi ölümlü kazayla sonuçlanmıştır. Ölümlü yaralanmalı trafik kazaları sonucunda 2.421 kişi kaza yerinde, 2.941 kişi ise kazadan aldığı ağır yaralar sebebiyle 30 gün içinde hayatını kaybetmiştir. İstatistiklerin 2021 yılı için gösterdiği resmi rakamlar bu şekildedir. İnsan hayatının bir parçası haline gelen trafikte binlerce kişi hayatını kaybetmektedir. Bu kazalarda hayatını kaybedenlerin %47.6'sı sürücülerdir. Kazalardaki kusurlar incelendiğinde ise %87.1 gibi bir oran yine sürücüleri göstermektedir.²⁶⁴ Maalesef geri dönüşü olmayan bu hatalar, hem sürücülerin hem de başkalarının hayatına mal olmaktadır.

Ölümlü ve yaralanmalı trafik kazasına karışan kişilerde, “kaza sonrası stres bozukluğu” gibi ruhsal rahatsızlıkların yanı sıra beyin ve omurilik hasarlarından dolayı bedensel ve fiziksel sorunlar görülmektedir.²⁶⁵ Yaşanan kayıplar aile fertlerinde tarif edilemeyen bir acı olarak kalmaktadır. Bu sebeple çoğu insanın psikolojik sorunları ortaya

²⁶¹ Abdullah Sarman - Emine Sarman, “Trafik Kazalarından Sonra Çocuklarda Görülen Psikososyal Etkiler ve Tedavi Yaklaşımları”, *Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*, (30 Nisan 2020), 72.

²⁶² Eda Selimoğlu, “Trafik Kazalarının Nedenleri, Sonuçları ve Kazaların Önlenmesine İlişkin Öneriler”, *Ziraat Mühendisliği* 361 (01 Ocak 2014), 51.

²⁶³ Çağlar Karamaşa - Namık Kemal Erdoğan, “Bayramlarda Gerçekleşen Trafik Kazalarının Birliktelik Kuralları İle Analiz Edilmesi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (20 Aralık 2018), 386.

²⁶⁴ “<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2021-45658>”, *Türkiye İstatistik Kurumu* (18 Mayıs 2022).

²⁶⁵ Selimoğlu, “Trafik Kazalarının Nedenleri, Sonuçları ve Kazaların Önlenmesine İlişkin Öneriler”, 53.

çıkmiştir. Yapılan araştırmalarda çocukluk döneminde meydana gelen trafik kazalarının önemli ruhsal bozukluklara sebep olduğu ve bu bağlamda psikososyal desteğe ihtiyaç duyan bireylerin sayısının giderek arttığı gözlemlenmiştir.²⁶⁶

Trafik kazaları fiziksel ve ruhsal zararların yanında ekonomik zararlara da sebep olmaktadır. Bir yıl içinde gerçekleşen trafik kazaları ülke ekonomisini 15 milyar dolar zarara uğratmaktadır.²⁶⁷ Düzenli araç muayenesini yapmaktan geri duran, aracındaki teknik arızaları gidermeyi erteleyen yahut eski lastiklerini yenilemeyi külfet bulan kişiler; olası bir kazada çok daha fazla maddi hasarları ödemek zorundadır. Meydana getirdiği tüm bu maddi manevi olumsuzluklar sebebiyle trafik kazaları ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁸

1.3.2. Trafik Kazalarında Kader ve Tevekkül İlişkisi

Trafik ortamının her anı, bir dizi tedbirlerle doludur. Öncelikle sürücüler trafiğe çıkarken beden ve ruh bütünlüğü içinde trafiğe hazır olduğundan emin olmalıdır. Ön hazırlıklarını tamamlayan sürücünün tevekkülü sadece bunlarla bitmiş sayılmaz. Trafikte olduğu sürece kurallara riayet etmelidir. Aracın tüm kontrolleri yapılmış olsa dahi hız limitini aşar yahut şerit ihlali vs. gibi kuralları ihlal ederse tevekkülün bütünlüğünü gerçekleştirmemiş olur. Buna göre tevekkül anlayışı, trafiği olumsuz etkileyecek tüm fiillerin birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Hiçbir eksiklik göz ardı edilmeden tevekkül edip sonucunu Allah’a bırakması daha isabetli olacaktır.²⁶⁹

Trafikte kazaları önleyici kurallar apaçıktır. Ancak bu kurallar dikkate alınmayıp ölümle sonuçlanan bir kazaya karışıldığı zaman “Alın yazısı! Kader işte! Olacağı varmış! Yiyip-içeceği bu kadarmış” gibi ifadelerle açıklanması doğru değildir.²⁷⁰ Bunu diyebilen insanlar ancak sorumluluktan kaçmış olurlar. Öte yandan kültürümüzde otomobillerin, kamyonların, tırların ya da dolmuşların üzerine “Allah korusun” “Allah’ın dediği olur” “Maşallah” şeklinde yazılar yazmak da tevekkül olarak algılanmıştır. Bu yazıların yazılı olduğu araç sahipleri, gerekli hiçbir kontrolü titizlikle yapmadığı ve trafik kullarını doğru benimsemediği halde “Allah bana yeter, o ne güzel vekildir.” diye düşünmüş ve trafikte yer almışlardır. Daha sonra da meydana gelen kazalarda asla kendi kusurunu kabul etmeyip

²⁶⁶ Sarman - Sarman, “Trafik Kazalarından Sonra Çocuklarda Görülen Psikososyal Etkiler ve Tedavi Yaklaşımları”, 81.

²⁶⁷ “Trafik kazalarının ekonomiye zararı ‘Yıllık 15 milyar dolar’”, *Sigortacı Gazetesi* (blog), 22 Mayıs 2021.

²⁶⁸ Sarman - Sarman, “Trafik Kazalarından Sonra Çocuklarda Görülen Psikososyal Etkiler ve Tedavi Yaklaşımları”, 73.

²⁶⁹ Fikret Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut* (Ankara: TDV yayınları, 2017), 50-57.

²⁷⁰ Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*, 57.

başkalarında kusur aramaya devam etmişlerdir. Hatta inancındaki yanlış kader, ecel ve tevekkül tasavvurundan hareketle masumane gibi gözüken teselli cümlelerine sığınmışlardır. Benzer olaylarda böyle düşünceler olduğu sürece, sonu gelmeyen trafik kazalarının ve can kayıplarının yaşanmasına sebep olmaya devam edecektir.

1.3.3. Trafik Kazalarında İnsan Sorumluluğu ve Tedbir

Trafikte tedbir, sadece sürücüyü kapsamaz. Çünkü trafikte birçok paydaş söz konusudur. Öncelikle bu paydaşların tamamının devlet tarafından çeşitli kurallarla yönetilmesi gerekir. Sürücülerin araç kullanabilme ehliyeti sıkı bir şekilde denetlenmeli ve liyakat sahibi olanlar trafikte yer almalıdır. Yayalar da trafiğin bir paydaşı olarak uyulması gereken bilgilere sahip olmalıdır. Yine devlet eliyle ciddi yaptırımlar uygulanarak araçların düzenli muayenesinin yapılması gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, sorumluluk; sadece sürücülerde değildir. Zorunlu araçların muayenesini zamanında yaptırmayan sürücüler ve onları denetleyen yetkililer de sorumludur. Tüm bu unsurları kontrol eden sistemin de daha doğru işlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple meclisteki milletvekilleri, kara yolu demir yolu ve deniz yolu ulaşımını planlamakla sorumlu olan birimler, çocukluktan itibaren trafik eğitimi vermekle sorumlu olan anne; baba ve öğretmenler, yaygın eğitimin bir parçası olan medya kurumlarının hepsi; trafikteki işleyişten sorumludur.²⁷¹

TUİK verilerine göre; Türkiye’de 2021 yılında gerçekleşen ölümlü yaralanmalı trafik kazasına neden olan toplam 224.418 kusur incelendiğinde bunların %87,1’inin sürücü, %8,2’sinin yaya, %2,6’sının taşıt, %1,8’inin yolcu ve %0,4’ünün ise yoldan kaynaklandığı görüldü.²⁷² Bu acı rakamlar da gösteriyor ki trafik kazalarındaki kayıpların temelinde sürücü hataları çok büyük bir orana sahip.

İnsan kusurunun bu derece yüksek olduğu bir trafik ortamında, öncelikle bireylerin öz denetimleri ve iradeleri doğru zemine oturtulmalıdır. Öfke problemi yaşayan bireyler, alkol sorunu olanlar, fiziksel anlamda trafiğe uygun olmayan vatandaşlar, hız tutkunu olan trafik canavarı diye adlandırılan kimseler ve bunların hiçbirine sahip olmamakla beraber gerekli kuralları hafife alan kişiler, trafikten uzak tutulmalıdır. Somut olarak hiçbir sorun taşımasa bile trafik kurallarını hiçe sayan ve tedbirsiz hareket eden insanlar özne

²⁷¹ Furat Akdemir, “Trafikte İnsanın İrade ve Sorumluluğu(Türkiye ve Almanya Örneğinde)”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/344.

²⁷² “<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2021-45658>” (18 Mayıs 2022).

konumundadır. Tedbirleri hafife alarak trafik kazalarına zemin hazırlamak dinî ve vicdanî yönden büyük bir vebaldır.

1.3.4. Trafik Kurallarına Riayet Etmenin Önemi

Trafik kuralları bir yol haritası niteliğindedir. Rakamların, sözcüklerin, şekillerin, işaretlerin ve sembollerin; özel bir mesajı ve anlatmak istediği şeyler vardır. Kullanıldıkları alanlara göre bu sembollere ve şekillere çeşitli anlamlar atfedilir. Trafik kurallarında her bir işaret ayrı bir anlamı vardır. Trafikteki bu düzenlemelerin asıl amacı da insanın can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bütün dünyada trafik işaretlerin anlamları aynı olduğu için, bu işaretler; toplum tarafından kabul görmüş evrensel göstergelerdir. Trafikte sağa sinyal veren bir sürücü, takip eden diğer araç sürücülerine sağ yöne geçeceğini anlatmış olur ve bu yolla iletişim kurulmuş olur. Bu işaret ve iletişim şekilleri, çeşitli kurallarla belirlenir ve insanlar; bu şekilde trafikte bir düzen sağlamış olurlar. Trafik kurallarına uymak hem dinin hem de vatandaşlığın bir gereğidir. Buna göre trafik işaretlerine uymamak aynı zamanda dini bir sorumluktur.²⁷³

1.3.4.1. Emniyet Kemerinin Kullanımı

Ölümlü trafik kazalarını tedbir açısından değerlendirdiğimizde aklımıza ilk gelen kurallardan biri emniyet kemerinin kullanımıdır. Sadece emniyet kemeri üzerinden örnek verildiğinde dahi tedbirin önemini idrak etmek mümkün olacaktır. Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Başkanlığı'nın verilerine göre; üç noktalı emniyet kemerleri, otomobil ile seyir halinde olanların ağır yaralanma risklerini %45 azaltmakta, kamyonetlerde yolculuk yapanların ise %60 oranında ağır yaralanma risklerini azaltmaktadır. Ölümlü trafik kazalarına baktığımızda ise emniyet kemeri takanların %24,8 hiçbir zarara uğramadan kazayı atlarken, emniyet kemeri takmayanların oranı %6,3 tür.²⁷⁴ Sadece sürücülerin değil yolcuların da kemerlerini takması ölümlü kaza oranları üzerinde etkilidir. Yine insanımızın yanlış bir telakkisi emniyet kemerini sadece sürücülerin ya da ön koltukta oturanların takacağı yönündedir. Oysaki arka koltukta oturan yolcuların olası bir kazada sıkışmaları ya da araçtan fırlama riski oldukça yüksektir. TRL (İngiltere Ulaşım Araştırma Laboratuvarı) analizlerine göre, ön koltuk yolcularının büyük kısmının emniyet kemeri takmalarına mukabil, emniyet kemeri kullanma oranı daha düşük olan arka koltuk

²⁷³ Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*, 75.

²⁷⁴ “<http://trafik.gov.tr/emniyet-kemer-kullanimi-31>” (Erişim 30 Nisan 2022).

yolcularının kazadan yara alma riskinin 2 kat, araçtan fırlatılma ihtimalinin ise 7 kat daha fazla olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵

Emniyet kemerini kullanmak gibi çok basit bir önlem dahi trafik kazalarındaki olumsuz sonuçları çok aşağıya çekmektedir. Çevremizde gördüğümüz bazı örnekler emniyet kemerini kullanma konusunda insanların ihmalkâr olduğunu göstermektedir. Araca biner binmez yapılacak ilk iş kemeri takmak iken sürücüler bu tedbire bile uymamaktadır. Araçta bulunan diğer yolcuların, sürücüleri uyarması alınabilecek önlemlerdendir. Otomobillerde kemer uyarı sensörünün olması, birçok sürücü için teşvik edici olmaktadır. Bu sensörlere rağmen kendilerince çözüm bulmaya çalışan ve kemer aksamına müdahale eden kişiler de yok değildir. İşte bu durum, insanı hayli düşündürmektedir. Neden bir insan kendi hayatı için konulan tedbirlere bu denli tepkisel yaklaşarak yahut hile yaparak bir kurtuluş aramaya gerek duyar? Öyle görülüyor ki emniyet kemeri takma konusunda, insanları en çok etkileyen uygulama para cezalarıdır. Bazı sürücülerden “Kemer takayım da ceza yazılmasın!” dediklerini duymaktayız. Bu da gösteriyor ki trafik kuralları ile ilgili gerek hız kontrolü gerekse emniyet kemeri kontrolü büyük bir etkiye sahiptir. İnsanların bu anlamda parasal kaygıları ortadayken yüksek miktarda trafik cezalarının uygulanması etkili bir yaptırım gücüne sahiptir.

Hayatın bir parçası haline gelen trafik, büyük riskler barındırsa da bu riskleri en aza indirmek insanın elindedir. Kazaların büyük bir çoğunluğu, sürücü hatalarından kaynaklanmaktadır. Bireysel olarak alınacak önlemler büyük bir öneme sahiptir. Tabi ki sadece sürücü değil trafiği yöneten kurumların da alacağı önlemler ve uygulamaya koyacağı kurallar, çok önemlidir. Trafik kurallarının bağlayıcılığı, trafikte yer alan insanlar için tartışılmaz bir gerçek olmalıdır. Bu kurallar, bireylerin kendi vicdanına bırakılmadan; çok sıkı denetlenmelidir. Kurallara uymayan kimseler için caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

1.3.4.2. Trafikte Aşırı Hız

Trafikte hız sınırlarına uyarak hareket edilmelidir. Trafik, sürekli hareket eden bir döngüye sahiptir ve kurallarla donatılmıştır. Bazı sürücüler, bu dinamik ve sistemli yapının içinde çok aceleci davranmaya yatkındır. Oysaki trafikte aceleci olmak, büyük tehlikeleri beraberinde getirir. Kültürümüzde de acele işlerin hayırlı olmayacağına dair bilgiler vardır ama ne yazık ki insanoğlu işlerini hep sona bırakan ve aceleci davranan bir yapıya sahiptir.

²⁷⁵ “<http://trafik.gov.tr/emniyet-kemer-kullanimi-31>”.

Kur'an-ı Kerim'de insanın bu özelliği, “*İnsan pek acelecidir.*”²⁷⁶ âyetiyle de vurgulanmıştır. Bir işi yetiştirme heyecanında olan sürücü, gereğinden fazla hız yaparak hem kendi hayatını hem de başkalarının hayatını tehlikeye atmaktadır. Bu yüzden trafikte alınabilecek en önemli tedbirlerden biri sakın ve acele etmeden hareket etmektir. Ülkemizde maalesef trafik kazalarında artışın olduğu dönem bayram öncesi dönemdir.²⁷⁷ Bu kazalar, ailesinin yanına gitmeye çalışan belki de bu yüzden acele eden sürücü hatalarından kaynaklanmaktadır. Bayramların yanı sıra taziyeye yetişmeye çalışan çoğu kişi de acele etmelerinden dolayı hayatını kaybetmiştir. Hiçbir sebep ve gerekçe trafikte hız limitini aşmaya ya da şehir içinde herkesin hayatını tehlikeye atarak aceleci davranmaya gerekçe gösterilemez. Kazaların önlenmesi için trafikte yer alan herkesin aşırı hızdan uzak durarak, içindeki trafik canavarını öldürmesi gerekmektedir.²⁷⁸

Seyir halindeyken elektronik cihazlarla ya da araçta bulunan kişilerle dikkati dağıtacak şekilde bilinçsizce vakit geçirmek çoğu zaman felakete davetiye çıkarmaktadır. Cep telefonları ve tabletler çağın önemli iletişim araçlarıdır. Ancak ne kadar acil bir durum olursa olsun araç kullanırken bu cihazların kullanılmaması gerekir. Ama bilinçsizce, bir şey olmaz diyerek araç kullanırken ekrana bakmak, telefonla konuşmak tahmin edilemeyecek bir kazaya sebep olabilir. Çünkü telefonla konuşmak veya mesajlaşmak sürücünün dikkatini dağıtan önemli bir etkidir.²⁷⁹ Ancak ne yazık ki telefon kullanımına yönelik cezai uygulamalara rağmen sürücülerin telefon kullanma oranlarında azalma görülmemektedir. Yasağa uyma davranışının oluşması için denetlemelere devam edilmesi ve söz konusu hedeflerin kamuoyuna duyurulması gerekmektedir.²⁸⁰ Bu denetlemeler yayalar için de önem arz etmektedir. Yayaların da ellerinde telefonda trafik akışına dahil olduklarında kazalara sebebiyet verdiği görülmüştür.

1.3.4.3. Trafik ve Alkol

Araç kullananların en çok dikkat etmesi gereken konulardan biri alkolden uzak durmaktır. Ülkemizde alkollü iken araç kullanmak yasaktır.²⁸¹ Trafikte en büyük insan hatalarından biri olan alkol tüm felaketleri beraberinde getirir. Her zaman ve her yerde

²⁷⁶ İsrâ, 17/11

²⁷⁷ Karamaşa - Erdoğan, “Bayramlarda Gerçekleşen Trafik Kazalarının Birliktelik Kuralları İle Analiz Edilmesi”, 409.

²⁷⁸ Süleyman Toprak, “Trafik Kazaları ve İnsan İradesi”, *Din ve Trafik*, ed. Hulusi Arslan vd. (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/317.

²⁷⁹ “<http://trafik.gov.tr/cep-telefonu-kullanimi>” (Erişim 11 Haziran 2022).

²⁸⁰ Sevinç Dağışan, *Cep Telefonu Kullanımı: Sürücü Dikkat Dağınıklığında Giderek Büyüyen Bir Sorun* (Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017), 31-32.

²⁸¹ “<http://trafik.gov.tr/alkollu-arac-kullanimi>” (Erişim 11 Haziran 2022).

büyük zararlar veren alkol trafikte de insanların hayatını karartmaya devam etmektedir. Alkol zaten toplumda birçok yaralar açan, aile yapısını alt üst eden, toplumda güven ortamını yok eden ve insan sağlığına ciddi zararlar veren büyük bir problemdir. Tüm bu zararlarının yanı sıra alkol, sürücüler üzerinde önemli tahribatlara sebep olur.²⁸² Alkol kullanan kişi refleks kayıpları yaşar ve kontrol mekanizması zarar gördüğü için bilinçli davranışlar sergileyemez. Düşük dozda alkol alan kişiler kendilerinde bir tehlike görmezler. Oysaki az miktarda tüketilen alkol de araba kullanmada problem çıkarmaktadır. Alkol insan bedeni üzerinde uyku uyuşukluk, dengesiz davranışlar, göz kararması gibi etkilere sahiptir.²⁸³ Ciddi kontrol ve dikkat isteyen trafik yaşantısında alkol bu sebeplerden dolayı asla yer almamalıdır. Ayrıca alkol kullanan kişilerin melankoli ve intihar etme meyilleri yüksektir ve araç başındayken bu düşünceye kapılmaları olasıdır. Genel olarak toplam trafik kazalarının %15'i, sarhoşken gerçekleşmektedir. Çünkü sürücünün kanındaki alkol yükseldikçe kaza yapma oranı da artmaktadır.²⁸⁴

İçki içmek İslam dininde yasaklanan bir davranıştır.²⁸⁵ Dinin bu yasağının trafikteki etkileri hakkında yapılan bir tez çalışması dikkat çekmektedir. Ramazan ayı içinde gerçekleşen trafik kazalarında diğer aylara göre anlamlı bir azalmanın olduğu ortaya konulmuştur.²⁸⁶ Bu durum İslam dininin ortaya koyduğu ilkelerle her anlamda fayda gözettiğini göstermektedir. Alkol kullanan kişiler öncelikle dinen bir yasak çiğnemiş olmakta ve bu haldeyken araç kullanmaları başkalarının hayatını tehlikeye atmaktadır. Böylece bu günahı ikiye katlamış olmaktadırlar. Bu eylemi gerçekleştirenlerin dini yönden günahkâr oldukları tartışmasızdır. Bu kişilerin trafikteki davranışlarıyla, diğer insanlara verdikleri zararın ne kadar olacağı belli değildir. Bu kişiler ne kadar ve kaç kişiye zarar vermişlerse zarar verdikleri kişilerin vebal ve sorumlulukları da aynı oranda artacaktır. Diğer bir ifadeyle insan alkolün etkisiyle incittiği her can ve kırdığı her gönül için ayrı bir vebal ve kul hakkına girmiş olacaktır.²⁸⁷ Tüm bu gerçeklikler ve istatistiklerin sunduğu

²⁸² Faruk Aşıcıoğlu vd., "Trafik Güvenliğini Tehlikeye Sokma Suçu Açısından Alkol", *Adli Tıp Dergisi* 23 (2009), 8-16.

²⁸³ İbrahim Balcıoğlu, "Trafik Bizi Çıldırtıyor mu?", *Din ve Trafik*, ed. Faruk Sinanoğlu vd. (Ankara: TDV yayınları, 2016), 2/266.

²⁸⁴ Balcıoğlu, "Trafik Bizi Çıldırtıyor mu?", 2/265.

²⁸⁵ Maide, 5/90-91

²⁸⁶ Hakan Topaçoğlu, *Ramazan Ayının Trafik Kazaları Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: T.C. Sağlık Bakanlığı İstanbul Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Acil Tıp Kliniği, Acil Tıp Uzmanlık Tezi, 2012), 24.

²⁸⁷ Mehmet Birsin, "İslam Ceza Hukukuna göre Alkollü Araç Kullanarak ölüme Sebebiyet Verme Suçu ve Cezası", *Din ve Trafik* (Ankara: TDV yayınları, 2016), 1/479.

rakamlar doğrultusunda, alkollü araç kullanımı tamamen insan tasarrufunda bir eylem olduğu için; bu kazaların önlenmesi yine insandan geçmektedir.

1.3.4.4. Trafikte Öfke Kontrolü ve Sabır

Trafikte öfkeli davranışlar kaza riskini arttıran etkenlerdendir. Trafik kuralları ve trafik ahlakından bahsedildiğinde; sakin olmak ve öfkeye yenik düşmemek en başta gelen özelliklerdendir. Normal hayatta sinir küpü olarak gezen, etrafa nefret saçan insanlar; topluma ve bireylere her zaman zarar vermektedir. Özellikle trafik gibi dinginlik ve sabır isteyen bir eylemdeyken yapılan öfkeli davranışlar; hem kişinin kendisine hem de diğer insanlara ağır durumlar yaşatabilir. İnsanlar güç gösterisi yapmak, egolarını tatmin etmek ve meydan okumak için öfkelerine kapılmaktadırlar. Seyir halindeyken kurallara uymayan bir sürücü, kötü söz ve ifadelerde bulunup öfkesini kusmak isteyebilir. Ancak bu durum bazen olayı çok daha vahim yerlere götürebilir. Yolda geçiş üstünlüğü için mücadele eden öfkeli ve saldırgan sürücüler büyük bir hesaplaşmanın peşine düşüp çok acı tablolar ortaya koyabilirler. Bazen elde olmayan sebeplerden ötürü başka sürücülerin hataları yüzünden maddi hasar oluşturan kazalar yaşanabilir. Ancak böyle bir durumda, bir münakaşaya veya fiziksel bir kavgaya tutuşmak çok kötü neticeler doğurabilir. Her zaman sakin olmayı, gücümüzü göstermek için nefsimizin telkinlerine kapılmayıp sabırlı olmayı becerebilmeliyiz. Peygamber Efendimiz (sav) bu konuya dikkat çekmek için şöyle buyurmuştur: *“Asıl pehlivan, güreşte rakibini yenen değil, kızdığı zaman, öfkesini kontrol altına alan kimsedir.”*²⁸⁸ Hadiste de anlatıldığı üzere öfke, bir güç alameti değil tam tersine bir acizlik göstergesidir. Büyük şehirlerin yoğun trafiği göz önünde bulundurulduğu zaman sürücülerin sabrını tüketerek, öfkesine yenik düşmesi ve en ufak bir olayda dahi maalesef birbirini öldürecek düzeye gelmesi vakidir. Olumsuz şartlar ve tahrik edici unsurlar olsa da trafikte öfkeli davranışları kontrol altına almak bir zorunluluktur.

Trafikte güven ortamının sağlanabilmesi için sabırlı davranmak gerekmektedir. Sabrı bir kenara bırakıp fevri hareketlerde bulunduğu zaman, fert ve toplum açısından güvensiz bir ortam meydana gelir. Trafik gibi birçok insanın bulunduğu bir alanda, sabırlı davranmamak felaketleri de beraberinde getirir. Sabır ve tedbir bütün davranışlar için manevi bir sigorta gibidir.²⁸⁹ Çünkü trafikte sabırlı davranmak insanların canını kurtarmaya ve kazaları önlemeye yardımcı manevi zenginliklerdendir.²⁹⁰ Hz.

²⁸⁸ Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 29.

²⁸⁹ Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*, 29.

²⁹⁰ Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*, 30.

Peygamber'in (s.a.v.) sabrı tavsiye eden řu hadisi konunun önemini göstermektedir: "İki huy var ki Allah onları sever. Hilim ve teenni. Zira hilm ve teenni Allah'tan, acelecilik ise şeytandandır" ²⁹¹ bu hadis hilm ve teenni ifadeleri üzerinde sabırlı olmayı hatırlatmaktadır. ²⁹²

Trafikteki bireysel tedbirlerin ve ahlaki yükümlölüklerin yanı sıra denetleyici kurumlar da, kuralları aktif şekilde uygulamalı ve ağır cezalar verilmelidir ki trafik kurallarına uymayanlara karşı yaptırım gücü artsın. Tedbirin sürücöleri ilgilendiren yönü tamamlansa dahi kurallar sürdürölülebilir değilse ve cezalar, insanlar üzerinde etki uyandırıcı olmazsa; bireysel olarak ne kadar önlem alınırsa alınsın, kazaların önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Bu yüzden trafiği yöneten ve düzenleyen kurumların da önleyici faaliyetlerinin olması gerekir.

Ancak toplumdaki mevcut tedbir anlayışının uzun vadede geleceğe dair planlamalarda yeterli olmadığı aşıkârdır. Bu alanda gelişmiş ölkelere bakıldığında, aynı tarz durumlar karşısında derinlemesine fizibilite çalışmalarının yapıldığı ve kapsamlı programların uygulandığı görölmektedir. Olumsuz sonuçlar devam ettiğinde, planın tekrar gözden geçirilip maksada ulaşana değin; çalışmaları tetkik ettikleri müşahede edilmektedir. Ancak İslam dünyasında bu durum, maalesef farklı ilerlemektedir. Yapılan planlar ve projeler, belli bir zaman uygulanıp olumsuz netice verince, aksaklıklar giderilmeden yahut yeni planlar hayata geçirilmeden yarım bırakılmaktadır.

²⁹¹ Tirmizi, "Birr", 65

²⁹² Karaman, *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*, 30.

SONUÇ

Kader ve insan iradesine dair düşünceler insanlığın ortak paydasıdır. İnsanlar kendi iradesinin sınırlılıklarını ve yaratıcının kendi hayatlarındaki kudretini hep merak etmişlerdir. İslam düşüncesine göre insan irade sahibi bir varlıktır fakat hayatında müdahale edemediği alanlar söz konusudur. İnsanoğlu çoğu zaman girdiği savaşları, kaybettikleri mücadeleleri ve genel olarak olumsuz olayları yaratıcısına nispet eder.

İslam tarihinde de kadere dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Mâtürîdî ve Mu'tezilî düşünce kader mevzusunda sorumluluğu insana atfeden bir anlayışa hâkim olmuş ve bu anlamda başta cebrî düşünceye sahip ekoller olmak üzere hem tasavvuf geleneğine hem de kısmen cebrî diyebileceğimiz Eş'arî düşünceye karşı söylem geliştirmişlerdir. Gerek kader gerek tevekkül kavramlarına getirilen yazgıcı bakış açısı kullar nezdinde, tedbiri terk etmeyi ve böylece insanın ataletine ve ihmalkârlıklarına dini bir meşruiyet kazandırma eğilimini meydana getirmiştir. Yüce Allah'ın iradesine mutlak teslimiyet gibi aktarılan yanlış tevekkül anlayışı, hakikatin üstünü örtmüştür. Oysaki tevekkülde Allah'a imanı gösteren kuvvetli bir psikolojik tavır vardır. Ancak kültürümüzde tevekkül "iş başkasına havale etmek ve böylece sebepleri göz ardı ederek Allah'a teslim olmak" şeklinde anlaşılmıştır.

Müslümanlar teorik cihette evrende bir nedenselliğin olduğunu kabul etmiş olsalar da pratikte bu şekilde bir kavrayışa sahip değillerdir. Zira toplumun din algısı kitaba ve teoriye dayalı değil, hitaba ve duyumlara dayalıdır. Bu nedenledir ki geçmiş kültürlerden getirilen bazı duyumlar güçlü bir kabulle din gibi algılanmış ve pratiğe yansımıştır. Alın yazısı, kader ve ecel gibi meseleler de buna en büyük örnektir. Toplumun din algısında önemli bir yer tutan sufi karakterler ve dervişler insanın özgürlüğünü değil itaati ve muayyen olan kader tasavvurunu halka benimsetmişlerdir. Bunun neticesinde geleneksel birçok unsur din formunu almış ve değiştirilmesi hayli zor bir akide haline dönüşmüştür.

Kaderci yaklaşımların ve yanlış tevekkül anlayışının hakim olduğu her alanda tedbirsizliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlayışlar her türlü doğal afetlerde; kazalarda ve sorumluluk isteyen her mecrada acı neticelerin ortaya çıkmasında temel faktör olmuştur. Yapılan araştırmalar ve istatistikler gerek kazalarda gerek doğal afetlerde insan kusurunu bilimsel olarak ortaya koymuşken bunun aksini düşünüp insanın yetkisiz olduğunu savunmak imkânsızdır.

Deprem bölgesi olarak kabul edilen ülkemizde yakın tarihlerde meydana gelen depremlerde de can kayıpları yaşanmıştır. Hayatın önemli bir parçası olan trafikte her gün

yüzlerce insan hayatını kaybetmektedir. Bu olumsuzluklarda şüphesiz hem sosyo-kültürel hem ekonomik yetersizlik hem de dini inançların etkisi vardır. İnsanın irade ve sorumluluğuna gereken payenin verilmediği kaderci ve tedbirsiz tevekkül anlayışı burada etkili olmuştur. İslam dini bu noktada insana sorumluluk atfeden inançlar manzumesine sahiptir. İnsana verilen akıl ve irade kuvvetinden ötürü dinî, ahlaki, ictimai ve hukukî yönlerden doğru istikameti seçmesi istenmiştir. Bir kişi önce kendi yapıp ettiği davranışlardan ötürü Rabbine karşı, daha sonra da maiyetindeki kişilere karşı sorumluluk bilincine sahip olmalıdır.

Herkesin davranışlarında bunları gözetmesi ve aksatmadan sorumluluklarını yerine getirmesi büyük tablonun tamamlanması açısından önemlidir. Yukarıdan aşağıya benimsetilen çeşitli sorumluluklar sayesinde daha sağlıklı bir toplum, huzurlu bir aile böylece daha mutlu bireyler geliştirecektir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Furat. "Trafikte İnsanın İrade ve Sorumluluğu(Türkiye ve Almanya Örneğinde)". *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/335-381. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Dini*. Ankara, 9.baskı., 1958.
- Aktepe, Orhan. "Trafik Kazalarında ve Doğal Afetlerde Kaderin Rolü". *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/221-228. Malatya: TDV yayınları, 2016.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi Hülefâi Raşidin*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Altıntaş, Ramazan. "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri". *Dini Araştırmalar* 3/7 (01 Haziran 2000), 113-136.
- Arslan, Hulusi. "Dinin Amaçları Açısından Trafik Kuralları". *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/47-60. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Arslan, Hulusi. "Doğal Afetler Bağlamında Takdir, Tedbir ve Sorumluluk". *Afet İlmihali*. 307. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Arslan, Hulusi. "Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (30 Eylül 2002), 19-34.
- Arslan, Hulusi. *Kelam Tarihi ve Ekolleri*. Malatya, 2. Baskı., 2018.
- Arslan, Hulusi. "Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum ve Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/13 (Haziran 2014), 11-27.
- Arslan, Hulusi. "Mutezili Düşünce İlahî Fiil-İnsânî Fiil Ayrımı ve Bu Ayrımın Temel Kriterleri". *Dini Araştırmalar* 6/16 (01 Haziran 2003).
- Arslan, Hulusi. "Yaratma Ve Gâyelilik Bağlamında Mutezilenin Fayda Teorisi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (10 Eylül 2016), 343-360. <https://doi.org/10.18317/kader.57191>
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistemik Kelam*. Malatya: TDV yayınları, 3. Basım, 2018.
- Arslan, Recep. "Geçmişten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid 19". *Ayrıntı Dergisi* 8/85 (2020).
- Arslantaş, Nuh. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/227-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aşıcioğlu, Faruk vd. "Trafik Güvenliğini Tehlikeye Sokma Suçu Açısından Alkol". *Adli Tıp Dergisi* 23 (2009), 8-16.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an Ansiklopedisi*. 30 Cilt. İstanbul: KUBA, 1997.
- Aydın, Ömer. *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2012.
- Babanzâde, Ahmet Naim. *İslam Ahlakının Esasları*. thk. Recep Kılıç. Ankara: TDV yayınları, 1995.
- Bağcı, H. Musa. *İnsanın Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu, 2009.
- Balcıoğlu, İbrahim. "Trafik Bizi Çıldırtıyor mu?" *Din ve Trafik*. ed. Faruk Sinanoğlu vd. 2/265-274. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri Muvazzah İlm-i Kelam*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Birsin, Mehmet vd. (ed.). *Afet İlmihâli*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Birsin, Mehmet. "Afet ve Zorluk Hallerinde Dini Hükümlerin Kolaylaştırılması İlkesi ve Sınırları". *Afet İlmihâli*. ed. Yusuf Batar vd. 73-100. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Birsin, Mehmet. "İslam Ceza Hukukuna göre Alkollü Araç Kullanarak ölüme Sebebiyet Verme Suçu ve Cezası". *Din ve Trafik*. 1/479. Ankara: TDV yayınları, 2016.

- Bozkurt, Mustafa. “İslam Düşüncesinde Tedbir ve Tevekkül İlişkisi”. *Afet İlmihali*. ed. Mehmet Birsin vd. 61. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Canbulat, Mehmet. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB yayınları, 2007.
- Cevheri, Ebû Nasr İsmail b Hammad. *es-Sihah Tacü'l-luga ve Sihahi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987.
- Coşkun, İbrahim. “Trafikte Tedbirsizliği ve Kural İhlallerini Meşrulaştıran Kader ve Tevekkül Anlayışı”. *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/151-172. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Tâ'rîfât*. çev. Arif Erkan. İstanbul, 1.Baskı., 1997.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf: metin - çeviri*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2015.
- Çağrı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çakar, Zahit Enes. *Gazzali'de Kesb ve Tevekkül Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çinar, Fadime - Özkaya, Berrin. “Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi”. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi* 2/2 (29 Haziran 2020), 35-50.
- Dağışan, Sevinç. *Cep Telefonu Kullanımı: Sürücü Dikkat Dağınıklığında Giderek Büyüyen Bir Sorun*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Demircan, Adnan. “İslâm'da İlk Koruyucu Hekim ve Karantina Uygulaması”. *Derin Tarih Dergisi* 97 (Nisan 2020).
- Eraslan, Yunus - Çinar, Mahmut. “Vahiy ve İlham Bağlamında Erken Dönem Hanefî-Mâtürîdî Kelâm Sisteminin Tasavvufla İlişkisi”. *Kader* 17/2 (31 Aralık 2019), 348-379. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.603869>
- Fayda, Mustafa. “Amvâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. “Cebriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fîrûzâbâdî. *el-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Cami, ts.
- Gazâlî, İmâm. *İhyâu Ulûmid-dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gökcan, Mansur. “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (30 Haziran 2018), 131-165. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440614>
- Gölcük, Şerafettin. “Kaza ve Kader Konusu”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015).
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- Gülendam, Ramazan. “Mehmet Âkîf'e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İlleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/20 (01 Mayıs 2009), 121-134.
- Gündogar, Hamdi. “Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004), 205-218.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arâb*. Beyrut: Dâru's-Sâdr, ts.
- İsfâhanî, Râğîb. *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarı Yayınları, 2015.
- İşçi, Coşkun. “Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?” *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 3/9 (01 Haziran 2008), 959.

- Kâdı Abdulcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l- Hamse*. çev. İlyas Çelebi. Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013.
- Karadaş, Cağfer. “İnsan Fiilleri”. *Kelam El Kitabı*. 411. Ankara: Grafiker, 1. Basım, 2012.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB yayınları, 2007.
- Karaman, Fikret vd. (ed.). *Afet İlmihali*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Karaman, Fikret. *Covid-19 Salgını ve İnsanlığın Sınavı*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Karaman, Fikret. “İnsanın Doğal Afetler Karşısındaki Tavrı ve Gücü”. *Afet İlmihali*. ed. Mehmet Birsin vd. 3-33. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Karaman, Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB yayınları, 2007.
- Karaman, Fikret. “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Haziran 1996), 0-0.
- Karaman, Fikret. “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”. *Diyanet İlmî Dergi* 56/3 (2020), 904-936.
- Karaman, Fikret. *Trafik Kazalarının Önlenmesinde Yeni Bir Umut*. Ankara: TDV yayınları, 2017.
- Karamaşa, Çağlar - Erdoğan, Namık Kemal. “Bayramlarda Gerçekleşen Trafik Kazalarının Birliktelik Kuralları İle Analiz Edilmesi”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (20 Aralık 2018), 386-411. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.461602>
- Karataş, Kasım - Baloğlu, Mustafa. “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (26 Haziran 2019), 110-118. <https://doi.org/10.30627/cuilah.545806>
- Kılavuz, M. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, Teknografik Matbaacılık., 1987.
- Köse, Feyza Betül. “Hz. Peygamber’in Aile Bireylerinin Cenaze Merasimleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1/23 (2018), 93-115.
- Köse, Saffet. “Kur’an ve Sünnet Işığında Trafik Sorunları ve Çözümü”. *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/18-45. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul, 2012.
- Küçük, Sezai - Çakar, Zahit Enes. “Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (21 Ağustos 2020), 188-211.
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din*. İstanbul: İSAM, 2000.
- Külünkoğlu, Gülnur. *Kur’an’da Tevekkül*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbü't-Tevhid*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM, 3.baskı., 2017.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te’vilâtı'l-Kur’an*. ed. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2006.
- Mavil, Kılıç Aslan. “Güncel ‘Kader’ Tartışmalarına Bir Katkı”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (11 Eylül 2016), 408-442. <https://doi.org/10.18317/kader.33651>
- Okumuş, Namık Kemal. “Trafik Kazalarında Kader, Kaza ve İnsan İradesinin Rolü”. *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/195-220. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Oyanık, Mazhar - Cengiz, Ekrem. “Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği”. *The Journal of International Scientific Researches* 5/Ek (31 Aralık 2020), 87-101. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.845823>
- Özarslan, Selim. “Yanlış Tevekkül Anlayışının Trafik Kazalarındaki Rolü”. *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/185-193. Ankara: TDV yayınları, 2016.

- Özdiñç, Rıdvan. *Akıl, İrade, Hürriyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Özköse, Kadir. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tevekkül, Teslim ve Tefvîz Anlayışı”. ed. Cengiz Gündoğdu. Erzurum, 2012.
- Pekcan, Hikmet vd. *Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2008.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi: el-Bidâye fî Usûli’-d-Dîn Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Baskı., 2014.
- Sarman, Abdullah - Sarman, Emine. “Trafik Kazalarından Sonra Çocuklarda Görülen Psikososyal Etkiler ve Tedavi Yaklaşımları”. *Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.38002/tuad.646136>
- Sarmış, İbrahim. *Kur’an’da Kader -Takdirin Anlamı ve Sunnetullah*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Selimoğlu, Eda. “Trafik Kazalarının Nedenleri, Sonuçları ve Kazaların Önlenmesine İlişkin Öneriler”. *Ziraat Mühendisliği* 361 (01 Ocak 2014), 51-54.
- Sezen, Figen. “İnfluenza Pandemileri”. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi* 66 (2009), 4.
- Sungur, Selim. *Kelam Ekollerinin Kader İnançlarının Şekillenmesinde Dini ve Sosyo-Kültürel Etkiler*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 47-70.
- Şahin, Meryem. *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep Ve Sonuçları Üzerine Araştırma*. Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Şikoğlu, Emrah - İnce Güney, Yasemin. “24 Ocak 2020 Sivrice (Elazığ) Depremi’nin Kent Merkezindeki Yansıması Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme”. *Dirençlilik Dergisi*, 275-292.
- Tokpınar, Mirza. *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*. İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2.baskı., 2009.
- Topaçoğlu, Hakan. *Ramazan Ayının Trafik Kazaları Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: T.C. Sağlık Bakanlığı İstanbul Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Acil Tıp Kliniği, Acil Tıp Uzmanlık Tezi, 2012.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM, 6. Basım, 2010.
- Toprak, Süleyman. “Trafik Kazaları ve İnsan İradesi”. *Din ve Trafik*. ed. Hulusi Arslan vd. 1/313-319. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Turner, Bryan S. *Oryantalizm Kapitalizm ve İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı - Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergah Yayınları, 7.baskı., 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Tevekkül (Tasavvuf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Unat, Yavuz. “Zelzele (Fiziksel Yönü)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/231-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ünverdi, Mustafa. “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”. *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020), 177-209. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.720136>
- Ünverdi, Mustafa. “Kelam ve Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”. *Din ve Trafik*. 281-297. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Ünverdi, Veysi. “Trafik Kazaları ve İnsan İradesinin Rolü”. *Din ve Trafik*. 1/399. Ankara: TDV yayınları, 2016.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Mutaffifin Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, 1971.
- Yeğin, Abdullah. *tedbir*. İstanbul: Tüdev yayınları, 1981.
- Yıldırım, Selahattin. “Hz. Peygamber’in Afet Zamanlarındaki Tutumu”. *Afet İlmihali*. 307. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Yılmaz, H. Kamil. *Ebu Nasr Serrac Tusi el-Lüma’ -İslam Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*. İstanbul: Erkam, 2016.
- Zengin, Fatih. “Hz. Peygamber’in Afet Zamanlarındaki Tutumu”. *Afet İlmihali*. ed. Mehmet Birsin vd. 239-250. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- “Büyük Marmara depremi ve gizlenen gerçekler! - Yeni Akit”. Erişim 27 Haziran 2022. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/buyuk-marmara-depremi-ve-gizlenen-gercekler-165726.html>
- <https://www.yenidonem.com.tr>. “Depremi faydaları”. Erişim 07 Temmuz 2022. <https://www.yenidonem.com.tr/yazarlar/vedat-aslan/depremin-faydaları/14166/>
- <https://www.aksam.com.tr/pazar/depremler-olmazsa-dunya-kalp-krizi-geciriyor-demektir/haber-312399>. “Depremler Olmuyorsa Dünya Kalp Krizi Geçiriyor Demektir”. 2014
- Türkiye İstatistik Kurumu. “<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2021-45658>”. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2021-45658>. 18 Mayıs 2022. Erişim 11 Haziran 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2021-45658>
- “<https://www.afad.gov.tr/deprem-onesi-ani-ve-sonrasi-alabileceginiz-onlemleri-biliyor-musunuz>”. 05 Mart 2018. Erişim 09 Nisan 2022. <https://www.afad.gov.tr/deprem-onesi-ani-ve-sonrasi-alabileceginiz-onlemleri-biliyor-musunuz>
- “<http://trafik.gov.tr/alkollu-arac-kullanimi>”. Erişim 11 Haziran 2022. <http://trafik.gov.tr/alkollu-arac-kullanimi>
- “<http://trafik.gov.tr/cep-telefonu-kullanimi>”. Erişim 11 Haziran 2022. <http://trafik.gov.tr/cep-telefonu-kullanimi>
- “<http://trafik.gov.tr/emniyet-kemeri-kullanimi-31>”. Erişim 30 Nisan 2022. <http://trafik.gov.tr/emniyet-kemeri-kullanimi-31>
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi. “Salgınlar listesi”. 25 Aralık. [//tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Salg%C4%B1nlar_listesi&oldid=26791788](https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Salg%C4%B1nlar_listesi&oldid=26791788)
- Sigortacı Gazetesi. “Trafik kazalarının ekonomiye zararı ‘Yıllık 15 milyar dolar’”, 22 Mayıs 2021. <https://sigortacigazetesi.com.tr/trafik-kazalarinin-ekonomiye-zarari-yillik-15-milyar-dolar/>